

**T.C.
KALKINMA BAKANLIĞI**

BÖLGESEL GELİŞME ULUSAL STRATEJİSİ

2014-2023

“Daha Dengeli, Topyekûn Kalkınma”

Ağustos 2016

2014-2023 Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi, Bölgesel Gelişme Yüksek Kurulu'nun 30 Aralık 2014 tarihli kararı ile kabul edilmiş ve 24 Mart 2015 tarihli Resmi Gazete'nin mükerrer sayısında yayımlanmıştır. Bu belgenin sayısal sürümüne www.bgus.gov.tr adresinden ulaşabilirsiniz.

ÖNSÖZ

Ülkemizin gerçekleştirdiği kalkınma hamlesi 2000’li yıllarda yakalanan istikrarla birlikte ciddi bir ivme kazandı. Bunda, bölgesel gelişme alanında kaydedilen ilerlemelerin de payı vardır. Daha kapsayıcı, daha hakkaniyetli ve daha katılımcı kalkınma için bölgesel kalkınma politikalarına özel önem vermekteyiz.

Bu dönemde bu alana yaklaşımımız “Yeni Bölgesel Gelişme” olarak ifade edilebilir. Yeni Bölgesel Gelişme, etkinlik ve hakkaniyeti bir arada sağlamak üzere sadece düşük gelirli bölgelerimizi değil tüm bölgelerimizi hedefleyen, her bölgenin kendi şart ve imkânlarına duyarlı, tabandan tavana kalkınmayı güçlendirmek üzere katılımcılığı esas alan çok yönlü bir bölgesel gelişme politikasıdır. Bu amaçla, bölgesel gelişme alanında kurumsal yapıların oluşturulması, ulusal ve bölgesel düzeyde stratejilerin geliştirilmesi ve hayata geçirilmesi için gerekli adımlar atılmaktadır. Bu unsurlardan temel nitelik taşıyanlardan birisi Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi’dir (BGUS).

BGUS’un tasavvuru “Sosyo-ekonomik ve mekânsal olarak bütünleşmiş, rekabet gücü ve refah düzeyi yüksek bölgeleriyle daha dengeli ve topyekûn kalkınmış bir Türkiye”dir. BGUS, kalkınmanın tüm bölgelerimiz ve toplum kesimlerimizce desteklenmesi, hasıl olan faydalardan da adil bir şekilde yararlanılması amacıyla, ilgili tüm tarafların katkılarıyla hazırlanmıştır.

Bölgesel gelişme alanında referans belge olan BGUS, bölgesel gelişmişlik farklarının azaltılarak refahın ülke sathına daha dengeli yayılması, potansiyellerinin değerlendirilmesi ve rekabet güçlerinin artırılması suretiyle tüm bölgelerin ulusal kalkınmaya azami düzeyde katkı sağlaması, ekonomik ve sosyal bütünleşmenin güçlendirilmesi, ülke genelinde daha dengeli bir yerleşim düzeni oluşturulması amaçlarını gütmektedir. BGUS, bu amaçlar altında önümüzdeki dönemde farklı kurumlarca yürütülecek ve bölgesel gelişmeyi doğrudan etkileyebilecek çalışmalara ilişkin genel çerçeveyi belirlemek ve söz konusu çalışmaların yürütülmesinde takip edilecek stratejik yaklaşımları tanımlamaktadır.

Başta Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü olmak üzere bu belgenin hazırlanmasında emeği geçen Bakanlığımız birimlerine, kamu kurum ve kuruluşlarına, kalkınma ajanslarına, bölge kalkınma idarelerine, üniversitelere, sivil toplum kuruluşlarına, özel kesim temsilcilerine ve vatandaşlarımıza teşekkür ediyorum. 2023 hedeflerimizi hayata geçirmek için uygulayacağımız bu Stratejinin ülkemize hayırlı olmasını diliyorum.

Lütfi ELVAN
Kalkınma Bakanı

İÇİNDEKİLER

Yönetici Özeti.....	1
GİRİŞ.....	9
Ulusal Kalkınma Hedefleri ve Yeni Bölgesel Politika.....	11
BGUS Hazırlık Süreci ve Katılımcılık.....	16
1 BÖLGESEL GELİŞMEYİ ETKİLEYEN ULUSLARARASI EĞİLİMLER.....	19
1.1 Uluslararası Gelişmelerin Ortaya Çıkardığı Fırsatlar ve Riskler.....	21
1.2 Dış Ekonomik Coğrafyanın Sunduğu Fırsatlar ve Riskler.....	23
1.3 Sınır Ötesi ve Bölgeler Arası İşbirlikleri.....	25
1.4 Bölgesel Gelişme Alanında Dünyadaki Genel Eğilimler.....	25
1.5 AB Bölgesel Politikasında Gelişmeler ve Türkiye'nin AB'ye Ekonomik ve Sosyal Uyumunu...27	
2 TÜRKİYE'DEKİ BÖLGELERİN YAPISI VE EĞİLİMLER.....	33
2.1 Beşeri Sermaye ve İstihdam.....	36
2.2 Gelir, Ekonomik Yapı, Girişimcilik ve Yenilik.....	45
2.3 Sosyal ve Fiziki Altyapı, Erişilebilirlik.....	74
2.4 Dijital Yaşam ve İletişim.....	83
2.5 Doğal Yapı, Çevre ve İklim Değişikliği.....	84
2.6 Enerji.....	87
2.7 Kurumsal Yapı.....	88
2.8 Yerleşim Deseni ve Gelişme Eğilimleri.....	92
2.9 Gelişmişlik ve Gelir Durumlarına Göre Bölgeler.....	95
3 BÖLGESEL GELİŞME VİZYONU VE STRATEJİLERİ.....	99
MEKÂNSAL AMAÇLAR.....	104
3.1 Metropollerin Küresel Rekabet Gücünün Artırılması.....	105
3.2 Büyüme Odaklarının Uluslararası Rekabet Gücünün Artırılması.....	107
3.3 Bölgesel Çekim Merkezleriyle Düşük Gelirli Yörelerin Kalkınmasının Tetiklenmesi.....	109
3.4 Yapısal Dönüşüm İllerinde Ekonomik Faaliyetlerin Çeşitlendirilmesi ve Ekonominin Canlandırılması...112	
3.5 Öncelikli Gelişme İllerinin Ülke Geneline Yakınsaması.....	114
3.6 Kırsal Alanlarda Kalkınmanın Hızlandırılması.....	116
YATAY AMAÇLAR.....	118
3.7 Bölgesel Gelişmenin Yönetişiminin İyileştirilmesi ve Kurumsal Kapasitenin Geliştirilmesi.119	
3.8 Kamu Yatırım ve Desteklerinin Bölgesel Gelişme Amaçlarıyla Uyumlaştırılması.....	120
3.9 Bölgelerin Rekabet Gücünün Geliştirilmesi.....	122
3.10 Sınır Ötesi ve Bölgeler Arası İşbirliklerinin Geliştirilmesi.....	130

3.11 Sürdürülebilir Çevre ve Yeşil Ekonominin Desteklenmesi.....	131
3.12 Ulaşım Ağının ve Erişilebilirliğin Geliştirilmesi.....	132
4 UYGULAMANIN KOORDİNASYONU, İZLEME VE DEĞERLENDİRME.....	135
4.1 Uygulamanın Koordinasyonu.....	137
4.2 İzleme ve Değerlendirme.....	138
EKLER.....	141

Harita, Şekil, Tablo ve Kutular

Haritalar

Harita 1 1: Dış Ekonomik Coğrafya.....	24
Harita 2 1: Düzey 2 Bölgeler Haritası.....	36
Harita 2 2: İllerde Medyan Yaş ve Yaş Dağılımı (2012).....	37
Harita 2 3: 2012-2023 Döneminde İllerin Beklenen Yıllık Ortalama Nüfus Artış Hızı ve Miktarı...38	
Harita 2 4: Dönemler İtibarıyla Net Göç Hızı.....	38
Harita 2 5: İllerin Net Göç Hızı Ortalamaları (2007-2012).....	39
Harita 2 6: 2007-2012 Dönemi Düzey 1 Bölgeler Bazında Verilen Göç.....	40
Harita 2 7: İller İtibarıyla İşgücüne Katılım Oranı (2011 Yılı).....	42
Harita 2 8: İller İtibarıyla İşsizlik Oranı (2011).....	43
Harita 2 9: İller İtibarıyla Bitkisel Üretim Geliri, Bitkisel Üretim ve Canlı Hayvan Varlığı Değerleri (2011, Hektar ve Kişi Başına).....	51
Harita 2 10: Düzey 2 Bölgeleri İtibarıyla İmalat Sanayinin Genel Yapısı (2009).....	56
Harita 2 11: Düzey 2 Bölgeleri İtibarıyla İmalat Sanayinin Teknoloji Yığılmaları (2009).....	57
Harita 2 12: Düzey 2 Bölgelerinde Öne Çıkan Sektörel Yığılmalar (2009).....	58
Harita 2 13: İhracat Büyüklüğü ve Artış Oranı.....	60
Harita 2 14: Bölgelerin Dış Ticaret Hacmi ve Büyüme Hızı (2002-2012).....	61
Harita 2 15: Organize Sanayi Bölgeleri Alanları ve Doluluk Oranları (2011).....	63
Harita 2 16: Küçük Sanayi Siteleri Doluluk Oranı ve İşyeri Sayısı (2012).....	63
Harita 2 17: Küme ve Potansiyel Kümeler.....	66
Harita 2 18: Marka, Patent, Faydalı Model ve Endüstriyel Tasarım (2012).....	67
Harita 2 19: Düzey 1 Bölgeleri Ar-Ge Harcamaları ve İşgücü (2012).....	69
Harita 2 20: Kamu Kurumları Ve Yükseköğretim Kurumlarındaki Tematik Araştırma Merkezlerinin İllere Göre Dağılımı.....	70
Harita 2 21: 1954-2013 (Mayıs) Döneminde Uluslararası Sermayeli Şirket Sayılarının İllere Göre Dağılımı.....	72
Harita 2 22: 2011 Yılı İl Bazında Geceleme Payı ve Yerli-Yabancı Geceleme Sayısı.....	73
Harita 2 23: 2011 Yılı İl Bazında Yatak Kapasitesi ve 2004-2011 Yatak Kapasitesi Değişimi (%).....	73
Harita 2 24: Ulusal Pazara Erişim Endeksi (Yayımla).....	79
Harita 2 25: Ulusal Pazara Erişim Endeksi (Cazibe).....	80
Harita 2 26: Havayoluna Erişim Endeksi.....	80
Harita 2 27: Denizyoluna Erişim Endeksi.....	81

Harita 2 28: Demiryoluna Erişim Endeksi.....	81
Harita 2 29: Genel Erişilebilirlik Endeksi.....	82
Harita 2 30: GSM Abone Sayısı (Bin Kişi Başına).....	83
Harita 2 31: Geniş Bant İnternet Abone Sayısı (Bin Kişi Başına, 2012).....	83
Harita 2 32: Türkiye Nehir Havzaları.....	85
Harita 2 33: Türkiye Tarım Havzaları.....	85
Harita 2 34: Partiküler Madde Ortalama Değeri (2010).....	86
Harita 2 35: Kükürt Dioksit Ortalama Değeri (2010).....	86
Harita 2 36: Elektrik Enerjisi Kullanımının Değişimi ve Sektörel Dağılım (2011).....	87
Harita 2 37: Rüzgâr Enerjisi Kapasite Faktörü Dağılımı.....	88
Harita 2 38: Güneş Enerjisi Potansiyel Atlası.....	88
Harita 2 39: İllerin Nüfus Büyüklükleri, Kır-Kent Dağılımı ve Nüfus Yoğunlukları (2012).....	93
Harita 2 40: İllere Göre Kırsal Nüfus Büyüklükleri (2012).....	94
Harita 2 41: SEGE-2011 Çalışmasına Göre Düzey 2 Bölgelerin Gelişmişlik Düzeyi.....	96
Harita 2 42: İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması (2011).....	96
Harita 2 43: Gelir Düzeylerine Göre Bölge Sınıflaması.....	97

Şekiller

Şekil 2 1: Yıllar itibarıyla Türkiye’de Nüfus, Nüfus Artış Hızları ve Projeksiyonları (%).....	36
Şekil 2 2: 2013 ve 2023 Yılları İçin Türkiye Nüfusunun Yaş Yapısı.....	37
Şekil 2 3: Düzey 2 Bölgeleri İtibarıyla Bazı Eğitim Göstergeleri (2012).....	41
Şekil 2 4: Düzey 2 Bölgeleri İtibarıyla Eğitim Durumu (2012)(15+ yaş).....	41
Şekil 2 5: Yaş ve Cinsiyet İtibarıyla İşsizlik Oranları (2012).....	43
Şekil 2 6: Düzey 2 Bölgeleri İtibarıyla İşgücünün Eğitim Durumu (2012).....	44
Şekil 2 7: Düzey 2 Bölgelerinde İstihdamın Sektörel Dağılımı (2012).....	45
Şekil 2 8: 1975-2011 Döneminde Düzey 2 Bölgeleri Varyasyon Katsayısı.....	45
Şekil 2 9: 1995-2011 Döneminde Düzey 2 Bölgeleri Bölgesel Gini Katsayıları ve Kişi Başına GSYH ve GSKD Farkları.....	46
Şekil 2 10: Bölgelerin Tarım, Sanayi ve Hizmetler Ayrımında Ekonomik Yapısı.....	48
Şekil 2 11: İllerin Nüfus ve Gelirlerinin Değişimi (1965-2000).....	49
Şekil 2 12: Düzey 2 Bölgelerinin Nüfus ve Gelirlerinin Değişimi (2004-2011).....	50
Şekil 2 13: Yıllar İtibarıyla İmalat Sanayi İstihdamının Düzey 1 Bölgelerinde Dağılımı (%).....	53

Şekil 2 14: İmalat Sanayi İstihdamının Düzey 2 Bölgelerinde Dağılımı (%).....	53
Şekil 2 15: İstihdama Göre Sektörel Uzlaşma (Herfindahl Endeksi).....	54
Şekil 2 16: İstihdama Göre Bölgelerde Sektörel Çeşitlilik (Herfindahl Endeksi).....	55
Şekil 2 17: İstihdam Başına Ciro ile Maaş ve Ücret.....	59
Şekil 2 18: Teknoloji Geliştirme Bölgeleri.....	64
Şekil 2 19: Bölgelere Göre Kurulan ve Kapanan Şirket Sayısı.....	71
Şekil 2 20: Ulusal ve Bölgesel Düzeyde Kurumsal Yapı.....	89
Şekil 2 21: Kalkınma Ajanslarının Organizasyon Yapısı.....	90
Şekil 2 22: Gelir Düzeyine Göre Bölgesel Sınıflama.....	97
Şekil 3 1: Turizm Stratejileri.....	128
Şekil 4 1: Bölgesel Gelişme Politikası Çerçevesi.....	137

Tablolar

Tablo 1: Hazırlık Sürecinde Değerlendirmeye Alınan Politika Belgeleri.....	14
Tablo 2 Bölgelerin BGUS ve Onuncu Kalkınma Planına Katkısı.....	18
Tablo 2 1 İstatistikî Bölge Birimleri – Düzey 1 ve 2 Bölgeler ve Kapsadığı İller.....	31
Tablo 2 2: Bölge Kalkınma İdareleri ve Kapsadıkları İller.....	90
Tablo 2 3: Kent Nüfusları İtibarıyla Yerleşim Sayısı.....	92
Tablo 4 1: İzleme Göstergeleri.....	139

Kutular

Kutu 1 1: Sınır Ötesi İşbirliğine Yönelik Çalışmalar.....	25
Kutu 2 1: Bölgeler İtibarıyla İthalat ve İhracat (2012).....	60
Kutu 2 2: SODES.....	76
Kutu 2 3: Kalkınma Ajansları.....	91
Kutu 2 4: KÖYDES.....	95

Kısaltmalar

AB	Avrupa Birliği
Ajans	Kalkınma Ajansı
BÇM	Bölgesel Çekim Merkezi
BGK	Bölgesel Gelişme Komitesi
BGUS	Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi
BGYK	Bölgesel Gelişme Yüksek Kurulu
BKİ	Bölge Kalkınma İdaresi
CMDP	Cazibe Merkezlerini Destekleme Programı
ÇBÖ	Çok Boyutlu Ölçekleme
DAP	Doğu Anadolu Projesi
DOKAP	Doğu Karadeniz Projesi
GAP	Güneydoğu Anadolu Projesi
GSKD	Gayri Safi Katma Değer
GSYH	Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
IPA	Instrument for Pre-Accession (AB Katılım Öncesi Yardım Aracı)
İBBS	İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflaması
KİT	Kamu İktisadi Teşebbüsü
KOP	Konya Ovası Projesi
KÖY	Kalkınmada Öncelikli Yöreler
KÖYDES	Köy Altyapı Yatırımlarını Destekleme Projesi
KSS	Küçük Sanayi Sitesi
OECD	İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı
OP	Operasyonel Program
OSB	Organize Sanayi Bölgesi
ÖİK	Özel İhtisas Komisyonu
ÖÜKP	Ön Ulusal Kalkınma Planı
SEGE	Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi
SODES	Sosyal Destek Programı
TYDTA	Türkiye Yatırım Destek ve Tanıtım Ajansı
YDO	Yatırım Destek Ofisi
YHGP	Yeşilirmak Havzası Gelişim Projesi
UDY	Uluslararası Doğrudan Yatırım

YÖNETİCİ ÖZETİ

YÖNETİCİ ÖZETİ

Kalkınma Hedefleri ve Yeni Bölgesel Politika

1. Bölgesel gelişme; ülke kalkınma politikasının bölge ve şehir düzeyinde yapı taşlarını oluşturan; bölgesel ve yerel düzeyde kamu kesimi, özel kesim ve sivil toplumun karar alma süreçlerine katılmasını ve kaynaklarını kalkınma yönünde birlikte harekete geçirmesini esas alan; bölgelerin rekabet gücünün artırılması ve bölgeler arası gelişmişlik farklarının azaltılması politikaları arasında dengeyi gözeten; yapısal ve temel bir politika olarak görülmektedir.
2. Türkiye'nin uzun vadeli kalkınma amacı, milletimizin temel değerlerini ve beklentilerini esas alarak gerçekleştirilecek yapısal dönüşümlerle dünyada Türkiye'nin uluslararası konumunu yükseltmek ve halkımızın refahını artırmaktır. Onuncu Kalkınma Planında ülke kalkınması ekonomik, sosyal ve mekansal boyutlarıyla bir bütün olarak ele alınmıştır.
3. Bölgesel farkların azaltılması, Plan döneminde de bölgesel gelişmenin öncelikli amacı olmaya devam etmektedir. Bölgesel gelişmenin öncesine göre daha fazla vurgulanan ikincil amacı ise tüm bölgelerin kaynaklarını ve içsel potansiyelini harekete geçirerek, bölgelerin rekabet gücünü artırmak, böylece ulusal büyümeye ve kalkınmaya katkılarını azami seviyeye çıkartmaktır. Ayrıca, bölgeler arasında ekonomik ve sosyal entegrasyonun güçlendirilmesi ve diğer ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesi bölgesel gelişme politikasının katkı sağlayacağı önemli hususlardır.
4. Kalkınma hedeflerine ulaşılmasında, yerleşim sisteminin etkinleştirilmesi ve yerleşimler arası ilişkilerin güçlendirilmesi önemlidir. Yerleşimler, nüfusu 14 milyonu aşan İstanbul'dan, kırsal yerleşimlere kadar çeşitlenmektedir. Farklı özellikler gösteren yerleşimlerin, genel durumlarının ortaya konulması, birbirleriyle olan ilişkilerinin ele alınması, şehir ve bölgelerin farklılaşan ihtiyaç ve potansiyeline göre politika belirlenmesi, bölgesel gelişmenin temel unsurları olarak görülmektedir.
5. Türkiye'nin kalkınma vizyonunu gerçekleştirmesi ve ekonomik, kültürel ve siyasi açıdan etkili bir dünya devleti olması için verimliliği ve rekabet gücünü artıran, toplumsal dayanışmayı güçlendiren, ekonomik ve sosyal etkileşimi kolaylaştıran bir yerleşim sisteminin oluşturulması elzemdir.
6. Bölgesel gelişmenin hemen tüm sektörlerle ilişkili olması nedeniyle sektörler arası etkileşimin bölgesel gelişme amaçları bakımından ele alınması, merkezi ve yerel düzeyde politika geliştirme ve uygulamada koordinasyon mekanizmalarının güçlendirilmesi önem taşımaktadır. Ayrıca, merkezi yönetim kuruluşlarının yanında bölgesel düzeyde faaliyet gösteren kurumların teşkil edilmesi, mahalli idarelere giderek daha fazla yetki ve sorumluluk verilmesi, büyükşehir belediyelerinin yaygınlaştırılması merkezi, bölgesel ve yerel düzeyler arasında da etkili bir koordinasyon çerçevesinin oluşturulmasını zaruri kılmaktadır. Bölgesel gelişme alanında koordinasyonun sektörler ve düzeyler

arasında etkili işlemesi, sektörel politikaların yerel önceliklere daha duyarlı bir şekilde belirlenerek uygulanması için uygun bir zemin oluşturacaktır.

7. Bölgesel gelişme amaçlarının elde edilmesi ve ulusal kalkınmaya katkısının artırılması yönünde BGUS, bölgesel gelişme ve bölgesel rekabet edebilirlik konularında ulusal düzeyde koordinasyonu sağlamak, mekânsal gelişme ve sosyo-ekonomik kalkınma politikaları arasında uyumu güçlendirmek, alt ölçekli (bölge ve il) plan ve stratejilere genel bir politika çerçevesi oluşturmak, bölgesel gelişme alanında ve bu alanla ilgili diğer konularda faaliyet gösteren kurumlar ile mahalli idarelere, üniversitelere ve sivil toplum kuruluşlarına perspektif sunmak amaçlarıyla hazırlanmıştır.

8. BGUS, bölgesel kalkınmayla ilgili temel stratejileri belirleyen bir çerçeve belgedir. Stratejik planlama yaklaşımı ile hazırlanmış olan BGUS, ulusal düzeyde bölgesel gelişme politikalarını ortaya koyarken bölgesel ve yerel düzeyde politika geliştirme, planlama ve uygulamaya yön verecektir. Bu işleviyle aynı zamanda, kalkınma ajansları ile mahalli idarelere bölgelerin ve şehirlerin gelişme politikalarının belirlenmesinde strateji alternatifleri sunacaktır. Böylece, BGUS; Kalkınma Planları, ulusal sektörel stratejiler, AB uyum süreci ve diğer uluslararası işbirliği alanlarında bölgesel gelişmeye konu faaliyetler ile bölgesel ve yerel düzeylerdeki plan ve programlar arasındaki uyumu güçlendirecek; sektörel, tematik ve bölgesel politikaların ve uygulamaların etkileşimini artıracaktır. Bölgesel gelişmeye tahsis edilecek kaynakların daha rasyonel bir şekilde yönlendirilmesinde BGUS esas alınacaktır.

BGUS Hazırlama Süreci ve Katılımcılık

9. BGUS hazırlık sürecinde katılımcılık farklı boyutlarıyla ele alınmış, paydaşların bilgilendirilmesinden paydaşlarla işbirliği içinde stratejilerin geliştirilmesine kadar farklı süreçlerde farklı organizasyonlar yürütülmüştür. Bunların başlıcaları arasında, Özel İhtisas Komisyonu Toplantıları, farklı konularda kamu kurumu, kalkınma ajansları, özel kesim ve sivil toplum kuruluşlarıyla gerçekleştirilen odak grup çalışmaları ve çalıştaylar sayılabilir.

10. Bu çalışmalara ek olarak, gerek BGUS gerekse Onuncu Kalkınma Planında yerel paydaşların ihtiyaç ve taleplerine daha fazla cevap verebilmek, gerekse ulusal ve bölgesel öncelikler arasında daha fazla uyum sağlayabilmek amacıyla kalkınma ajanslarınca bölgelerinde kalkınma öncelikleri değerlendirme çalışmaları yürütülmüştür. Bu çalışmalara, tüm illerimizden toplam 7184 kişi katkı sağlamıştır.

11. BGUS kapsamında bölgesel gelişmeyi etkileyen uluslararası eğilimler, küresel gelişmeler ve yakın coğrafyamız bağlamında ele alınmış, OECD'nin bölgesel politika çerçevesi ve AB'ye ekonomik ve sosyal uyum kapsamında AB bölgesel politika uygulamaları ve ülkemizdeki izdüşümleri değerlendirilmiştir.

12. BGUS amaç ve önceliklerinin belirlenmesi için ülkemizdeki bölgelerin yapısı ve eğilimleri Beşeri Sermaye ve İstihdam, Gelir, Ekonomik Yapı, Girişimcilik ve Yenilik, Sosyal ve Fiziki Altyapı, Erişilebilirlik, Dijital Yaşam ve İletişim, Doğal Yapı, Çevre ve İklim Değişikliği, Enerji, Kurumsal Yapı ve Sosyal Sermaye, Yerleşim Deseni ve Gelişme Eğilimleri ve Gelişmişlik ve Gelir Durumlarına Göre Bölgeler başlıkları altında değerlendirilmiştir.

Bölgesel Gelişmenin Vizyonu, İlkeleri ve Genel Amaçları

13. Bölgesel gelişmenin vizyonu “Sosyo-ekonomik ve mekânsal olarak bütünleşmiş, rekabet gücü ve refah düzeyi yüksek bölgeleriyle daha dengeli ve topyekûn kalkınmış bir Türkiye”dir.

14. Bölgesel gelişme politikası, ulusal önceliklere uyum ve tamamlayıcılık, fırsat eşitliği, sürdürülebilirlik, verimlilik, katılımcılık, işbirliği ve ortaklık, çok katmanlı yönetim, yerellik ve yerindenlik ilkeleri çerçevesinde ele alınmaktadır.

15. Bölgesel gelişme vizyonuna ulaşmak üzere aşağıdaki genel amaçlar güdülecektir:

(i) Bölgesel gelişmişlik farklarının azaltılarak refahın ülke sathına daha dengeli yayılması

(ii) Tüm bölgelerin, potansiyellerinin değerlendirilmesi ve rekabet güçlerinin artırılması suretiyle ulusal kalkınmaya azami düzeyde katkı sağlaması

(iii) Ekonomik ve sosyal bütünleşmenin güçlendirilmesi

(iv) Ülke genelinde daha dengeli bir yerleşim düzeni oluşturulması

Genel amaçlara ulaşmak üzere “Mekânsal Amaçlar” ve “Yatay Amaçlar” belirlenmiştir.

Mekânsal Amaçlar

16. Ülke genelinde farklı nitelik ve işlevleri olan yerleşimlerin gelişmelerine yön verilmesi amacıyla bunlara yönelik politika ve stratejiler belirlenmiştir. Bu yerleşimlerin münferiden gelişmesi yanında daha etkili ve dengeli bir yerleşim sistemi oluşturulması da hedeflenmektedir.

17. Yerleşme sistemine yönelik politikalar, kentsel politikaya ağırlık vermekte, şehirlere önemli roller atfetmektedir. Türkiye’nin etkili bir dünya devleti olma vizyonu, metropollerin küresel ölçekte ve Türkiye’nin yakın çevresinde daha etkili olmasını, büyüme odağı niteliğindeki şehirlerin uluslararası platformda daha rekabetçi bir üretim yapısına kavuşmasını, küresel değer zincirlerinin yüksek katma değerli halkalarına doğru yönelmesini, bölgesel çekim merkezleriyle şehirleşmenin düşük gelirli bölgelerin kalkınması yönünde etkili bir şekilde kullanılmasını, genel olarak şehirlerin daha nitelikli iş ve yaşam koşulları sunmasını gerekli kılmaktadır.

18. Nüfusun ve ekonomik faaliyetlerin şehirlerde yığılma eğilimi, ekonomik verimliliğin ve rekabet gücünün artmasına katkıda bulunmaktadır. Bununla birlikte, önümüzdeki dönemde sürmesi beklenen bu eğilimle birlikte, özellikle metropollerde ve bölgesel merkezlerde aşırı nüfus ve sanayi yığılmasına bağlı olarak trafik sıkışıklığı, sosyal sorunlar, çevre kirliliği, artan arsa ve altyapı maliyetleri gibi riskler de mevcuttur. Ayrıca, bölgeler arası gelişmişlik farkları Türkiye’nin doğu kesimlerindeki şehirlerin yeni iş imkânları oluşturma, verimliliği artırma, sosyal hizmet ve imkân sunma konularındaki kısıtlarıyla yakından ilişkilidir. Bu bölgelerde yerel dinamikleri yönlendirecek politikalarla şehirlerin geliştirilmesi, aynı zamanda bölgesel farkları azaltma konusunda önemli bir potansiyele sahiptir.

19. Şehirlerin birbirleriyle ve kırsal alanlarla bağlantılarının güçlendirilmesi, ekonomik ve sosyal bütünleşmenin sağlanmasında, daha etkili bir üretim organizasyonunda, işgücü hareketliliği ve verimliliğin artmasında etkili olmaktadır. Bu çerçevede, şehirlerin ağ ilişkisine dayalı çok merkezli ve dengeli bir yerleşim sistemi oluşturulması öngörülmektedir.

20. Bu yaklaşım çerçevesinde, Türkiye’de yerleşim sınıflarına özgü temel politikalar aşağıda özetlenmektedir:

21. **Metropoller:** Türkiye’nin en önemli merkezleri niteliğindeki metropollerin küresel ölçekte diğer metropollerle rekabet edebilirliği ve uluslararası etkinliği artırılacaktır. Bu kapsamda, metropol ekonomilerinin ileri teknoloji kullanan sektörler, ihtisaslaşmış hizmetler ile sosyal ve kültürel sektörlerle odaklanması; metropollerin ve alt merkezlerin sanayi ve teknolojik altyapılarının geliştirilmesi ve üniversite, Ar-Ge ve fikir kurumlarında mükemmelliğe odaklanması; kentsel altyapı ve kentsel kültürün geliştirilerek sosyal uyumun güçlendirilmesi hedeflenecektir. Metropollerin, etki alanlarında yer alan ve işlevleri bakımından önemli ölçüde süreklilik veya coğrafi yakınlık arz eden metropol çevresindeki merkezlerle fonksiyonel ilişkilerinin geliştirilmesi, bazı fonksiyonlarının bu alanlara yönlendirilmesi politikası izlenecektir.

22. Büyüme Odakları: Sanayinin ülke genelinde dengeli gelişimi ve mevcut içsel potansiyellerden daha iyi yararlanmak üzere büyüme odakları geliştirilecektir. Dinamik, yatırım ve nitelikli işgücünü kendine çeken rekabetçi şehirler ve kentsel bölgeler oluşturulacak, bunların küresel değer zincirleriyle entegrasyonları ve bu zincirlerde daha üst aşamalara çıkmaları hedeflenecektir. Buna yönelik olarak; işletmelerin uluslararası piyasalarda rekabet güçleri artırılarak küresel üretim sistemlerine entegrasyonu güçlendirilecek, şehirlerin uluslararası erişilebilirliği ve kentsel kalitesi yükseltilecek, sanayi ve yenilik altyapıları ile beşeri sermaye ve kurumsal kapasite bu bölgelerin rekabet gücü ve entegrasyon amaçlarını destekleyici şekilde geliştirilecektir.

23. Bölgesel Çekim Merkezleri: Nispeten düşük gelirli yörelerde kalkınmada sürükleyici rol üstlenecek ve ülke genelinde daha dengeli kalkınmayı sağlayacak merkezler desteklenecektir. Mevcut ekonomik ve sosyal gelişmişlik durumu ve altyapı imkânları açısından bölgesi için cazibe merkezi konumunda olan bu şehirlerin uzun vadede sürdürülebilir ve rekabetçi bir yapıya kavuşturulmaları, ekonomik ve sosyal imkanları açısından giderek çeşitlilik arz etmeleri, zamanla bu şehirlerin kaydettikleri gelişmenin çevre yörelere aktarılması sağlanacaktır. Göçün yönlendirileceği bu şehirlerde gerekli sosyal ve fiziki altyapı oluşturularak göçle gelen nüfusa sağlık, eğitim ve sosyal hizmetler etkin bir şekilde sunulacaktır. Bu kapsamda, belirli sektörlerle öncelik verilerek ekonomilerin geliştirilmesi, kentsel ve sınai altyapısının iyileştirilmesi, beşeri ve sosyal sermayenin güçlendirilmesi, yurt içi ve öncelikle çevre ülke piyasalarıyla olmak üzere uluslararası ticaretin ve ilişkilerin geliştirilmesi sağlanacaktır.

24. Yapısal Dönüşüm İlleri: Bu politika kapsamında orta gelişmişlik düzeyindeki illerde yerel ekonomik büyüme ve kalkınma ortamının oluşturulması ve hizmet sunma kapasitelerinin artırılması, sosyal, teknik altyapı eksikliklerinin giderilmesi, kentsel yaşam standardının yükseltilmesi sağlanacaktır. Bu illerin büyüme odakları ve bölgesel çekim merkezleriyle ilişkileri geliştirilecektir. Bu kapsamda, illerin ekonomik ve sosyal niteliklerine uygun olarak, girişimciliğin desteklenmesine, kentsel çevre standartlarının geliştirilmesine, kentsel üstyapı olanaklarının iyileştirilmesine ve şehir imajının güçlendirilmesine, şehirlerdeki dönüşüm sürecini destekleyecek beşeri ve sosyal sermayenin geliştirilmesine ve tarımsal verimliliğin artırılmasına ağırlık verilecektir.

25. Öncelikli Gelişme İlleri: Bu illerde asgari yaşam standartlarının iyileştirilmesine, ülke ekonomik ve sosyal yapısına entegrasyonunun güçlendirilmesine, temel altyapı ve hizmetlerin kalitesinin ve erişilebilirliğinin artırılmasına, ekonomik kalkınmaya taban oluşturacak sermaye birikiminin sağlanmasına yönelik politikalar uygulanacaktır. Bu çerçevede; tarım ve hayvancılığın geliştirilmesiyle ekonomide ve kırsal alanda yapısal dönüşümün temellerinin güçlendirilmesi, ekonominin çeşitlendirilmesi ve mikro işletmelerin geliştirilmesi, beşeri sermayenin güçlendirilmesi, kentsel ve kırsal alanda yaşam kalitesinin artırılması, yakın bölge merkezleriyle ilişkilerin artırılması, doğal kaynakların endüstriye kazandırılması, sanat ve spor gibi alanlarda düzenlenecek ulusal ve uluslararası büyük etkinliklerle ekonomik canlılığın sağlanması ve imajın geliştirilmesi, sosyal sermayenin güçlendirilmesi ve iyi yönetim uygulamalarının hayata geçirilmesi amaçlanmaktadır.

26. Kırsal Alanlar: Kırsal alanların ülke genelinde farklılaşan özelliklerini gözetken, şehirlerle bütünleşik özellikler gösteren kırsal alanlar ile ırak kırsal yörelerin ihtiyaçlarına uygun, yerel özellikleri gözetken politikalar geliştirilecek ilçe bazlı gelişme stratejileri uygulanacaktır. Kırsal ekonomide tarımsal faaliyetlerin verimliliği artırılabilecek, ekonominin geliştirilmesi amacıyla doğal ve beşeri kaynaklar harekete geçirilecek, örgütlenme düzeyi ve etkinliği artırılabilecektir. Kırsal ekonominin ve sosyal yaşamın geliştirilmesi yönünde

temel altyapı ve hizmetlere öncelik verilecektir. Kırsal alanda mekansal gelişme, kırsal yörelerin yerleşme/yapılaşma karakterleri göz önüne alınarak düzenlenecektir.

Yatay Amaçlar

27. Tüm bölgeleri ilgilendiren bölgesel gelişmenin sağlanması için ortamı hazırlayacak hususlar yatay amaçlar altında ele alınmıştır. Bölgesel politikanın yönetişimi, kamu yatırım ve desteklerinin bölgesel önceliklerle uyumlaştırılması, yeniliğin ve işbirliklerinin bölgesel gelişmedeki rolü, yeşil büyüme ve sürdürülebilirlik ile ulaşım ve erişilebilirlik, BGUS kapsamında hemen her bölgenin gelişmesinde, bölgesel politikanın uygulamaya konulmasında önemli görülen yatay konular olarak tanımlanmıştır.

28. Bölgesel gelişmenin yönetişimi: Bölgesel gelişme politikalarının belirlenmesi ve uygulanmasında etkinliğin sağlanması, farklı paydaşların sürece katılımlarının temin edilmesi yönünde koordinasyonun sağlanmasına, bu düzeyler arasındaki etkileşimin geliştirilmesine yönelik stratejiler ile kurumların gelişmesine yönelik stratejiler bu bölümde ele alınmıştır. Bu kapsamda bölgesel gelişme politikalarının merkezi düzeyde koordinasyonu güçlendirilecek, merkezi ve yerel düzeyde kurumsal kapasite artırılacak ve işbirliklerinin geliştirilmesi sağlanacak, kalkınma ajansları ve bölge kalkınma idarelerinin teknik kapasitesi güçlendirilerek, bu kurumların işleyişinde katılım ve ortaklığı geliştirici düzenlemeler yapılacak, bölgeler arası işbirliklerinin hayata geçirilmesine önem verilecektir.

29. Kamu yatırım ve destekleri: Bölgesel politika, merkezi kuruluşlar ve yerel yönetimlerin uyguladığı faaliyetleri, ulusal kalkınmanın yaygınlaştırılması ve bölgesel kalkınmanın sağlanması perspektifiyle yönlendiren ve destekleyen tamamlayıcı, zenginleştirici ve derinlik kazandırıcı bir işlev görmektedir. Politikanın etkinleştirilmesi için bölge planları dâhil politika oluşturma ve kaynak tahsisi süreçleri ile uygulama araçlarının geliştirilmesi ve çeşitlendirilmesi, politikaların uygulamaya geçirilmesi için gerekli kurumsallaşmanın sağlanması ve etkin kaynak tahsisi esas alınacaktır. Bölgesel gelişmenin finansmanında bütünlük ve tamamlayıcılığın sağlanması hedeflenmektedir. Farklı gelir düzeyindeki bölgelerde destek oranlarının ve destek araçlarının farklılaştırılması böylelikle uygulamanın etkinleştirilmesi amaçlanmaktadır. Bu yatay amaç; kamu yatırımlarının bölgesel hedeflerle uyumunun sağlanması, kamu tarafından sağlanan desteklerin ulusal kalkınma yanında bölgesel gelişme hedefine de hizmet etmesi, yerel ve bölgesel düzeyde finansman olanaklarının artırılması, AB katılım öncesi işbirliği fonlarının etkin bir şekilde kullanılması, bölgesel sınıflamaya dayalı kaynak tahsisi yapılması hususlarını kapsamaktadır.

30. Bölgelerin rekabet gücünün artırılması: Bölgelerde öne çıkan sektör ve kümelerin etkin kılınması, imalat sanayi yanında turizm gibi hizmetler sektörlerinin de kalkınma yönünde harekete geçirilmesi, yenilik ve girişimcilik kapasitesinin geliştirilmesi ve bölgelerin kalkınma önceliklerine hizmet edecek yatırımların artırılması, yerel potansiyelin değerlendirilerek rekabet gücünün artırılmasında önemlidir. Üniversitelerin; işgücü verimliliğini artırmanın yanında, üniversite-iş çevreleri işbirlikleriyle yerel sektörlerin ve ekonominin verimliliğine katkı yapması, bu yönde Ar-Ge kapasitesi oluşturarak harekete geçirmesi; diğer taraftan, üniversite-toplum bütünleşmesini güçlendirerek sosyal gelişmede öncü rol üstlenmesi gerekmektedir. Bu çerçevede; bölgelerin yenilik ve girişimcilik kapasiteleri ile kümelenmenin geliştirilmesi, yatırım imkânlarının analizi, tespiti, tanıtımı ve yatırım sürecinin desteklenmesi, turizm potansiyelinin yerel ve bölgesel kalkınma için etkili bir şekilde kullanılması, üniversitelerin bulundukları bölgelerle bağlantılarının güçlendirilmesi sağlanacaktır. Bu yatay amacın uygulanmasında, farklı özelliklerdeki ve gelişmişlik düzeylerindeki bölgeler için uygun araçlar geliştirilmesi esastır.

31. Sınırötesi ve bölgeler arası işbirlikleri: Türkiye'nin sınır boyunda yer alan bölgeler ile özellikle komşu ülkeler arasındaki işbirliğinin güçlendirilerek buralarda kalkınma için yeni bir açılım sağlanması hedeflenmektedir. İşbirliği stratejileri; girişimcilik ve işletmeler, sosyal ilişkilerin güçlendirilmesi, ticari ve kültürel alanlar ile çevre, ortak altyapı ve hizmet geliştirme konularında somut işbirliklerinin oluşturulması amaçlarını güdecektir.

32. Sürdürülebilir kalkınma ve yeşil büyüme: Bölgesel ve yerel düzey, daha çevre dostu bir ekonomiye geçiş konusunda, ulusal politika ve uygulamalarını tamamlayan, yönetim, planlama, uygulama ve kaynakları harekete geçirme konusunda önem taşıyan bir yönetim düzeyi olarak ele alınacaktır. Uzun vadede sürdürülebilir kalkınma amaçlarına ulaşılması ve kademeli olarak daha çevre dostu bir ekonomiye geçilmesi, altyapı eksikliklerinin giderilmesi, daha temiz bir ulaştırma sistemi tesis edilmesi, kentsel ve kırsal gelişmenin bu bakış açısıyla yeniden yorumlanması gibi farklı alanlarda politikaların uygulanmasını gerekli kılmaktadır. Bu çerçevede, kalkınma ajansları ile mahalli idarelere, sürdürülebilir kalkınma ve yeşil büyüme politikalarını bölgelerin ve kentlerin gelişme politikalarıyla bütünleştirme konusunda strateji alternatifleri sunulmaktadır.

33. Ulaşım ve erişilebilirlik: Bölgeler ve şehirler arasındaki bağlantıları güçlendirmek, kır-şehir devamlılığını sağlamak, piyasaların işleyişini ve sosyal hareketliliği kolaylaştırmak; ancak yerleşimleri, piyasaları, altyapı ve hizmetleri etkili bir ulaştırma sistemiyle erişilebilir kılmakla mümkün olmaktadır. Bu çerçevede, ulaştırma ve lojistik altyapısının bölgesel gelişmeye hizmet edecek şekilde geliştirilmesi, özellikle ülkenin orta ve doğu kesimlerinde kuzey güney bağlantılarının güçlendirilmesi, önemli şehir merkezlerinin birbirleriyle ve liman, havalimanı, sınır kapıları gibi önemli noktalarla bağlantılarının güçlendirilmesi, etkili ve uygun maliyetli ulaşımı sağlamak üzere özellikle yük taşımacılığında demiryollarının etkinleştirilmesi amaçlanmaktadır.

Uygulamanın Koordinasyonu, İzleme ve Değerlendirme

34. BGUS, bölgesel gelişmeyi ilgilendiren sektörel ve tematik stratejilerin geliştirilmesinde ve uygulanmasında dikkate alınır; bunlarla bölgesel gelişme öncelikleri arasındaki uyum ve bütünlüğün sağlanmasında da referans oluşturur.

35. Mekânsal strateji planları; sosyal, ekonomik ve çevre stratejilerini mekânla ilişkilendirerek fiziki gelişmeyi ve mekânsal stratejileri yönlendirmek üzere, ülke düzeyinde ve gerekli görülen bölgelerde ilgili kurumlarla işbirliği içinde, BGUS'un öncelik ve hedefleriyle uyumlu bir şekilde uzun vadeli olarak hazırlanacaktır.

36. Bölge planları, bölgesel programlar ve eylem planları, BGUS'un hayata geçirilmesinde temel araçlardır. Bölge planları, bölge düzeyinde temel stratejik mekânsal kararları belirleyecek; bu planlar ile mekânsal stratejiler ve çevre düzeni planları karşılıklı birbirini tamamlayıcı nitelikte eşgüdümle hazırlanacaktır.

37. Bölge planında belirtilen önceliklerin gerçekleştirilmesi için orta vadeli eylem planları (bölgesel programlar) bölge kalkınma idareleri ve kalkınma ajanslarınca hazırlanacaktır. Programlar; bölge planının amaç, hedef ve stratejilerinin programlama dönemi içerisinde nasıl hayata geçirileceğini tanımlayacaktır.

38. BGUS'la ilgili gelişmelerin izlenmesi ve değerlendirilmesine yönelik teknik çalışmalar Kalkınma Bakanlığınca gerçekleştirilecektir. Bakanlık ilgili kurum ve kuruluşlarla işbirliği halinde izleme ve değerlendirme raporları ile bölgesel durum raporu hazırlayacaktır.

GİRİŞ

Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi

GİRİŞ

Ulusal Kalkınma Hedefleri ve Yeni Bölgesel Politika

39. Bölgesel gelişme; ülke kalkınma politikasının bölge ve şehir düzeyinde yapı taşlarını oluşturan, bölgesel ve yerel düzeyde kamu kesimi, özel kesim ve sivil toplumun karar alma süreçlerine katılmasını ve kaynaklarını kalkınma yönünde birlikte harekete geçirmesini esas alan, bölgelerin rekabet gücünün artırılması ve bölgeler arası gelişmişlik farklarının azaltılması politikaları arasında dengeyi gözeten yapısal ve temel bir politikadır.

40. Türkiye'nin uzun vadeli kalkınma amacı, milletimizin temel değerlerini ve beklentilerini esas alarak gerçekleştirilecek yapısal dönüşümlerle dünyada Türkiye'nin uluslararası konumunu yükseltmek ve halkımızın refahını artırmaktır. Bu çerçevede, 2023 yılında Türkiye'nin dünyanın ilk 10 ekonomisi arasına girmesi, GSYH'nın 2 trilyon dolara, kişi başına gelirin 25 bin dolara yükseltilmesi, ihracatın 500 milyar dolara çıkarılması, Ar-Ge harcamalarının GSYH'nın yüzde 3'üne çıkarılması, işsizlik oranının yüzde 5'e düşürülmesi ve enflasyon oranlarının kalıcı bir biçimde düşük ve tek haneli rakamlara indirilmesi hedeflenmektedir.

41. Bölgesel gelişme politikası, ülkemizin uzun vadeli ve sürdürülebilir kalkınmada önemli katkılar sunma potansiyeli taşımaktadır. Bu anlayışla, Onuncu Kalkınma Planında ülke kalkınması ekonomik, sosyal ve mekânsal boyutlarıyla bir bütün olarak ele alınmıştır. Ekonomik gelişmenin temel amacı, ülkemizin uluslararası değer zinciri hiyerarşisindeki konumunu üst basamaklara çıkarmak, yüksek gelir grubu ülkeler arasına girmesini sağlamak ve mutlak yoksulluk sorununu ortadan kaldırmaktır. Sosyal yönden ise vatandaşlarımızın mutlu, müreffeh ve onurlu bir şekilde yaşayabileceği, bireylerin kendilerini bu yönde geliştirebileceği, özgür, sağlıklı, güvenli ve yüksek standartta yaşam sürebileceği sosyal ortamın sağlanması amaçlanmaktadır.

42. Onuncu Kalkınma Planında "Yaşanabilir Mekânlar Sürdürülebilir Çevre" başlığı altında kalkınmanın sürdürülebilir kılınması ve yaygınlaştırılması yönünde şehirlerin ve kırsal alanların kendine özgü koşul ve niteliklerine göre, daha iyi iş fırsatlarını ve yaşam ortamlarını çevreye duyarlı bir şekilde sunabilmesine yönelik politikalar ortaya konulmaktadır. Bölgesel farkların azaltılması, Plan döneminde de bölgesel gelişmenin öncelikli amacı olmaya devam etmektedir. Bölgesel gelişmenin giderek daha fazla vurgulanan ikinci amacı ise, atıl kalmış, değere dönüştürülmemiş kaynakları ve tüm bölgelerin içsel potansiyelini harekete geçirerek, bölgelerin rekabet gücünü artırmak, böylece bölgelerin ulusal büyümeye ve kalkınmaya katkılarını azami seviyeye çıkartmaktır. Ayrıca, bölgeler arasında ekonomik ve sosyal entegrasyonun güçlendirilmesi ve diğer ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesi bölgesel gelişme politikasının katkı sağlayacağı önemli hususlardır.

43. Bölgesel gelişmenin sağlanması ve bölgeler arası gelişmişlik farklarının azaltılması, özellikle 1960'tan sonraki Planlı Dönemde kalkınma politikaları içindeki önemini korumuştur. Bu dönemde bölge planlama pratikleri özellikle az gelişmiş yörelerin veya belirli sorun ve kısıt arz eden bölgelerin kalkınmasına yönelik olarak yaygınlaştırılmaya başlanmıştır. Kalkınmada öncelikli yöre (KÖY) politikaları, görece az gelişmiş bölgelere daha avantajlı yatırım teşvikleri, çalışanların ücretlerini nispi olarak iyileştiren uygulamalar, avantajlı mesleki ve tarımsal kredi destekleri gibi uygulamaları kapsayacak şekilde hayata geçirilmiştir. Organize sanayi bölgeleri (OSB) ve küçük sanayi siteleri (KSS) uygulamaları ise, hem büyük kentlerde hem Anadolu kentlerinde uygun koşul ve yararlanıcıların örgütlenmesiyle sanayi altyapısının sağlanmasına yönelmiştir.

44. 2000'li yılların başına kadar bu araçlarla uygulanan bölgesel gelişme politikaları bir arada değerlendirildiğinde, bu politikaların bölgeler arası gelişmişlik farklarının azaltılmasında yeterince etkili olmadığı söylenebilir. 2000'li yıllara kadar kurumsal kapasite ve finansmanla desteklenerek önemli ölçüde uygulamaya aktarılabilen tek bölgesel kalkınma projesi GAP olmuştur. Bunun dışındaki büyük ölçekli bölgesel kalkınma projeleri, bölge düzeyinde yeterli kurumsal kapasitenin bulunmaması ve yeterli mali kaynaklarla desteklenmemesi nedeniyle kapsamlı bir şekilde uygulanma şansı bulamamıştır. KÖY politikaları kapsamında sağlanan destek ve avantajlar, potansiyelini yerel girişimciler ve işbirlikleriyle harekete geçirebilen Denizli ve Gaziantep gibi bazı illerde etkili olurken; özel yatırımlar diğer KÖY illerinde uyarılamamış, KÖY kapsamında sağlanan imkanlar beşeri ve kurumsal kapasite geliştirici tedbirlerle bütünleştirilememiştir. OSB ve KSS altyapısının geliştirilmesi ise çoğu Anadolu kentinde sanayinin planlı bir şekilde gelişmesini desteklemiştir. Sonuç olarak, 2000'li yıllara kadar genel olarak bölgeler arası gelir farkları artış göstermiştir.

45. 2000'li yıllarda ise, Türkiye'nin yakaladığı hızlı ekonomik büyümenin nimetlerinden tüm bölgeler yeterince pay alamamış, bölgeler arası ve kırsal alanlar arası gelişmişlik farkları, gelir farklarındaki nispi azalışa rağmen, önemini korumuştur. Bu nedenle düşük gelirli bölgeler ve kırsal alanlar ulusal kalkınma sürecinde yer almalarını sağlayacak, onları yüksek gelirli bölgelerle benzer yaşam standartlarına eriştirecek ve ülkenin ortalama gelişmişlik seviyesine yaklaştıracak özel politikalara ve daha etkili desteğe ihtiyaç duymaktadır.

46. Hızlı büyümenin devam ettirilmesi, şehirlerin ve bölgelerin, toplamda ise ülkemizin rekabet gücünün artırılmasına bağlıdır. Teknolojik ilerleme sağlanması, verimlilik ve istihdam düzeyinin artırılması da önemli oranda şehirlerin ve içinde bulundukları bölgelerin performansı ile yakından ilgilidir. Bu bakış açısıyla istihdam ve gelir düzeyinin yükseltilmesi, yaşam kalitesinin geliştirilmesi yönünde tüm bölgelerin kaynak ve potansiyellerinin, öncelikle bölgedeki kişi ve kurumlar tarafından harekete geçirilmesi ve daha etkin bir şekilde değerlendirilmesi esastır. Bölgelerin öncelikle şehirleri vasıtasıyla gelişme sürecini hızlandırabilmeleri ve sübvansiyonlara asgari düzeyde ihtiyaç duyan güçlü bir üretim yapısıyla kendi ayakları üzerinde durabilmeleri, Türkiye'nin etkili bir dünya devleti haline gelmesi açısından önem taşımaktadır.

47. Bölgesel ve yerel ekonomiler arasındaki rekabet ve tamamlayıcılık ilişkileri Türkiye'nin rekabet gücünü tetikleyebildiği ölçüde, ülke düzeyinde daha hızlı büyüme sağlanabilecektir. Bu kapsamda ülke içinde bölgelerin daha erişilebilir kılınması, insan ve mal hareketliliğinin kolaylaştırılması, üretimin ve dolayısıyla yerleşme sisteminin coğrafyada daha rekabetçi ve etkin bir şekilde örgütlenmesi, bilgi ve iletişim altyapısının güçlendirilmesi bölgesel gelişmenin önemli unsurları arasında yer almaktadır.

48. Diğer yandan, özellikle şehirlerde toplumsal ayrışmayı azaltarak sosyal uyumu güçlendiren politikalar hem dezavantajlı kesimlerin yaşam koşullarını iyileştirme, hem de etkin kullanılmayan kaynaklardan en iyi şekilde yararlanarak kapsayıcı kalkınmayı fiilen hayata geçirme bakımından önem arz etmektedir. Bölgesel gelişme yaklaşımı, bireylerin hak ve yükümlülüklerini gerçekleştirebileceği,

fırsat eşitliğinden ve temel hizmetlerden ülke genelinde yararlanabileceği sağlıklı, güvenli ve huzurlu bir ortamın oluşturulması ve sürekli kılınması konularında, ülke genelinde uygulanan politikaları tamamlayıcı ilave imkanlar sunmaktadır.

49. Türkiye'nin mali, ticari ve ekonomik ilişkileri yoğunlaştırarak yakın çevresi ve dünyayla bütünleşmesi, buna uygun uluslararası altyapının geliştirilmesinin yanında, siyasi ve kültürel ilişkilerin de güçlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Bu süreçte, bölgesel politika genel dış ilişkiler politikasıyla uyum sağlayarak, bölgesel ve yerel düzeyde sınır ötesi ve ulusaşırı işbirlikleri vasıtasıyla ilişkilerin geliştirilmesinde rol oynayabilecektir.

50. Ulusal ve bölgesel düzeyde kalkınma hedeflerine ulaşılmasında yerleşim sisteminin etkinleştirilmesi ve yerleşimler arası ilişkilerin güçlendirilmesi önemlidir. Yerleşimler, nüfusu 14 milyonu aşan İstanbul'dan, köy ve bağlısı küçük yerleşimlere kadar çeşitlenmektedir. Bölgeler ise kaynakları, potansiyelleri bakımından farklılaşmakta, ekonomi içindeki payları, sosyo-ekonomik yapıları çeşitlilik göstermektedir. Bölgesel politika aracılığıyla metropollerin, büyüme odaklarının, bölgesel çekim merkezlerinin, öncelikli gelişme bölgeleri ile kırsal alanların mevcut durumlarının ve baskın karakterinin tespit edilmesi, temel eğilimlerden nasıl etkilenebileceğinin öngörülmesi, birbirleriyle olan ilişkilerinin ortaya çıkarılması ve bu tespit ve öngörülere göre yerleşim ve bölge temelli politikaların belirlenmesi Türkiye'nin kalkınma çabalarına önemli katkılar sunacaktır.

51. Şehirleşme sürecinin büyüme ve kalkınma hedeflerine uygun şekilde yönlendirilmesi önem taşımaktadır. Diğer taraftan, sermaye fazlasının yüksek kâr güdüsüyle gayrimenkul sektörleri ile türev araçlarına yönelmesi ve ekonomik ve sosyal sonuçları yönünden yönetilmesi gereken risk faktörleridir.

52. Bölgelerin gelişmesi ve Türkiye'nin mekânsal organizasyonundaki uzun vadeli değişim, sektörel politikalar ve bunların tasarlanma ve uygulanma şekliyle çok yakından ilişkilidir. Ülke geneli için geçerli sektörel politikalar farklı bölgelerde veya şehirlerde farklı sonuçlar doğurabilmekte, ülkenin ekonomik ve beşeri coğrafyasının değişiminde doğrudan etkili olabilmektedir. Eğitim, işgücü ve istihdam, tarım, sanayi ve teknoloji, turizm, KOBİ ve girişimcilik, ulaştırma ve çevre gibi temel sektörel politikalar bölgesel gelişme amaçlarının gerçekleştirilmesinde önemli etkiye sahiptir.

53. Bu çerçevede şekillenen bölgesel gelişme yaklaşımı, “çok sektörlü” ve “çok katmanlı” bir nitelik taşımaktadır. “Çok sektörlülük”, bölgesel gelişmenin hemen hemen tüm sektörlerle ilgili olmasını, ulusal kalkınma çabalarında olduğu gibi kalkınmanın gerektirdiği sektörel müdahalelerin uygun karışımının belirli bir yerleşme veya bölge özelinde eş zamanlı ve uyumlu tasarlanması ve uygulanmasını ifade etmektedir. Buna ilave olarak, bütün ülkenin kalkınma ve rekabet gücü düşünüldüğünde bu ahengin bütün bölgeler bakımından sağlanması gerekmektedir. Bölgesel gelişme, bu niteliğiyle, mikro düzeyde farklı sektörel politikaların mekân ve yerleşme özelliklerine hassas bir biçimde uyumlu yürütülmesini, makro düzeyde ise ülke genelinde kalkınmada etkinliğin üst düzeye çıkarılmasını sağlayan önemli bir yapısal politika alanıdır. Dolayısıyla, gerek merkezi, gerekse bölgesel ve yerel düzeyde politika geliştirme ve uygulamada sektörler arası etkileşim ve koordinasyon, sadece ilgili bölgenin kalkındırılması için değil, aynı zamanda ülke kalkınmasının güçlenmesi açısından da yüksek önemi haizdir.

54. Bu yaklaşımla, bu strateji belgesinin hazırlık sürecinde, temel kaynak olarak alınan Onuncu Kalkınma Planı ve buna ilişkin programların yanında, ilgili kurum ve kuruluşlarca hazırlanarak uygulamaya konulan önemli strateji belgeleri (Tablo 1) incelenerek değerlendirmeye alınmıştır. Bundan sonra geliştirilecek diğer politika belgelerinin hazırlık sürecinde de, bölgesel gelişme politikasının ve sektörel politikaların bölgelerin gelişmesindeki muhtemel etkisinin değerlendirilmesi önem taşımaktadır. Politika belirlenmesinde uyum sağlanması daha etkili politika tercihi yapılmasını, uygulamada koordinasyonun güçlendirilmesi istenen sonuçların alınmasını kolaylaştıracaktır.

Tablo 1: Hazırlık Sürecinde Değerlendirmeye Alınan Politika Belgeleri

1.	Afet ve Acil Durum Yönetim Başkanlığı, Ulusal Deprem Stratejisi ve Eylem Planı 2023
2.	Bayındırlık ve İskân Bakanlığı, KENTGES Bütünleşik Kentsel Gelişme Stratejisi 2010-2023
3.	Çevre ve Orman Bakanlığı, AB Entegre Çevre Uyum Stratejisi 2007-2023
4.	Çevre ve Orman Bakanlığı, Ulusal İklim Değişikliği Strateji Belgesi 2010-2020
5.	Devlet Planlama Teşkilatı, Bilgi Toplumu Stratejisi 2006-2010
6.	Devlet Planlama Teşkilatı, Elektrik Enerjisi Sektörü Reformu ve Özelleştirme Strateji Belgesi (2004)
7.	Devlet Planlama Teşkilatı, İstanbul Uluslararası Finans Merkezi Stratejisi ve Eylem Planı
8.	Devlet Planlama Teşkilatı, Türkiye’de Yaşlıların Durumu ve Yaşlanma Ulusal Eylem Planı
9.	Devlet Planlama Teşkilatı, Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi 2007-2013
10.	Ekonomi Bakanlığı, Girdi Tedarik Stratejisi ve Eylem Planı (2013-2015)
11.	Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, Türkiye Kooperatifçilik Stratejisi ve Eylem Planı (2012-2016)
12.	Kültür ve Turizm Bakanlığı, Türkiye Turizm Stratejisi-2023, Eylem Planı 2007-2013
13.	Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, KOBİ Stratejisi ve Eylem Planı 2011-2013
14.	Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, Türkiye Sanayi Stratejisi ve Eylem Planı 2011-2014
15.	Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Kırsal Kalkınma Planı 2010-2013
16.	Tarım Bakanlığı, Tarım Stratejisi 2006-2010
17.	Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu, Ulusal Bilim, Teknoloji ve Yenilik Stratejisi, 2011-2016
18.	Ulaştırma Bakanlığı, Türkiye Ulaşım ve İletişim Stratejisi 2023
19.	Ulaştırma Bakanlığı, Ulaştırma Ana Planı Stratejisi
20.	Yüksek Öğretim Kurulu, Türkiye’nin Yükseköğretim Stratejisi

55. “Çok katmanlılık” ise, ulusal, bölgesel ve yerel düzeylerdeki kurumların ve aldıkları kararların bölgesel gelişme konusundaki etkisini ve bunların yerel aktörlerin kendi teşebbüs gücünü engellemeden yönetim kademeleri arasında uyumlu ve orantılı şekilde dağılımını ifade etmektedir. Türkiye’de de, son yıllarda bölgesel gelişme konusunda faaliyet göstermek üzere kalkınma ajansları ve bölge kalkınma idareleri kurulmuş, mahalli idarelerin kaynakları ve yetki çerçevesi genişletilmiş, büyükşehir belediye teşkilatlanması daha da yaygınlaştırılmıştır. Ek olarak, kamu kurumları faaliyetlerini valilikler ve kaymakamlıklar koordinasyonunda sürdürmekte, üniversiteler yaygınlaşmakta ve kurumsal kapasitelerini geliştirmekte, sivil toplum örgütlenmeleri giderek güçlenmektedir. Merkezi düzeyde bölgesel politikanın yönetilmesi ve sektörel politikalarla uyumunun sağlanması amacıyla kurumlar arası Bölgesel Gelişme Yüksek Kurulu ve Bölgesel Gelişme Komitesi oluşturulmuştur. Bu gelişmeler çerçevesinde, kurumlar ve düzeyler arasında etkileşim ve işbirliğine dayalı anlayış giderek ağırlık kazanmaktadır.

56. BGUS, bu anlayışla politika oluşturma, uygulama, izleme ve değerlendirme konularında koordinasyon imkanlarını artırıcı araç ve tedbirleri ortaya koymakta; farklı kurumların, farklı yetki ve karar düzeylerinin, sosyal kesimlerin kalkınma yönünde etkili iletişimine, işbirliğine ve dayanışmasına odaklanmaktadır.

57. BGUS, bölgesel gelişmenin hızlandırılması ve ulusal kalkınmaya katkısının artırılması yönünde, aşağıdaki amaçlarla hazırlanmıştır:

- i. Bölge esaslı kalkınma ve rekabet edebilirlik konularında ulusal düzeyde koordinasyonu sağlamak
- ii. Yerel ve bölgesel düzeydeki planlar ve stratejiler için yönlendirici perspektifler ve politika çerçevesi oluşturmak
- iii. Mekânsal gelişme ve sosyo-ekonomik kalkınma süreçleri arasında uyumu güçlendirmek
- iv. Ulusal kalkınma girişimlerimizin ülke sathına yayılmasına yardımcı olmak

58. BGUS, bölgesel kalkınmayla ilgili temel stratejileri belirleyen bir çerçeve belgedir. Stratejik planlama yaklaşımı ile hazırlanmış olan BGUS, ulusal düzeyde bölgesel gelişme politikalarını ortaya koymaktadır. Buna ilave olarak, BGUS merkezi ve yerel düzeydeki paydaşların politika geliştirme, planlama ve uygulama çalışmaları için yol gösterici ve kolaylaştırıcı işleve sahiptir.

59. BGUS, kalkınma ajansları, bölge kalkınma idareleri ve mahalli idarelere bölgelerin ve şehirlerin gelişme politikalarının belirlenmesinde alternatifler sunmakta, farklı kurumlar arasında koordinasyon zemini oluşturmaktadır. Bu yaklaşım, yerel bilgi ve katılımı oluşturan yerel önceliklerle ulusal düzeyde ortaya konulan gelişme alternatifleri arasında uyum sağlama, yerel ve bölgesel düzeydeki karar alıcılara daha fazla alan açma potansiyeli taşımaktadır.

60. Buna paralel olarak, mekânsal ve yatay konular temelinde geliştirilen politika çerçevesi, merkezi kuruluşları için hem sektörel politik ve faaliyetlerini mekânsal önceliklerle uyumlaştırarak etkinleştirme hem bölgelerin ve yerleşimlerin gelişmesine daha fazla katkı sağlama konusunda açılım sağlamaktadır. Son olarak, ilgili kurumlar ve mahalli idarelerin stratejik planları açısından da BGUS yönlendirici nitelik taşımakta, ortaya konulan bölgesel gelişme yaklaşımının kurumsal amaçların gerçekleştirilmesine katkıda bulunması öngörülmektedir.

61. Böylece, BGUS; Kalkınma Planları, ulusal sektörel stratejiler, kurumsal plan ve hedefler, AB uyum süreci ve diğer uluslararası işbirliği alanlarında bölgesel gelişmeye konu faaliyetler ile bölgesel ve yerel düzeylerdeki plan ve programlar arasındaki uyumu güçlendirecek; sektörel, tematik ve bölgesel politikaların ve politika araçlarının etkileşimini artıracaktır. Ayrıca, bölgesel gelişmeye tahsis edilecek kaynakların daha rasyonel bir şekilde yönlendirilmesinde BGUS esas alınacaktır.

62. Bu amaç ve esaslara uygun biçimde, BGUS kapsamında veri ve bilgi elde edilebilen her idari birim ve düzeyde analiz yapılmış ve politika önerilerinde şehir, il, bölge ve ulusal düzeyin etkileşimi göz önünde bulundurularak en uygun müdahale düzeyi tespit edilmeye çalışılmıştır. BGUS bölgesel ve ulusal düzeyde kalkınma çabasını güçlendiren genel (yatay) strateji ve politikalar yanında, bölge ve yerleşmeye özgü yönlendirici (mekânsal), esnek strateji ve politika seçenekleri de sunmaktadır.

63. Genel politika önerileri bölgesel kalkınmada sistematik unsurların, yaklaşım ve araçların geliştirilmesi, yerel-merkezi düzey politika uyumunun güçlendirilmesi, mali kaynakların daha etkin kullanılması, uygulama gücünün artırılması ve koordinasyonun iyileştirilmesi üzerine odaklanmaktadır.

64. Bölge veya yerleşmeye özgü öneriler ise hem merkezi kurum ve kuruluşlar için, hem de bölgesel-yerel düzeydeki temel kurumlar için daha özelleştirilmiş alternatif politika setleri ortaya çıkarmaktadır. BGUS, bu politikalarda şehirlerin bölgesel ve ulusal kalkınma bakımından dinamik ve sürükleyici işlevi, ekonomik ve sosyal süreçlerdeki ağırlığı ve şehirlerin çevreleri için

yönetmelik fonksiyonlarını dikkate alarak şehir esaslı bir yaklaşımı benimsemiştir. Ancak şehir düzeyinde mikro veri ve bilgi temininin güçlüğü nedeniyle il düzeyinden yaklaşıma yöntemi izlenmiştir.

BGUS Hazırlık Süreci ve Katılımcılık

65. BGUS hazırlık süreci katılımcı sosyal süreçler ve yöntemlerin uygulandığı bir yaklaşımla yönetilmiştir. Bu süreçte, stratejilerin etkinliğini ve önerilerin niteliğini artırmak üzere ilgili tarafların karar verme süreçlerine her aşamada dâhil edilmesi hedeflenmiştir. Bu doğrultuda BGUS, Kalkınma Bakanlığı koordinasyonunda, ilgili bakanlıklar, kalkınma ajansları, yerel yönetimler, üniversiteler, meslek odaları, sivil toplum kuruluşları ve ilgili diğer kamu kurum ve kuruluşlarının katkıları, görüş ve önerileri alınarak hazırlanmıştır.

66. BGUS'un hazırlık aşamalarında katılımcılığı sağlamak üzere, çeşitli düzeylerde farklı içerik ve temalarda toplantılar gerçekleştirilmiş, yenilikçi yöntemlerle çalıştaylar organize edilmiş, derinlemesine röportajlar ile uzman görüşlerine başvurulmuş, ihtisas komisyonları veya alt komisyonlar oluşturularak teknik birikimin stratejiye yansımaları sağlanmış, kurum ve kuruluşların görüşlerine yazılı olarak, anket yoluyla ya da online çalışma platformlarına görüş formları yükleme marifetiyle başvurularak Stratejinin farklı bakış açılarıyla şekillenmesi temin edilmiştir. Diğer yandan, geleneksel olarak tavandan tabana kurgulanan kalkınma anlayışının ötesine geçilerek yerelin katkısını almak üzere yeni yaklaşımlar benimsenmiştir. Bu doğrultuda ulusal plan ve stratejilerin şekillenmesinde ilk kez bölgelerin katkıları alınmıştır. Böylece, etkileşimli planlama veya aşağıdan yukarıya planlama olarak nitelenen planlama anlayışına uygun biçimde, temel kalkınma önceliklerinin tespitinde yerel ve merkezi düzeyler arasında bilgi ve görüş alışverişinin zeminini oluşturan bir yöntem takip edilmiştir.

67. Stratejinin başta kalkınma planı olmak üzere ulusal düzeyde hazırlanmış sektör stratejileriyle uyumunu sağlamak, planlama ve uygulamanın farklı ölçeklerde tamamlamayı tesis etmek ve ilgili tarafların azami katkısını almak üzere BGUS hazırlık süreci, katılımcılık stratejisi ve paydaş analizi çerçevesinde yürütülmüştür. Bu doğrultuda, katılımcılık stratejisi tanımlanmış paydaşlar aracılığıyla beş temel düzeyde yönetilmiştir. Bunlar; bilgilendirme, danışma, dâhil etme, işbirliği ve onaylamadır.

BGUS Katılımcılık Düzeyi

Bilgilendirme

68. Bilgilendirme, BGUS hazırlık sürecinden haberdar olması gerekli olan paydaşlara yönelik oluşturulmuş bir düzeydir. Bu düzeyde paydaşlar süreçten ve süreç çıktılarından bilgilendirilmiştir.

69. Stratejinin fikri arka planının geliştirilmesine yönelik ilk çalışma ve istişare toplantıları 2006 yılında gerçekleştirilmiştir. Ancak, fiilen hazırlık sürecine 2012 yılında başlanmıştır. 20 Temmuz 2012 tarihinde ilgili kamu kurumlarının katılımıyla “BGUS Bilgilendirme Toplantısı” gerçekleştirilmiştir. Bu toplantı ile kurumların Strateji hakkında bilgilendirilmeleri sağlanmış,

ulaşılacak istenen durum, süreç içerisinde kurumlardan beklentiler, hazırlık süreci ve yol haritasına ilişkin değerlendirmelerde bulunulmuştur. BGUS'un kurumsal yapılanma ve mevzuat içindeki yeri ele alınmıştır. Toplantıya 20 kamu kurum ve kuruluşundan 34 temsilci iştirak etmiştir.

70. 15-16 Mart 2012 ve 30 Ocak-1 Şubat 2013 tarihlerinde yapılan Kalkınma Ajansları Genel Sekreterler Toplantılarında Strateji ile ilgili yapılan ve yapılacak çalışmalar hakkında bilgi paylaşımları gerçekleştirilerek bölgesel kalkınmanın yereldeki en önemli aktörlerinden olan kalkınma ajanslarının ve ajanslar vasıtasıyla bölgelerin bilgilendirilmeleri sağlanmıştır.

71. Toplantıların dışında stratejinin onaylanmasıyla birlikte Stratejinin geniş bir tabanda bilinirliğinin artırılması, kamuoyunun erişiminin sağlanması için web sitesi geliştirilmiştir.

Danışma

72. Danışma, BGUS hazırlık sürecinde istişare edilecek paydaşlar için oluşturulmuş bir düzeydir. Bu düzeydeki paydaşlar, bilgilendirme düzeyinde yer alanlardan daha ilgili ve süreç için önemli katkılar sağlamışlardır. Bu düzeyde derinlemesine röportajlar ile uzman ve akademisyenlerin görüşlerine başvurulmuştur.

73. 2012 yılı Haziran ayında kamu kurum ve kuruluşlarının Türkiye'de bölgelerin, kentlerin ve kırsal alanların gelişmesinde etkili olduğunu düşündükleri sektörler ve tematik alanlar, dünyadaki ve Türkiye'deki genel eğilimler ile kurumların bu konularda yürüttükleri çalışmaları anket formlarıyla Kalkınma Bakanlığına ulaştırılmıştır.

Dâhil etme

74. Dâhil etme sürecinde bölgesel kalkınma konularında faaliyette bulunan sivil toplum kuruluşlarının çalışmalar hakkındaki düşüncelerinin anlaşılması ve dikkate alınmasını sağlamak amacıyla doğrudan çalışmalar gerçekleştirilmiştir. BGUS hazırlık sürecine hem sivil toplum kuruluşları hem de bölgesel düzeyde ilgili taraflar dâhil edilmiştir.

75. Bu doğrultuda, 6 Mayıs 2013 tarihinde bölgesel kalkınma konularında faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının katılımıyla "Bölgesel Kalkınmada Yönetişim ve Sivil Toplum Kuruluşları Odak Grup Toplantısı" gerçekleştirilmiştir.

76. Ulusal ve bölgesel düzeydeki planların tamamlayıcılığını ve etkileşimini sağlamak için kalkınma ajansları kendi bölgelerinde, başta yönetim kurulu ve kalkınma kurulu bünyesinde olmak üzere, kamu ve özel kesim, sivil toplum ve üniversitelerden temsilcilerin katılımı ile toplantı ve işlikler düzenlemiştir. Bu çalışmalarda, Onuncu Kalkınma Planı ve Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisine (BGUS) yansıtılmak üzere Düzey 2 bölgeleri bazında öncelikli görülen tematik alanlarda öncelik ve strateji belirleme çalışmaları yürütülmüştür. Bölgelerde gerçekleştirilen çalışmalara dair görüş alma şekli ve katılımcı bilgileri tabloda sunulmaktadır.

Tablo 2: Bölgelerin BGUS ve Onuncu Kalkınma Planına Katkısı

Görüş Alma Yöntemi	Katkı Veren Sayısı
Anket	2088
Çalıştay	2108
Mülakat	399
Odak Grup Toplantısı	814
Resmi Yazışma	248
Yönetim Kurulu Toplantısı	205
Kalkınma Kurulu Toplantısı	1322
Genel Toplam	7184

İşbirliği

77. İşbirliği, BGUS hazırlık sürecinde Stratejinin şekillenmesini teminen alternatifler geliştirme, tercih edilen çözümün tanımlanması gibi kararların her aşamasında paydaşlarla birlikte çalışılması düzeyidir. Bu düzeyde Strateji katılımcılarla birlikte nihayete erdirilmiştir.

78. 12-14 Mart 2012 tarihlerinde 26 kalkınma ajansının planlama birimleriyle “BGUS’un Mekânsal Organizasyon Stratejileri Çalıştay” düzenlenmiştir. Toplam 50’den fazla katılımcının iştirak ettiği çalıştay kapsamında 5 Çalışma Grubu oluşturulmuş, toplantı süresince ve toplantı sonrasında yürütülen çalışmalar ile Çalışma Grubu raporları hazırlanarak Kalkınma Bakanlığına iletilmiştir.

79. BGUS hazırlık sürecinde, Onuncu Kalkınma Planı hazırlıkları kapsamında 2012/5 sayılı Başbakanlık Genelgesi ile oluşturulan Özel İhtisas Komisyonlarından (ÖİK) bölgesel gelişme ile doğrudan ilişkili olan üçünün (Yerleşim Sistemi ve Ekonomik Coğrafya, Bölgesel Gelişmenin Özel Sektör Dinamikleri ve Kırsal Kalkınma: Yenilikçi Hizmet Sunumu) toplantılarına katılan 100’ün üzerinde komisyon üyesinin ortaya koyduğu görüşlerle şekillenen ÖİK raporlarından yararlanılmıştır.

80. 2013 yılı Şubat ve Mayıs aylarında Bakanlıklar ve bölgesel kalkınmada yeni kurumsal yapılar olan Bölge Kalkınma İdarelerinin katılımıyla “Ulaştırma ve Erişilebilirlik”, “Bölgesel Kalkınma ve Rekabet”, “Kentleşme, Kentsel Gelişme ve Çevre” ve “Bölgesel Kalkınmada Yönetişim” olmak üzere dört ayrı odak grup toplantısı düzenlenmiştir. Odak grup toplantılarına yaklaşık 30 farklı kurum ve kuruluşan temsilciler iştirak etmiştir.

81. 2013 yılı Ağustos ayında yukarıda sayılmış olan katılımcı süreçler neticesinde ortaya çıkmış olan Stratejiye son şekli verilerek BGK’ya sunmak üzere kamu kurum ve kuruluşlarının yazılı görüşlerine başvurulmuştur.

Onaylama¹

82. Onaylama, BGUS’un nihai halini almasını müteakip bölgesel gelişme bakımından birinci derecede ilgili, yetkili ve sorumlu kuruluşların bölgesel kalkınma politikalarına ve uygulamalarına yön vermek üzere oluşturulmuş bir aşamadır.

83. Bu doğrultuda, BGUS Kalkınma Bakanlığı tarafından 20/11/2014 tarihinde BGK’ya sunulmuştur. BGUS, BGK’da görüşülmüş ve talep edilen değişiklikler yapılarak BGYK’nın onayına arz edilmiştir.

¹ BGUS’un 2014 yılı son çeyreğinde BGYK’ya sunulması planlanmaktadır. Bu kısım buna göre revize edilecektir.

BÖLÜM 1

Bölgesel Gelişmeyi Etkileyen
Uluslararası Eğilimler

1. BÖLGESEL GELİŞMEYİ ETKİLEYEN ULUSLARARASI EĞİLİMLER

1.1 Uluslararası Gelişmelerin Ortaya Çıkardığı Fırsatlar ve Riskler

84. 2000’li yıllar hem dünya hem de Türkiye için hızlı iktisadi, siyasi ve toplumsal değişimlerin yaşandığı yıllar olmuştur. Küresel düzeyde ekonominin ağırlık merkezi Asya’ya doğru kayma eğilimi gösterirken, son yıllardaki küresel ekonomik ve mali kriz yaygın bir etkiye sahip olmuştur. Sosyal ve demografik yapıdaki dönüşüm, gelişmiş ülkelerde yaşlanma, gelişmekte olan ülkelerde hızlı kentleşme ve orta sınıfın yükselişi şeklinde kendini göstermektedir. Diğer taraftan, enerji, gıda ve su kaynaklarına artan taleple birlikte doğal kaynakların kalkınmadaki önemi artmaktadır. Ulaştırma ve iletişim alanındaki gelişmeler, ekonomiler arasındaki etkileşimi artırmakta, üretimin coğrafi örgütlenmesini kolaylaştırmaktadır. Bölgeler ve kentlerin gelecek öngörülerini açısından bu genel eğilimlerin değerlendirilmesi önem taşımaktadır.

85. Dünya ekonomisi ağırlık merkezinin 2000’li yıllarda Asya’ya doğru kayma eğilimiyle birlikte uluslararası ilişkiler, ekonomik yapılanmayla paralel şekilde çok kutuplu bir dünyaya doğru yönelmektedir. Çin, Güney Kore ve Hindistan başta olmak üzere Güney ve Doğu Asya’daki yükselen ekonomilerin hızlı büyüme performansı, bu ülkelerin dünya ekonomisindeki payını hızla artırırken, ABD, Avrupa Birliği ve Japonya başta olmak üzere gelişmiş ülkelerin payı genel olarak azalma eğilimi göstermiştir.

86. Bilim ve teknoloji alanındaki gelişmeler ile bilgiye dayalı üretim ekonomisi ve yenilikçilik dünyada ekonomik büyümenin temel belirleyici gücü olmaya devam edecektir. Teknolojik gelişme hızlanacak ve bilgiye dayalı üretim ekonomisinin önemi daha da artacaktır. ABD halen dünyanın yenilikçilik merkezi olmaya devam etmekle birlikte, teknolojik gelişmeler Çin, Hindistan ve Brezilya gibi yükselen ekonomilerde de giderek yoğunlaşmaya başlamaktadır. Bu yapısal dönüşüm, hızla gelişen Asya ülkelerinin giderek daha yüksek teknoloji sektörlerinde rekabet avantajı elde etmeye başladığını göstermektedir.

87. Küresel ekonominin giderek daha fazla bütünleşmesi, yeni büyüme imkânları yaratırken, ekonomik ve mali kriz risklerinin daha sık gündeme gelmesine, etkilerin hızla yayılabilmesine ve derinleşmesine zemin hazırlamaktadır. Ayrıca, etkileri halen süren son küresel kriz sürecinde gelişmiş ülkelerdeki büyümenin yavaşlamasına ilave olarak gelişmekte olan ülkelerin büyüme hızlarının kısmen yavaşlamasının, uzun dönemde küresel ekonominin ortalama büyüme hızını düşürmesi beklenmektedir. Diğer taraftan, bölgeler krizlere ve dış şoklara karşı daha kırılgan hale gelmiştir. Dış tehditlere karşı daha dayanıklı, esnek ekonomik, sosyal ve ekolojik yapıların oluşturulması ihtiyacı devam etmektedir.

88. Türkiye ise yeni binyıla 2000 ve 2001’deki mali ve ekonomik krizlerle girmiş, sonrasında alınan istikrar tedbirleriyle, küresel kriz koşulları hissedilene kadar hızlı bir ekonomik büyüme süreci

yaşamıştır. Çoğu ülkeye göre krizden düşük seviyede etkilenen Türkiye, 2010 ve 2011 yıllarında yüksek büyüme oranlarına geri dönmüştür.

89. Dünyada, yaşam kalitesi ve insan hakları konularında genel bir gelişme yaşandığı söylenebilir. BM İnsani Gelişmişlik Endeksi göstergesine göre, 1980'lerden bu yana hem dünyada hem Türkiye'de genel bir gelişme eğilimi izlenmekte, yoksulluk da dahil sosyal göstergelerde iyileşme görülmektedir. Ancak, bu gelişmeler tüm ülkelerde aynı düzeyde gerçekleşmemektedir. Örneğin, Sahra Altı Afrika ülkelerinde gelişmişlik seviyesi özellikle sağlık ve gelir eşitsizliği konularında farklılık göstermekte, kimi ülkelerde gerileme söz konusu olabilmektedir. Dünya genelinde çoğu ülkenin beşeri kaynaklara yatırımı istikrarlı bir şekilde sürdürmesi, eğitim endeksinin de kararlı ve hızlı bir şekilde yükselmesini tetiklemektedir. Ayrıca, 2000'li yıllar, eğitim, sağlık ve gelir endekslerinde genel bir iyileşmenin ve istikrarlı bir seyrin yaşandığı yıllar olmuştur. Ancak, küresel ekonomik ve mali kriz, özellikle 2008 yılından sonra gelir dağılımı ve yoksulluk göstergelerini olumsuz yönde etkilemiştir.

90. Gelecekte dünya ölçeğinde gıda ve çevre krizlerinin ortaya çıkması muhtemel görülmektedir. Gıda fiyatlarının 2007-2008 yıllardaki ani yükselişi ekonomik büyüme ve yoksullar üzerinde etkili olmuştur. Hızlı gıda talebi artışı ve arz yönündeki kısıtlar nedeniyle gelecekte daha derin ve kalıcı sorunların ortaya çıkması mümkün görünmektedir. Diğer taraftan, iklim değişikliği, çevre sorunları ve alternatif kullanımlarla birlikte suyun kıtlama eğilimi ve toprak kaynaklarının azalması, çevresel sürdürülebilirliğin önemini vurgulamaktadır. Çevre kirliliğinin boyutlarının artması, çevre koruma ve yenileme maliyetlerini yükseltmektedir. Bu çerçevede, etkili ve eşgüdümlü çevre politikalarının hızla uygulamaya konulması ihtiyacı ön plana çıkmaktadır.

91. Önümüzdeki dönemde kentleşmenin hızlanacağı, kentsel ekonomilerin ve yaşam tarzının dünya genelinde daha da hakim olacağı, Türkiye'de de paralel gelişmelerin izleneceği görülmektedir. Dünyada şehir nüfusu kırsal alan nüfusunu aşmış olup şehirleşme sürecinin az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde daha da hızlanması beklenmektedir. 2011 yılı BM Şehirleşme Gelişmeleri Revize Raporuna göre, 2010 yılında 6,9 milyar kişi olan dünya nüfusunun 2050 yılında 9,3 milyar kişiyi aşacağı tahmin edilmektedir. Şehir nüfusunun (kentsel nüfusun payının) ise, bu dönemde 3,6 milyar kişiden (yüzde 52), 6,3 milyar kişiye (yüzde 67) ulaşacağı tahmin edilmektedir. Buna göre, şehir nüfusunun genel nüfus artışını ve kırsal nüfusun bir kısmını emmesi nedeniyle, önümüzdeki onyıldan itibaren kırsal nüfusun dünya genelinde azalmaya başlaması beklenmektedir. Gelişmekte olan ülke şehirleri, nüfus artışının önemli bir bölümünü çekmeye aday görünmektedir. BM tahminlerine göre 2050 yılında Türkiye'nin şehir nüfusunun 80 milyon kişiye ulaşabileceği öngörülmektedir.

92. Mc Kinsey Küresel Enstitüsünün araştırmasına göre, dünyada yıllık cirosu 1 milyar doları aşan 8000 şirketin yaklaşık üçte biri 20 şehirde yoğunlaşmıştır. Önümüzdeki dönemde ise gelişmekte olan ülkelerin, yeni bölgelerin ve şehirlerin, sayıları giderek artan büyük şirketlere ev sahipliği konusunda paylarını artırması beklenmektedir. 2007 yılında ekonomik büyüklük bakımından dünyada ilk 50'de yer alan şehirlerden sadece 8'i Asya'da yer alırken 2025 yılında bu rakamın 20'ye yükseleceği tahmin edilmektedir.² Kentlerin büyümesi ve gelişmesiyle birlikte, nitelikli çalışma ve yaşam mekânı etkili ulaştırma hizmetleri ve altyapısı, kentsel altyapı ve enerji ihtiyacını artırması beklenmektedir. Bu alanlar gelişmekte olan ülkeler için bir yandan yeni piyasa ve büyüme imkânları sunarken; diğer yandan, büyük projelerin finansman ihtiyacı ve gayrimenkul sektöründe yüksek kar güdüsüyle fazladan sermaye girişi gibi saikler nedeniyle mali krizleri tetikleme riski de içermektedir.

² McKinsey Global Institute, "Urban Economic Clout Moves East", 2011.

McKinsey Global Institute, "Urban world: The Shifting Global Business Landscape", 2013.

93. Gelişmiş ülkelerin nüfus yapısı, yaşlanma eğilimi göstermektedir. Bu eğilime bağlı olarak, üretimin ve vergi gelirlerindeki azalmanın yanında sağlık ve sosyal güvenlik gibi alanlardaki sorunların belirginleşmesi beklenmektedir. Gelişmekte olan genç nüfuslu ülkelerin yaşlı nüfuslu ülkelere göre işgücü açısından daha avantajlı konuma geçebileceği, buna karşılık gelişmiş ülkelerin genç veya nitelikli işgücü talebinin ise gelişmiş ülkelere göçü teşvik edebileceği öngörülmektedir. Ayrıca, gelişmekte olan ülkelerde genişleme eğilimindeki orta sınıf, tüketim kalıplarının ve tasarruf alışkanlıklarının değişmesinde, ekonomik ve siyasi kararların alınmasında daha etkili olacaktır. Kadınların özellikle eğitim aracılığı ile iş hayatına ve sosyal yaşama katılım seviyesinin yükselmesi, ülkelerin ekonomik ve sosyal gelişimini etkileyecek önemli faktörler arasına girecektir.

94. Ulaştırma ve iletişim teknolojisindeki gelişmeler ve maliyetlerdeki azalışlar sermaye, mal ve insan hareketlerini kolaylaştırırken, üretimin organizasyonu üzerinde de etkili olmaktadır. Ulaştırma maliyetlerinin mal fiyatlarının giderek daha düşük bir payını oluşturması ticaretin artmasında etkili olurken, dünya ticaretinde endüstri içi ticaret giderek daha önemli hale gelmektedir. Ulaştırma ve iletişim maliyetlerinin azalması, üretim süreçlerinin ülkeler ve bölgeler arasında bölünerek yönetilebilmesini kolaylaştırmaktadır. Bu çerçevede göreceli ücret farkları üretim süreçleri için yer seçimi kararlarında etkili olabildiği gibi, ulaştırma ve iletişim maliyetlerinde azalma, ülke içinde metropoller veya sanayi odaklarındaki firmaların uzak piyasalara erişimini kolaylaştırabilmekte, bu önemli merkezler ve çevresinde yığılma eğilimlerini artırabilmektedir.

95. Dünya genelinde bölgeselleşme ve çok taraflı serbest ticaret anlaşmaları (STA) eğilimi, Yükselen Asya Ekonomilerini de kapsayacak şekilde yaygınlaşmaktadır. Diğer taraftan, genç nüfuslu ve yüksek ekonomik potansiyele sahip Ortadoğu ülkeleri ile doğal kaynakları açısından zengin Afrika ülkelerinin, dünyanın yeni büyüme alanları arasında yer alması beklenmektedir.

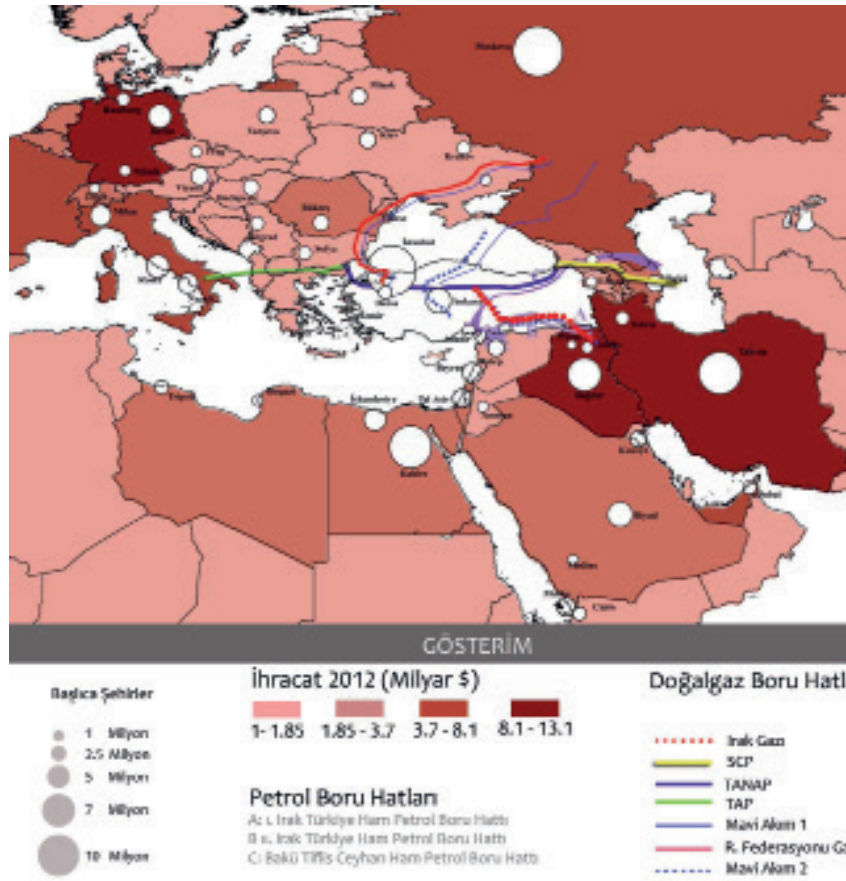
1.2 Dış Ekonomik Coğrafyanın Sunduğu Fırsatlar ve Riskler

96. 2000’li yıllar Türkiye’nin yakın çevresinde politik istikrarsızlıkların ve çatışmaların yoğunlaştığı bir dönem olmuştur. Orta Doğu komşularımızda ve Kuzey Afrika ülkelerinde izlenen istikrarsızlık, son yıllarda bu ülkelerde bir dizi rejim değişikliğiyle sonlanmaktadır. Bununla birlikte, söz konusu ülkelerin politik ve ekonomik anlamda istikrara kavuştuğunu söylemek mümkün değildir. Kuzey Afrika ve Arap ülkelerinde peşi sıra gerçekleşen gerginlikler, çatışmalar ve rejim değişiklikleri Türkiye’nin yakın bölgelerinde istikrarı olumsuz yönde etkilemektedir. Ancak, söz konusu ülkelerde siyasi ve ekonomik istikrarın sağlanmasıyla paralel şekilde ekonomik ve ticari ilişkilerin gelişme koşulları da sağlanabilirse, Türkiye’nin bölgesinde daha etkili bir güç olması yönünde fırsatlar doğabilecektir. Bu bölgelere mal ve hizmet ihracı ile sınır ötesi işbirlikleri açısından fırsatlar ortaya çıkacaktır.

97. Dünyada etkili olan yaşlanma ve uluslararası göç hareketlerinin Türkiye açısından giderek daha fazla önem kazanması beklenmektedir. Gelişmiş ülke nüfuslarının giderek yaşlanması nedeniyle nitelikli ve genç işgücü taleplerinin artması beklenmektedir. Diğer taraftan, Türkiye ekonomisinin büyüme performansı, gelişen ulaşım ve iletişim imkânlarıyla birlikte, başta metropoller olmak üzere, sanayi ve turizm şehirlerinin –özellikle çevre ülkelerden kaynaklanan– küresel dış göç hareketleri için daha cazip hale gelmesi beklenebilir. Bu göç dinamiklerinin niteliği ve işgücü piyasaları üzerindeki etkileri araştırılarak, nitelikli işgücünü kazanmaya, nitelsiz işgücünü daha geniş coğrafyadaki yatırım politikalarıyla yerinde tutmaya yönelik tedbirler geliştirilmesinde yarar görülmektedir. Türkiye’de, gelişmiş ülkelere göre gecikmeyle de olsa, yaşlanma sürecinin 2030’larda belirginleşmeye başlayacağı tahmin edilmektedir. Özellikle Avrupa’daki yaşlanma süreci ülkemizin sunabileceği sağlık turizmi ve ikincil konut arzı gibi konularda fırsatlar sunmaktadır.

98. Yakın coğrafi bölgelerde yaşanan siyasi istikrarsızlıklar Türkiye'nin bölgedeki güvenli liman olma özelliğini ön plana çıkarması için ortam yaratmıştır. Buna bağlı olarak ulaştırma konusunda Türkiye'ye yönelik artan bir talebin varlığından söz etmek mümkündür. Son dönemde özelleştirmeye bağlı olarak bazı limanlarımızda oluşan kapasite artışının da kullanılabilmesi için olumlu bir zemin oluşmuştur. Denizyolu taşımacılığı sektörü dünya genelinde küresel krizden olumsuz yönde etkilenmesine rağmen Türk limanlarında elleçlenen yük miktarı yüzde 36 artmıştır.

Harita 1-1: Dış Ekonomik Coğrafya

99. Trans-Avrupa Ulaştırma Ağları (TEN-T) kapsamında Kafkas ülkeleri ve Ortadoğu ile bağlantıların iyileşmesini sağlayan karayolu ve demiryolu projeleri hayata geçirilmektedir.³ İstanbul'a yapılması planlanan yeni havalimanı projesinin hayata geçirilmesi ile İstanbul'un transit bölge olması yolunda önemli bir mesafe katedilecektir. Ayrıca Demir İpek Yolu, Kanal İstanbul, İstanbul Boğaz Köprüsü, Yüksek Hızlı Tren Ağı projelerinin hayata geçirilmesi neticesinde Türkiye'nin ulaştırma ve lojistik konusunda öneminin artacağı öngörülmektedir.

100. Petrol ve gaz üretim yöntemlerinde yaşanan yenilikler neticesinde önümüzdeki dönemde petrol pazarında ABD'nin öneminin artacağı tahmin edilmektedir. Irak'ın ise kullanılabilir petrol rezervlerini artırarak dünya genelinde ikinci net ihracatçı ülke konumuna geleceği düşünülmektedir.⁴ Irak'ın petrol üretimindeki kapasite artışının hayata geçmesi ile Türkiye'nin söz konusu arzın Avrupa'ya iletilmesi konusundaki önemi artacaktır.

101. Doğal gaz üretimi ile ilgili olarak kaya gazı üretiminin artması neticesinde doğal gaz fiyatlarında ve diğer enerji fiyatlarında bir azalma olması olasılığı yüksektir. Bunun neticesinde

3 Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)

4 Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)

dış ticaret açığımızda önemli kalemlerden birisi olan enerji maliyetinin azalması olasıdır. Böylece, ulusal ekonomik büyüme dinamiklerinin olumlu yönde etkileneceği öngörülmektedir.

102. 2002-2012 dönemi dış ticaret verileri incelendiğinde Türkiye'nin ihracat ve ithalat profilinde önemli bir değişiklik yaşandığı söylenebilir. AB ülkeleri ve Kuzey Amerika bölgelerinin azalan paylarına karşı Yakın ve Ortadoğu, Kuzey Afrika ve Diğer Asya ülkelerinin paylarında artış yaşanmıştır. Yakın coğrafyamızda son dönemde artan istikrarsız siyasi ortama rağmen 2002-2012 döneminde Yakın ve Ortadoğu bölgesinin Türkiye ihracatındaki payı yüzde 9,5'ten, yüzde 27,8'e yükselmiştir.

103. Azalan payına rağmen AB ülkeleri grubu hala yüzde 38,8 oranındaki payla en önemli ticaret ortağımız konumundadır. Bu bakımdan AB ülkeleri ile ilişkiler hem dış ticaret faaliyetlerimiz açısından, hem de üyelik yolunda atılacak adımların ülkemize faydaları açısından önemini korumaktadır.

1.3 Sınır Ötesi ve Bölgeler Arası İşbirlikleri

104. Türkiye'nin sınır boyunda yer alan bölgeler ile özellikle komşu ülkeler arasındaki işbirliğinin güçlendirilerek ülkemizin sınır bölgelerinde kalkınma için yeni bir açılım sağlanması hedeflemektedir. Bu işbirliği stratejisinin üç temel amacı vardır:

- Sınır bölgelerinde ekonomik ve sosyal kalkınmaya katkı sağlamak
- Beşeri, ticari, kültürel, altyapı alanlarında somut işbirlikleri geliştirmek
- Komşu ülkelerle sosyal, ekonomik ve kültürel işbirliğini geliştirmek

105. Sınırötesi işbirliği programları öncelikli olarak Türkiye ile sınırı olan ülkelere ağırlık verilmesini ve sınırı olmayan ülkelerle ise sınırlı bir alanda veya açık olarak belirlenmiş belli alanlarda işbirliği yapılmasını öngörmektedir.

106. Sınır bölgelerinin genel itibarıyla ekonomik merkezlerden uzaklık ve sınırın diğer tarafı ile ilişkilerin zayıflığı gibi kendilerine has problemleri olması bu bölgeleri ayrıcalıklı olarak değerlendirmeye alma ihtiyacı doğurmaktadır.

107. Bu nedenle sınır bölgelerinin sınırın diğer tarafı ile işbirliği içinde ekonomik ve sosyal kalkınmasının sağlanması amacıyla bazı sınır ötesi işbirliği programları başlatılmıştır. Bu bölgelerimizin kalkınması için ulusal sınırlarımızın kısıtlayıcı değil yeni pazarlara ve işbirliklerine açılım imkânı sunan kapılar olarak değerlendirilmesi gereklidir.

108. Sınır ötesi işbirliği programlarına komşu ülkelerin katılımlarının sağlanması, programın ulusal, bölgesel ve yerel düzeyde sahiplenilmesi ülkelerin dengeli ve eşit statüde katılımları ile mümkün görünmektedir.

Kutu 1-1: Sınır Ötesi İşbirliğine Yönelik Çalışmaların Planına Katkısı

Türkiye, ilk defa Avrupa Birliği'nin 2004-2006 Mali İşbirliği çerçevesinde finanse edilen Türkiye-Bulgaristan Sınır Ötesi İşbirliği ile ikili işbirliği programına katılmıştır. 2007-2013 döneminde ise yine Avrupa Birliği tarafından finansmanları sağlanan Türkiye-Bulgaristan Sınır Ötesi İşbirliği Programı ve Karadeniz Havzası Sınır Ötesi İşbirliği Programı uygulanmaktadır. Türkiye Suriye Bölgeler arası İşbirliği Programı (TS-BİP) I. fazı, 2006 yılında uygulamaya konulmuş 2009 yılı sonunda tamamlanmıştır. Programın 2010-2012 döneminde de devam etmesi kararı alınmıştır. Ancak, 2011 yılı başlarında Suriye'de ortaya çıkan gelişmeler nedeniyle program askıya alınmıştır.

Sınır ötesi işbirliği programları kapsamında gerek sınır bölgelerinde yer alan faydalanıcıların ortak projeler geliştirmeleri ve uygulamaları gerekse merkezi birimlerin sınır bölgeleri için ortak planlama ve programlama süreçleri yürütmeleri iki tarafında önemli kazanımlar sağlanmasına ve ortak çalışma kültürünün oluşmasına katkı sağlamıştır.

1.4 Bölgesel Gelişme Alanında Dünyadaki Genel Eğilimler ⁵

109. Bölgesel eşitsizlikler, Türkiye’de olduğu gibi, diğer ülkelerde de önemini korumaktadır. Bazı bölgelerde istihdam ve gelir düzeyi ülke ortalamasının üzerinde artarken; bazı bölgelerin olumsuz fiziki, sosyal ve ekonomik koşulları ve kaynaklarının harekete geçirilememesi, kalkınma düzeyinin diğer bölgelere göre daha düşük kalmasına sebep olabilmektedir. Bölgesel eşitsizlikler konusunda görece gelişmiş batı ülkeleriyle Japonya ve Avustralya, OECD ortalamasının altında veya buna yakın değerler alırken Rusya Federasyonu, Hindistan, Meksika, Çin gibi gelişmekte olan büyük ekonomiler ortalamanın oldukça üzerinde bulunmaktadır.

110. 1995-2007 yılları arasında OECD genelinde bölgesel gelir farkları artma eğilimi göstermiştir. Gelir farkları azalan ve artan ülkeler, farklı özellikler göstermektedir. Ancak son 15 yılda gelir farklarındaki artışların azalmalardan daha keskin olduğu izlenmektedir. Bu durum, bölgeler arası kişi başına gelir dengelerinin daha hızlı bozulduğunun, farkların ise daha yavaş işleyen süreçlerle kapanabildiğinin bir işareti sayılabilir. Türkiye’de bölgeler arası gelir farkları, pek çok OECD ülkesine göre yüksek düzeydedir. OECD (2011a) raporuna göre 2007 yılı itibarıyla ülkemizde yaklaşık 0,24 olan bölgeler arası kişi başına gelir Gini endeksi, 0,17 seviyesindeki OECD ortalamasının üzerinde bulunmaktadır. Bu çerçevede bölgesel eşitsizliklere yönelik politikalar önemini korurken; eşitsizliklerin görece hızlı oluşup yavaş azalma eğiliminde olması, eşitsizliklerden kaynaklanabilecek ekonomik, sosyal ve politik maliyetlerin yükselmesine ve uzun vadeli bir şekilde sürmesine zemin hazırlayabilecektir.⁵

111. Nüfus, istihdam ve ekonomik faaliyetler kentlerde ve az sayıda bölgede yoğunlaşmış durumdadır. OECD ülkelerindeki istihdam ve nüfus artışı ile ekonomik büyüme, esas olarak az sayıda bölgeden kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte, çoğu büyük metropolün büyüme hızı azalma eğilimi göstermekte; son 15 yılda kırsal niteliği baskın bölgeler, kentsel niteliği baskın bölgelerden daha yüksek hızla büyüebilmektedir. Çoğu gelişmiş ülkede yaşanan eğilimin ülkemizde de söz konusu olması durumunda, bu aşırı yığılmanın ardından bir yeniden yayılma sürecinin yaşanması mümkün görünmektedir.⁶

112. Nitelikli işgücü, Ar-Ge ve yenilik kapasitesi büyük şehirlerde yoğunlaşmakta, verimlilik artışları büyüme performansı üzerinde etkili olmaktadır. İşgücü verimliliği artışlarında, yenilik ve beşeri sermayenin yanında işgücü politikaları ve kurumları etkili olmaktadır. Ar-Ge ve patent faaliyetleri halen gelişmiş ülkelerde, farklı teknolojilerde uzmanlaşma şeklinde yoğunlaşmış bulunmaktadır. Bununla birlikte, öncü bölgeler arasına diğer ülkelerden bölgeler de dâhil olabilmektedir. Yenilenebilir enerji ve yeşil teknolojiler gibi alanlar, bu yeni bölgelerin ortaya çıkıp gelişmesinde fırsat yaratabilmektedir. Yeniliğin bölgesel ve yerel boyutlarıyla ele alınması, bölgesel düzeyde yeni uzmanlaşma alanlarının geliştirilmesi, bölgelerin rekabet gücünün artırılması açısından önemli görülmektedir. Bu yönde AB, bölgesel yeniliği geliştirmeye yönelik olarak, işbirliklerini geliştirmenin yanında kamu araştırma fonlarının kullanılmasını da içeren akıllı uzmanlaşma politikasını uygulamaya koymuştur.

113. 2008-09 ekonomik durgunluğu bölgeler üzerinde, farklı yön ve düzeyde etki göstermiştir. Krizin etkileri bölgeler üzerinde gelişmiş ekonomileri de kapsayacak şekilde yaygın şekilde yaşanmış, çoğu bölgede istihdam düzeyinde azalma gerçekleşmiştir. İstihdam artışını kriz koşullarında sürdürebilen bölgelerde ise genel olarak işgücü niteliğinin ve işgücüne katılımın, hizmetler ve tarım sektöründe verimliliğin arttığını söylemek mümkündür.

114. OECD (2010) raporuna göre ülkeler, giderek artan rekabet baskısına ilave olarak küresel krizin getirdiği olumsuzluklara yanıt olarak etkinlik, gelişmişlik farklarının azaltılması ve çevrenin

⁵ Ağırlıklı olarak OECD yayınları esas alınarak hazırlanmıştır.

⁶ Türkiye’de de nüfus ve ekonomik faaliyetler tarihsel süreç içinde ülkenin batısında yer alan metropol kentler etrafında yığılmış durumdadır. Ülkemizde şu ana kadar metropoller dışında görülen temel eğilimler ise, özellikle Marmara Bölgesinde izlendiği üzere, metropolün yakın çevresindeki bölge ve yerleşimlere doğru yayılması veya diğer dinamiklerle Anadolu’nun çoğunlukla Batı ve Orta kesimlerinde sanayi kentlerinin gelişmesi şeklindedir.

korunması amaçları arasında tamamlayıcılık ilişkilerine odaklanmaktadır. Bölgelerin rekabet gücünün artırılmasına yönelik içsel dinamikleri harekete geçirici politikalar, hem gelişmişlik farklarının azaltılmasında hem de büyüme amaçlarına ulaşılmasında giderek daha fazla ağırlık kazanmaktadır.

115. Bu çerçevede, önceden sorunlu bölgelere odaklanarak yukarıdan aşağıya, hemen tamamen merkezi yönetim yardım ve yatırımlarıyla uygulanan bölgesel politikalar; giderek ülke genelini kapsayacak şekilde yaygınlaşmakta; yerel ve bölgesel düzeyde paydaşlara daha fazla yetki, sorumluluk ve teşebbüs fırsatı veren çok katmanlı yönetim mekanizmaları oluşturmakta; yerel öncelikleri daha fazla dikkate alan, sektörler ve müdahaleler arasında etkili koordinasyon imkânı sağlayan program temelli yaklaşımı ön plana çıkarmaktadır.

116. Bölgeler arası gelişmişlik farklarına ülkeler coğrafi koşullarına, büyüklüklerine, idari ve siyasi yapılarına ve gelişmişlik düzeylerine göre farklı politikalarla yaklaşmaktadır. Almanya ve İtalya gibi bazı ülkeler, bölgesel politikada bölgesel farklara odaklanırken, Japonya ve Finlandiya gibi bazı ülkeler, diğer politikalar yanında düşük gelirli yörelere destek sağlamakta, Çek Cumhuriyeti ve Macaristan gibi nispeten küçük ülkeler ise özellikle büyümeye odaklanmaktadır. Bu farklılıkların yanında, bölgeler arası eşitsizlik yanında bölge içi farklar, kır-kent ayrımı ve kır-kent ilişkileri, yapısal güçlük içinde bulunan alanlar (eski endüstri bölgeleri, kırsal yerleşimler, yoksulluk alanları gibi) bölgesel politikanın temel faaliyet alanları olmaya devam etmektedir.

117. Ülke genelini kapsayan bölgesel politikaya yönelik, iki eğilimi güçlendirmektedir: (i) Yerel paydaşlara daha fazla alan açılarak bölgeler için özgün stratejiler geliştirilmesi, (ii) Merkezi yönetimlerin, tüm bölgelere yönelik bölgesel politika geliştirmesi ve bu politikaların yerel koşul ve önceliklere uyarlanması. Bununla birlikte, mali kaynakların tahsisinde ve desteklerin kapsamı bakımından düşük gelirli bölgelere avantaj sağlanmaya devam edilmektedir.

118. Kentlerin, büyümenin temel kaynağı olması, son dönemde OECD ülkelerinin kentlere yönelik politikalara giderek daha fazla önem vermesi sonucunu doğurmuştur. Daha rekabetçi kentler için iş ve yaşam ortamının en üst kalitede sağlanması bakımından altyapının geliştirilmesi, Ar-Ge ve yeniliğin teşvik edilmesi, metropoliten kentlerde ve etki alanlarında yönetimler arasında koordinasyonun güçlendirilmesi bu yönde ele alınan politikalar arasındadır. Ayrıca, mekânsal yapının korunması ve geliştirilmesini öncelik olarak ele alan ülkelerde, kentlere ve gelişme merkezlerine yönelik politikalar ele alınmaktadır.

119. Bölgesel politika araçları, çeşitlenme eğilimi göstermektedir. Bölgesel yardım ve teşviklerden, işgücünün niteliğinin ve becerilerin geliştirilmesi, bilgiye ve ağ altyapılarına erişimin kolaylaştırılması gibi iş ortamını iyileştirmeye yönelik desteklere doğru geçiş görülmektedir. Bu kapsamda, kümelenme ve bölgesel yenilik sistemleri yaklaşımlarına olan ilgi artmıştır. Geleneksel ulaştırma ve sanayi altyapısının geliştirilmesine yönelik destekler de yeni teknolojilerin ve yaklaşımların gelişmesiyle (bilim parkları, teknoloji merkezleri gibi) birlikte sürdürülmektedir.

120. OECD ülkeleri, bölgesel politikanın yönetiminde farklı mekanizmalar kullanmaktadır. Bu farklılıkla birlikte, ülkeler genel olarak yatay ve dikey koordinasyon sağlama amacını gütmektedir. Merkezi yönetim, yatay koordinasyon mekanizmalarıyla sektörler ve bölgeler arasında eşgüdümü sağlamaya, bölgeler ve sektörler için politika çerçevesi oluşturmaya yönelmektedir. Dikey koordinasyon, bölgelerin gelişmesinde kurumların ve süreçlerin ulusal, bölgesel ve yerel düzeyler arasında ahenkli işleyişini anlatmakta; farklı düzeylerdeki bilgi, kapasite, mali kaynak, yetki ve sorumlulukların tamamlayıcılık ilişkilerinin kurulmasına odaklanmaktadır.

1.5 AB Bölgesel Politikasında Gelişmeler ve Türkiye'nin AB'ye Ekonomik ve Sosyal Uyum

AB Bölgesel Politikasında Gelişmeler

121. Bölgesel gelişmişlik farklarını azaltarak Birlik düzeyinde dengeli bir ekonomik kalkınmayı hedefleyen 2007-2013 dönemi Uyum Politikası şekillendiren temel belgelerden biri Lizbon Stratejisidir. 2000-2010 dönemi için hazırlanan Stratejinin vizyonu, 2010 yılında sürdürülebilir bir büyüme hızı yakalamış ve buna eşlik eden istihdam artışına ulaşmış bir AB ekonomisiydi. Uyum Politikası, diğer politikalar gibi AB'nin 10 yıllık uzun vadeli stratejisi olan Lizbon Stratejisindeki hedeflere ulaşmak üzere kullanılan önemli bir araç olmuştur.

122. Lizbon Stratejisi, üye ülkelerdeki iktisadi büyüme ve istihdamı hedefleyen reform çalışmalarına temel teşkil etmiş olmakla birlikte, stratejinin geçerli olduğu dönem sona erdiğinde başta belirlenen hedeflerin birçoğuna ulaşamadığı görülmüştür. Bu neticenin ortaya çıkmasında üye ülke ekonomileri ve kamu maliyeleri üzerinde son derece olumsuz etkiler bırakan küresel ekonomik ve mali krizin de payı bulunmaktadır.

123. AB, krizin Birlik ekonomisi üzerindeki etkilerini azaltmak ve yeni 10 yıllık uzun vadeli rotasını çizmek üzere 2010 yılında Avrupa 2020 Stratejisini hazırlamıştır. Stratejide temel hedef olan büyüme için üç öncelik belirlenmiştir. Akıllı (smart) büyüme; bilgi, eğitim ve yenilik temelli bir ekonomi, sürdürülebilir (sustainable) büyüme; çevreye daha duyarlı ve kaynakları daha verimli kullanan bir ekonomi, kapsayıcı (inclusive) büyüme; işgücü piyasasına katılımı ve istihdamı artıran bir ekonomi yoluyla büyümeyi işaret etmektedir.

124. Uyum Politikası, Avrupa 2020 Stratejisinin önceliklerine ve hedeflerine ulaşmada önemli bir rol üstlenecektir. Avrupa Konseyi; 2007-2013 dönemi programlarının uygulanmasına ilişkin 2010 Stratejik Raporunda, Uyum Politikasının uzun dönemli ekonomik kalkınma için önemine vurgu yaparak; Avrupa 2020 Stratejisinin öncelik ve hedeflerine ulaşmada da merkezi bir rol üstleneceğini dile getirmektedir. Diğer taraftan, Avrupa Komisyonu tarafından 2011 yılında yayımlanan Beşinci Ekonomik, Sosyal ve Mekânsal Uyum Raporunda 2013 sonrası dönem için uyum politikasının öncelikleri ve çerçevesi belirlenmiştir. Raporda, kaynakların daha az sayıda önceliğe yönlendirilmesi, net ve ölçülebilir hedef ve performans göstergeleri belirlenerek sonuç-odaklı bir yaklaşım benimsenmesi vurgulanmakta, AB Uyum Politikasının büyüme ve refaha ciddi katkı yaptığı ve Birlik çapında dengeli kalkınmayı desteklediği ifade edilmektedir.

125. Birliğin Bölgesel Politikaya verdiği önem artarak devam etmektedir. Avrupa Konseyi tarafından 2 Aralık 2013 tarihinde kabul edilen 2014-2020 Dönemi Çok Yıllı Mali Çerçeve bütçesine göre, 7 yıllık AB bütçesinin (960 milyar Avro) yaklaşık yüzde 34'ü (325 milyar Avro) Uyum Politikası araçlarına tahsis edilecektir.⁷ Uyum Politikası bu oranı ile Ortak Tarım Politikasının önünde bütçeden en fazla pay alan politika konumuna gelmektedir.

126. Uyum Politikasının en önemli uygulama aracı olan Yapısal Fonlara ilişkin 1301/2013 sayılı 2014-2020 dönemi Tüzüğü 17 Aralık 2013 tarihinde kabul edilmiştir. Kaynak tahsisatları için kullanılan bölge sınıflandırması doğrultusunda gelecek dönem için öngörülen tahsisatlar şu şekildedir: Yakınsama (convergence) bölgeleri olarak adlandırılan ve kişi başına GSYİH'si AB ortalamasının yüzde 75'inden düşük bölgelere 162,6 milyar Avro, geçiş (transition) bölgeleri olarak adlandırılan ve kişi başına GSYİH'si AB ortalamasının yüzde 75 ile yüzde 90'ı arasında olan bölgelere 39 milyar Avro ve rekabet edebilirlik (competitiveness) bölgeleri olarak adlandırılan ve kişi başına GSYİH'si AB ortalamasının yüzde 90'ından yüksek bölgelere 53,1 milyar Avro kaynak tahsis edilecektir. Bunlara ek olarak bölge bazlı tahsisat öngörülmemekle birlikte Uyum Politikası kapsamında yer alan alansal işbirliği (territorial cooperation) faaliyetleri için 11,7 milyar ve Uyum Fonu için 68,7 milyar Avro kaynak tahsisatı öngörülmektedir. Ayrıca, mevcut

⁷ Rakamlar 2011 yılı fiyatlarına göre verilmiştir.

dönemde olmayan Connecting Europe aracına 40 milyar Avro kaynak ayrılmaktadır. Söz konusu araç kapsamında tek pazarın daha işler hale gelmesine katkıda bulunmak üzere üye ülkelerin özellikle ortak hayata geçireceği ulaştırma, enerji ve bilgi-iletişim teknolojileri altyapı projeleri desteklenecektir.

127. AB Bölgesel Politikasının geleceğine ilişkin tartışmalarda öne çıkan ve Yapısal Fon Tüzükleri ile somutlaşan tematik yoğunlaşma konusunun önümüzdeki dönemde önem kazanacağı görülmektedir. Sınırlı kaynaklar ile daha etkili ve somut çıktılar elde etmek üzere, fon kullanımında tematik yoğunlaşmanın sağlanması yasal çerçeve ile bir kural haline getirilmektedir. Bu doğrultuda, Uyum Politikası çerçevesinde üye ülkelere ve bölgelere tahsis edilecek kaynaklar Avrupa 2020 Stratejisi hedefleri ile uyumlu olarak belirlenen sınırlı sayıda önceliğe kanalize edilecektir. Yapısal Fon Tüzükleri ile belirlenen 11 tematik öncelik şu şekildedir:

1. Ar-Ge ve yenilik
2. Bilgi ve iletişim teknolojileri
3. KOBİ'ler
4. Daha az sera gazı salınımı ve karbon yutak alanlarının artırılması
5. İklim değişikliğine adaptasyon
6. Çevrenin korunması ve verimli kaynak kullanımı
7. Sürdürülebilir ulaşım ağları
8. İstihdam ve işgücü hareketliliğinin desteklenmesi
9. Sosyal içermenin sağlanması ve yoksullukla mücadele
10. Eğitim ve yaşam boyu öğrenme
11. Kurumsal kapasite ve etkin kamu yönetimi

128. Ülkeler ve bölgeler, tahsis edilen kaynakları 11 tema arasından ihtiyaçları ve öncelikleri doğrultusunda seçtikleri ve ortaklık sözleşmelerinde yer alan belirli sayıda tematik önceliğe kanalize edecektir.

129. 2014-2020 dönemine yönelik tartışmalarda öne çıkan bir diğer husus “mekân bazlı” ve ihtiyaca göre belirlenmiş politika tasarımı ve uygulaması yaklaşımının güç kazanmasıdır. Buna göre, AB’de bölgesel gelişmişlik farklarının azaltılması için bölgelere kendi ihtiyaçlarını karşılayan politikaları tasarlama yeteneği ve bu politikaları uygulamaya yönelik araçların geliştirilmesi önem kazanmaktadır. Bu doğrultuda, Uyum Politikası kapsamında, bölgelerin coğrafi ve demografik özellikleri de dâhil sahip oldukları şartlar ve özellikler ile ihtiyaçları göz önünde bulundurularak uygulanacak programlar ve araçların özelleştirilmesi planlanmaktadır.

130. 2011 yılında onaylanan AB’nin Mekânsal Gündemi (Territorial Agenda of the European Union 2020) belgesi Uyum Politikası ve Avrupa 2020 Stratejisinin mekânsal boyutuna vurgu yapmakta “Daha uyumlu ve dengeli Avrupa için mekânsal uyum ve bütünleşme” hedefini içermektedir. AB’de entegre bir mekânsal gelişme perspektifini hedefleyen belge kapsamında 6 adet öncelik belirlenmiştir:

- Çok merkezli ve dengeli mekânsal gelişmenin desteklenmesi
- Kentsel ve kırsal alanlarda entegre kalkınmanın desteklenmesi
- Sınır ötesi ve ulus ötesi fonksiyonel bölgeler arasında mekânsal bütünleşme
- Güçlü yerel ekonomiler ile bölgelerin küresel ölçekte rekabet edebilirliği
- Mekânsal erişilebilirliğin geliştirilmesi
- Ekolojik, kültürel ve doğal değerlerin yönetimi

Türkiye'nin AB'ye Ekonomik ve Sosyal Uyumu

131. Türkiye'nin AB'ye ekonomik ve sosyal uyumuna yönelik çalışmalar, AB'nin 1999 yılındaki Helsinki Zirvesinde Türkiye'nin AB üyeliğine aday bir ülke olduğunu açıklamasıyla ivme kazanmıştır. Söz konusu kararın ardından AB Konseyi 2001 yılında, Türkiye-AB Katılım Ortaklığı Belgesini onaylamış, Türkiye Cumhuriyeti de AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Ulusal Programı (UP) kabul etmiştir.

132. Avrupa Komisyonu 2001 yılı Ekim ayında diğer aday ülkelerden olduğu gibi Türkiye'den de, UP'nin eki niteliğinde ve Türkiye'nin AB'ye ekonomik ve sosyal uyumuna yönelik katılım öncesi mali yardımların stratejik çerçevesini çizen Ön Ulusal Kalkınma Planı (ÖUKP) hazırlamasını talep etmiştir.

133. “Katılım Öncesi Mali Yardım”ın kapsamında 2004-2006 dönemi için Türkiye'ye 1 milyar 50 milyon Avro kaynak tahsis edilmiştir. Bu çerçevede sağlanacak mali yardımların yüzde 35'inin ekonomik ve sosyal uyuma yönelik olarak ÖUKP öncelikleri doğrultusunda kullanılması öngörülmüştür. 2004-2006 dönemini kapsayan Planın 4 gelişme ekseninden biri de “Bölgelerin ekonomik gücünün artırılması, bölgeler arasındaki gelişmişlik farklarının azaltılması ve kırsal kalkınmanın hızlandırılması”dır.

134. Diğer taraftan 2001-2002 döneminde AB'nin bölgesel gelişme alanında müktesebatına uyum çerçevesinde; İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması çalışması yapılmıştır. Bu çalışma sonucunda Düzey 1 olarak 12, Düzey 2 olarak 26 ve Düzey 3 olarak da 81 (il) İstatistiki Bölge Birimi; İBBS (NUTS) tanımlanmıştır.

135. ÖUKP hazırlıklarında 26 Düzey 2 Bölgesini kapsayan bir analiz yapılmış ve ulusal düzeyde bölgesel gelişme stratejisi hazırlanmıştır. Bu strateji, ÖUKP'nin 4. gelişme eksenini kapsayan bir çerçeve oluşturmuştur. Bu doğrultuda, belirlenen öncelikli 12 Düzey 2 Bölgesinin⁸ istihdam düzeyinin ve rekabet gücünün artırılması yoluyla bölgeler arasındaki gelişmişlik farklarının azaltılması amaçlanmıştır.

136. Bu amacı gerçekleştirmek üzere 2004-2006 döneminde söz konusu öncelikli 12 Düzey 2 Bölgesinde (toplam 43 il) bölgesel kalkınma ve sınır ötesi işbirliği programları uygulanmıştır. Programlar kapsamında, bu bölgelerin ekonomik ve sosyal kalkınma alanındaki projelerine 235 milyon Avrosu AB katkısı, 43 milyon Avrosu ülkemiz katkısı olmak üzere toplamda 278 milyon Avroluk bir kaynak aktarılmıştır. Uygulanan programlar, AB Uyum Politikası uygulamaları konusunda merkezi ve yerel düzeyde önemli bir tecrübe birikimi sağlamış, AB normlarında proje hazırlanması, yürütülmesi ve raporlanması konularında bir öğrenme süreci olmuştur.

137. Bunların yanı sıra 2006 yılında AB ile 22 numaralı “Bölgesel Politika ve Yapısal Araçların Koordinasyonu” Faslına ilişkin tarama süreci başlatılmıştır. Bu fasıl, üyelikle birlikte kullanımı mümkün olabilecek ve üye ülkelerin bölgeleri arasındaki sosyo-ekonomik farklılıkların azaltılmasına yönelik olan Yapısal Fonlar ve Uyum Fonunun kullanımına yönelik idari ve hukuki düzenlemeleri içermektedir.

138. Çalışmalar, Fransa'nın blokajı nedeniyle 2007 yılında sekteye uğramıştır. Türkiye, yedi yıl süren blokaja rağmen, AB gereksinimleri doğrultusunda, bölgesel politika alanında kayda değer adımlar atmıştır. Fasıl üzerindeki siyasi blokajın kaldırılmasının ardından, 2013 yılında Türkiye faslın tek açılış kriteri olan ve AB Uyum Politikası uygulamasına ilişkin faaliyetleri ve zaman çizelgesini belirleyen eylem planını ve akabinde Müzakere Pozisyon Belgesini Komisyona sunmuştur. 25 Haziran 2013 tarihinde toplanan Genel İşler Konseyi (GİK), 22. faslın açılması konusunda mutabık

⁸ TR52 (Konya, Karaman), TR72 (Kayseri, Sivas, Yozgat), TR82 (Kastamonu, Çankırı, Sinop), TR83 (Samsun, Tokat, Çorum, Amasya), TR90 (Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane), TRA1 (Erzurum, Erzincan, Bayburt), TRA2 (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan), TRB1 (Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli), TRA2 (Van, Muş, Bitlis, Hakkâri), TRC1 (Gaziantep, Adıyaman, Kilis), TRB2 (Diyarbakır, Şanlıurfa), TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt).

IPA Bileşenleri	Sorumlu Kuruluş	Toplam AB Tahsisatı
Geçiş Dönemi Desteği ve Kurumsal Yapılanma	AB Bakanlığı	1667,4
Sınır Ötesi İşbirliği	AB Bakanlığı	20,6
Bölgesel Kalkınma		1778,4
Çevre Ulaştırma Bölgesel Rekabet Edebilirlik	Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı	705,8 592,1 480,4
İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi	Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı	474
Kırsal Kalkınma	Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı	854,5
TOPLAM		4795,1

kalmıştır. Akabinde, 5 Kasım 2013 tarihinde Brüksel’de gerçekleştirilen fasla ilişkin Hükümetler arası Konferansla birlikte 22 numaralı Bölgesel Politika ve Yapısal Araçların Koordinasyonu Faslı resmen müzakerelere açılmıştır.

139. AB, 2007-2013 dönemi için Uyum Politikası altındaki müdahalelere benzer faaliyetler içeren Katılım Öncesi Mali Yardım Aracını (IPA) tanımlamıştır. 2007-2013 döneminde IPA kapsamında Türkiye’ye toplam 4,8 milyar Avro tutarında kaynak tahsis edilmiştir. Ülkemize sağlanan katılım öncesi mali yardımları kapsayan IPA’nın 5 bileşeni bulunmaktadır.

140. Ülkemiz adaylık statüsü ile katılım öncesi fonlardan IPA çerçevesinde faydalanmaktadır. Uyum Politikası altındaki müdahalelere benzer faaliyetler içeren ve Yapısal Fonların ön hazırlığı niteliğinde olan IPA’nın 3. ve 4. Bileşenleri çerçevesinde 2007-2013 döneminde ülkemize yaklaşık 2,2 milyar avro kaynak tahsis edilmiştir. Bu kaynaklar, Bölgesel Rekabet Edebilirlik, Çevre, Ulaştırma ve İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi Operasyonel Programları kapsamında hazırlanan projeler aracılığıyla kullanılmaktadır.

141. IPA’nın 3. ve 4. Bileşenleri altında kaynak tahsis edilen projeler ve uygulamalar AB Bölgesel Politikası çerçevesinde Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu ve Avrupa Sosyal Fonu ile desteklenen uygulamalar ile benzerlik göstermektedir. Bunun yanında, 3. Bileşen altında uygulanan Bölgesel Rekabet Edebilirlik Operasyonel Programına tahsis edilen kaynakların büyük bir kısmı ve 4. Bileşen altında uygulanmakta olan İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi Operasyonel Programına tahsis edilen kaynakların ise en az yüzde 80’i mekânsal odaklanma doğrultusunda kişi başına GSYİH’si ülke ortalamasının yüzde 75’inden düşük olan bölgelere tahsis edilmektedir. Bu anlamda, 2007-2013 döneminde AB fonları bağlamında doğrudan olmamakla birlikte bölgesel gelişme amaçlı bir fon tahsisatı olduğunu söylemek mümkündür.

142. 2014-2020 döneminde AB’nin aday ve potansiyel aday ülkelere sağlayacağı mali yardımlar Katılım Öncesi Yardım Aracı (IPA II) kapsamında kullanılacaktır. Avrupa Komisyonu tarafından Türkiye’nin de katkıları ile hazırlanan ve IPA II döneminde ülkemize sağlanacak AB fonlarının genel çerçevesini ve finanse edilecek öncelikli alanları belirleyen Türkiye için İndikatif Strateji Belgesi 2014 yılında kabul edilmiştir. Söz konusu Belgeye göre ülkemize 2014-2020 dönemi için yaklaşık 4,5 milyar avrokaynak tahsis edilmesi planlanmaktadır. Bu dönemde ekonomik ve sosyal uyuma yönelik fonların IPA II’nin Bölgesel Kalkınma ve İstihdam, Sosyal Politikalar ve İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi politika alanları kapsamında kullanılması öngörülmektedir.

BÖLÜM 2

Türkiye'deki Bölgelerin Yapısı ve Eğilimler

2. TÜRKİYE’DEKİ BÖLGELERİN YAPISI VE EĞİLİMLER

143. Bölgesel gelişme politikalarına altlık oluşturmak üzere BGUS kapsamında yürütülen analizlerde yerine göre İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflamasına göre⁹ Düzey 1, Düzey 2 ve Düzey 3 (il) bölgeler esas alınmıştır. (Tablo 2-1, Harita 2-1)

144. Kalkınma ajanslarının kurulmasına dair 5449 sayılı Kanunun 2006 yılında yürürlüğe girmesi ile birlikte, Düzey 2 bölgeler bölge planlarının ve bölgesel gelişme stratejilerinin hazırlanacağı planlama bölge birimleri haline dönüşmüştür.

145. Bölgeler, Beşeri Sermaye ve İstihdam, Gelir, Ekonomik Yapı, Girişimcilik ve Yenilik, Sosyal ve Fiziki Altyapı, Erişilebilirlik, Dijital Yaşam ve İletişim, Doğal Yapı, Çevre ve İklim Değişikliği, Enerji, Kurumsal Yapı ve Sosyal Sermaye, Yerleşim Deseni ve Gelişme Eğilimleri ve Gelişmişlik ve Gelir Durumlarına Göre Bölgeler başlıkları altında analiz edilmiştir.

Düzey 1 Kod	Düzey 1 Bölge Adı	Düzey 2 Kod	Düzey 2 Bölgelerinin Kapsadığı İller (Düzey 3)
TR1	İstanbul	TR10	İstanbul
TR2	Batı Marmara	TR21	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli
		TR22	Balıkesir, Çanakkale
TR3	Ege	TR31	İzmir
		TR32	Aydın, Denizli, Muğla
		TR33	Manisa, Afyonkarahisar, Kütahya, Uşak
TR4	Doğu Marmara	TR41	Bursa, Eskişehir, Bilecik
		TR42	Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova
TR5	Batı Anadolu	TR51	Ankara
		TR52	Konya, Karaman
TR6	Akdeniz	TR61	Antalya, Isparta, Burdur
		TR62	Adana, Mersin
		TR63	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye
TR7	Orta Anadolu	TR71	Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir
		TR72	Kayseri, Sivas, Yozgat
TR8	Batı Karadeniz	TR81	Zonguldak, Karabük, Bartın
		TR82	Kastamonu, Çankırı, Sinop
		TR83	Samsun, Tokat, Çorum, Amasya
TR9	Doğu Karadeniz	TR90	Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane
TRA	Kuzeydoğu Anadolu	TRA1	Erzurum, Erzincan, Bayburt
		TRA2	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan
TRB	Ortadoğu Anadolu	TRB1	Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli
		TRB2	Van, Muş, Bitlis, Hakkâri
TRC	Güneydoğu Anadolu	TRC1	Gaziantep, Adıyaman, Kilis
		TRC2	Şanlıurfa, Diyarbakır
		TRC3	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt

⁹ 2002/4720 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile 2002 yılında bölgesel istatistiklerin toplanması, sosyo-ekonomik analizlerin yapılması, bölgesel politikaların çerçevesinin belirlenmesi ve AB Bölgesel İstatistik Sistemine (NUTS) uygun karşılaştırılabilir veri tabanı oluşturulması amacıyla Türkiye’de üç farklı düzeyde İstatistiki Bölge Birimleri oluşturulmuştur. Bu sisteme göre Düzey 3 bölgeler, 81 il’e karşılık gelmekte; komşu iller 26 Düzey 2 bölgeyi, komşu Düzey 2 bölgeler ise 12 Düzey 1 bölgeyi oluşturmaktadır.

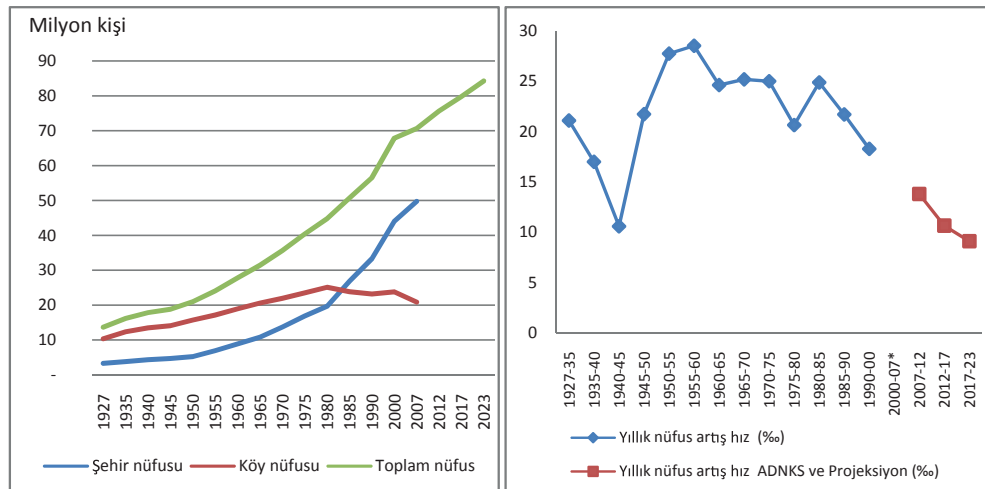
Harita 2-1: Düzey 2 Bölgeler Haritası

2.1 Beşeri Sermaye ve İstihdam

Nüfusun yapısı, nitelikleri ve bölgeler arasında dağılımı açısından batıdaki bölgeler lehine önemli farklar ve dengesizlikler devam etmektedir.

Şekil 2-1: Yıllar itibarıyla Türkiye’de Nüfus, nüfus artış hızları ve projeksiyonları(‰)

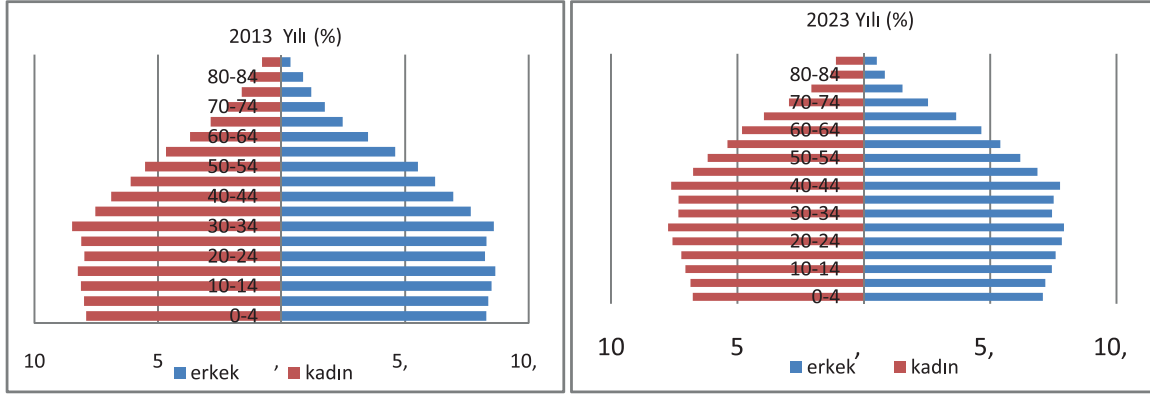

Kaynak: TÜİK verilerinden üretilmiştir.

146. Yıllık nüfus artış hızındaki azalma eğiliminin devam edeceği öngörülen Türkiye nüfusunun 2023 yılında 84 milyona ulaşması beklenmektedir.

147. Genç nüfuslu ülke olarak bilinen Türkiye’de ülke genelinde doğurganlık hızının düşmesi, sağlık koşullarındaki iyileşmelerden dolayı hayatta kalma beklentisinin uzamasıyla yaş yapısında önemli değişimler başlamıştır. Avrupa’da olduğu gibi yaşlı nüfus yüzde 17-18’ler düzeyinde olmasa da yüzde 7 civarındadır. Bu oranın, 2023’te yüzde 10’lara yaklaşacağı tahmin edilmektedir. 2013 yılında 0-9 yaş gurubu nüfus yüzde 16 iken, 2023 yılında yüzde 14’e düşmesi beklenmektedir. Ülkemiz nüfusu yaşlanmaya başlamakta olup, yaşlılıkla ilgili bazı önlem ve düzenlemelerin hayata geçirilmesine ihtiyaç artmaktadır.

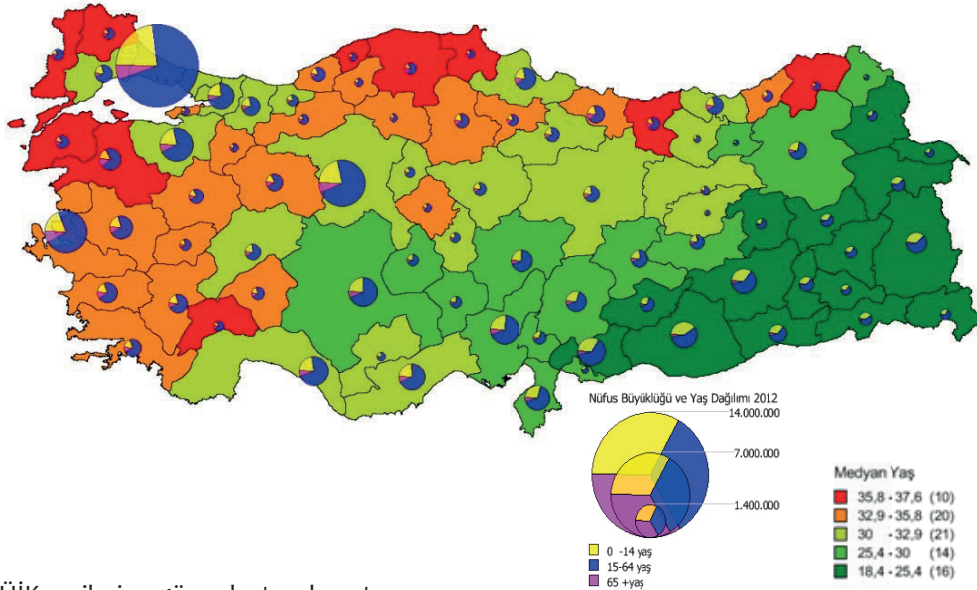
Şekil 2-2: 2013 ve 2023 Yılları İçin Türkiye Nüfusunun Yaş Yapısı

Kaynak: TÜİK, ADNKS 2013; TÜİK Nüfus projeksiyonları.

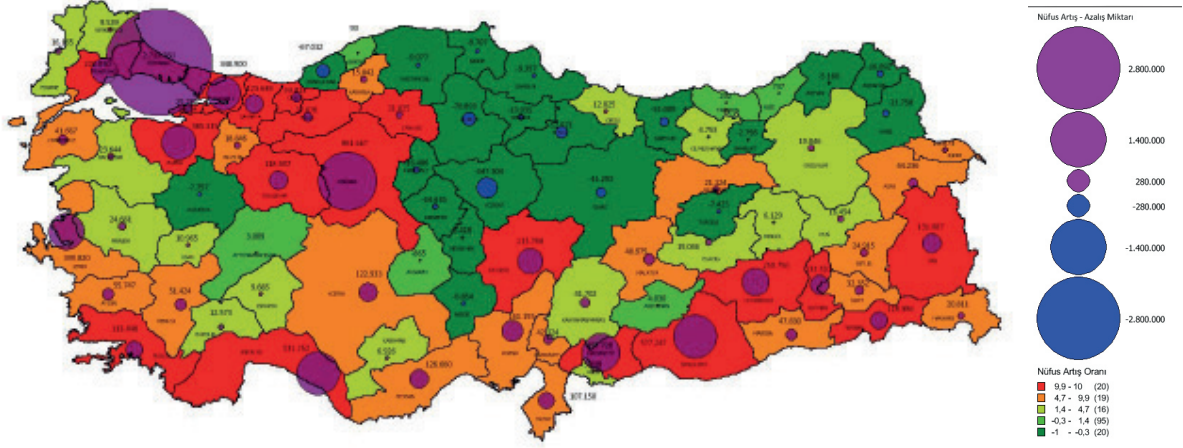
148. Türkiye’de yıllar itibarıyla gerek kaba doğum hızı gerek toplam doğurganlık hızı azalma eğilimindedir. Ancak doğurganlık hızları bakımından bölgeler arasında önemli düzeyde farklar bulunmaktadır. Özellikle doğu ve güneydoğuda doğurganlık hızı ve genç nüfus oranı ülke ortalamasının üzerindedir. Genç nüfus bağımlılık oranı ülke genelinde azalırken, bu bölgelerde çok yüksek oranda seyretmektedir. Önümüzdeki dönemde hem doğurganlık hızı düşük hem de net göç hızı yüksek negatif seviyelerde seyreden bölgelerde ciddi bir yaşlanma sorununun ortaya çıkması muhtemel görünmektedir.

Harita 2-2: İllerde Medyan Yaş ve Yaş Dağılımı (2012)

Kaynak: TÜİK verilerine göre oluşturulmuştur.

149. TÜİK tahminlerine göre mevcut şartlar değişmediği takdirde, Cumhuriyetin 100. yılında Ülkemiz nüfusunun 84 milyona çıkması, yaşlı nüfusun (65+) toplam nüfus içindeki payının yüzde 9'lara ulaşması, doğurganlık hızının yavaşlayarak 2.1'in daha da altına ineceği beklenmektedir. Herhangi bir müdahalede bulunulmazsa göçün etkisiyle batı illerinin nüfuslarının daha da artacağı, İç Anadolu ve Karadeniz Bölgelerinde yer alan küçük illerin daha da küçüleceği tahmin edilmektedir. Turizmin yoğun olduğu güney illerinde turizmin etkisi ile Antalya, Muğla, Aydın'da hızlı nüfus artışının devam etmesi beklenmektedir.

Harita 2-3: 2012-2023 Döneminde İllerin Beklenen Yıllık Ortalama Nüfus Artış Hızı ve Miktarı

Kaynak: TÜİK verilerinden üretilmiştir.

Bölgeler arası gelişmişlik farklarının temel sonucu olan aşırı göç, 1950'li yıllardan itibaren gerek alan gerek veren bölge için önemli bir sorun olmayı sürdürmektedir.

150. 1950'li yıllardan itibaren ülkenin doğusundan batısına yaşanan yoğun göç, günümüzde azalma eğilimine girmiştir. 1965-1970 döneminde her yüz kişiden 10,7'si iller arası göç ederken, zaman içerisinde göç hızlarında yavaşlama görülmüştür. 1980-1985 döneminde yüzde 6,5'e gerilemiş, 1985-1990 döneminde ise tekrar 1970'li yıllar seviyesine yükselmiştir. 1995-2000 döneminde önceki yıllara göre net göç hızı önemli oranda yavaşlamıştır. Net göç hızındaki azalma eğiliminin günümüzde de devam ettiği tahmin edilmektedir.

Harita 2-4: Dönemler İtibarıyla Net Göç Hızı

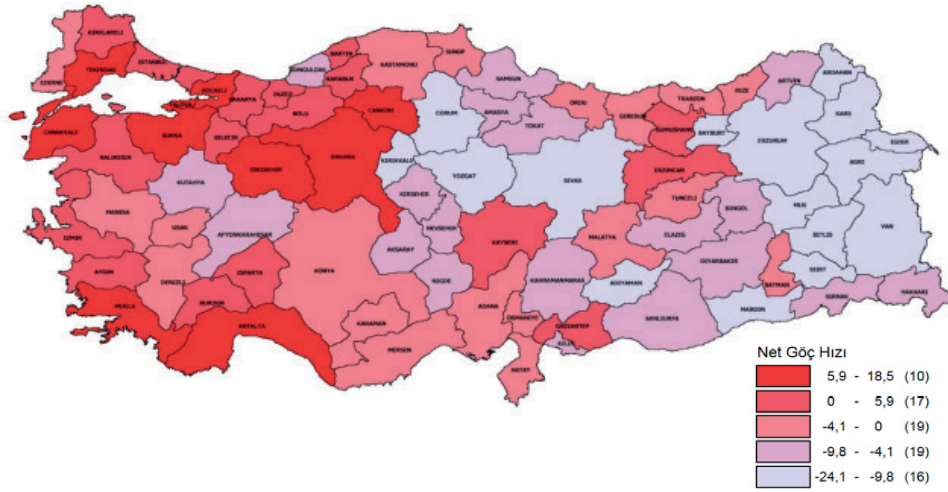
Kaynak: TÜİK verilerinden üretilmiştir.

151. Ülkenin genel olarak batısı ve kıyı kesimlerindeki illerde net göç hızı yüksek olurken, ülkenin doğusu ve Ankara'nın doğusunda yer alan Kırıkkale, Çorum, Yozgat ve Sivas ise en fazla göç veren illerdir.

Ülkemizde göçün yönü İstanbul en büyük alıcı olmak üzere genel olarak doğudan batıyadır. Bununla birlikte, göç veren illerin yakın civarındaki gelişmiş iller de göçün bir bölümünü almaktadır. Göçün bölgeler içerisinde kalıcı şekilde tutulmasını destekleyecek politikalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Harita 2-5: İllerin Net Göç Hızı Ortalamaları (2007-2012)

Kaynak: TÜİK, Nüfus Sayımları verilerinden üretilmiştir.

152. İstanbul her bölgeden hem göç almakta, hem de vermektedir. İstanbul 2007-2012 döneminde sadece Doğu ve Batı Marmara'ya net göç vermiştir.

153. Ege Bölgesinde İzmir, Aydın, Muğla gibi sektörel çeşitlenmesi güçlü, gelişmiş illerin olması iller arası göçün büyük bölümünün bölge içinde tutulabilmesinde etkili olmuştur. Ege Bölgesi illerinin yine kendi bölgesinin illerinden aldığı göçün toplam göç içerisindeki payı yüksektir.

154. Akdeniz Bölgesi Antalya gibi net göç hızı yüksek olan bir ile sahip olması ve Adana, Mersin ve Hatay'ın da etkisiyle iller arası göçün bir bölümünü bölge içinde tutabilmiştir. Bölgenin en fazla göç aldığı diğer bir bölge ise Güneydoğu Anadolu'dur. Göç alıp verilen diğer önemli bölgeler ise İstanbul, Ankara'yı da içeren Batı Anadolu ve Ege bölgeleri olmuştur.

155. Batı Anadolu Bölgesi en fazla göçü Orta Anadolu Bölgesi'nden almaktadır. Bununla birlikte komşu bölgeler olan Batı Karadeniz, Akdeniz, İstanbul ve Ege Bölgesinden de göç almaktadır.

156. Orta Anadolu Bölgesi İstanbul, kendi bölgesi ve Batı Anadolu Bölgesinden göç alırken yine aynı bölgelere göç vermiştir. Ancak Batı Anadolu'ya verdiği göç daha fazladır. Kırşehir, Kırıkkale ve Yozgat coğrafi yakınlığın da etkisiyle Batı Anadolu'ya; Niğde, Nevşehir, Kayseri, Sivas, Aksaray illeri ise İstanbul'a daha fazla göç vermiştir. Bölgede göçün çekim merkezi konumunda alan Kayseri ise Niğde, Nevşehir, Yozgat, Sivas illerinden göç almaktadır.

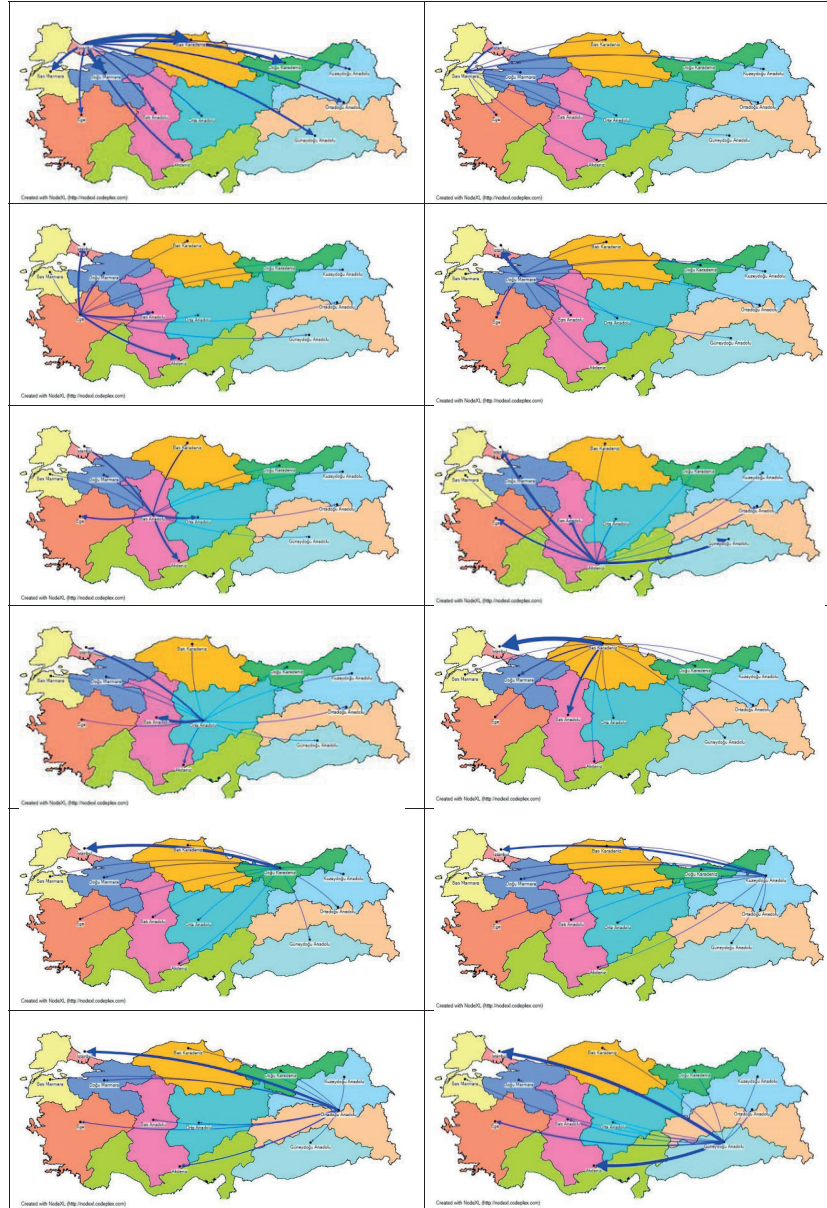
157. Doğu Marmara Bölgesi yoğun olarak İstanbul ve kendi bölgesinden, nispeten az da olsa Doğu Karadeniz Bölgesinden göç almış ve yine kendi bölgesi, İstanbul ve Ege'ye göç vermiştir. Kocaeli, Bursa ve Sakarya illeri göçün bölge içerisinde tutulmasında önemli rol oynamaktadır. Batı Marmara Bölgesi yoğun olarak İstanbul'a göç verip İstanbul'dan göç almaktadır. Bölge içinde en fazla göçü alan ve veren il Tekirdağ olmuştur.

158. Batı Karadeniz Bölgesi büyük oranda İstanbul'a kısmen de Batı Anadolu bölgelerine göç verirken, İstanbul'dan göç almaktadır. Bölgenin kendi illeri arasındaki hareketlilik ihmal edilebilecek kadar küçüktür. Genellikle coğrafi olarak yakın olan Çankırı ve Çorum illeri Ankara'ya

göç ederken, diğer iller İstanbul'u tercih etmiştir. Bölge içerisinde bölgeden en fazla göç alan il Samsun olmuştur. Doğu Karadeniz Bölgesi, İstanbul ve kısmen Doğu Marmara Bölgelerine göç verirken İstanbul'dan göç almıştır. Bölgenin kendi illeri arasındaki hareketlilik ihmal edilecek düzeyde küçüktür. Bölge içinde en fazla göç alan ve veren il Trabzon olmakla birlikte ilin net göç hızı negatiftir.

159. Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Gaziantep gibi ekonomisi gelişmiş bir ili içermesi nedeniyle göçün bir bölümünü bölge içinde tutabilmiştir. Göçün diğer bölümü ise Akdeniz Bölgesine ve İstanbul'a verilmiştir. İstanbul, Ortadoğu Anadolu ve Kuzeydoğu Anadolu Bölgelerinin aldığı ve verdiği göç için tek merkezdir. Bu bölgelerin kendi illeri arasındaki göçü ihmal edilecek kadar küçüktür.

Harita 2-6: 2007-2012 Dönemi Düzey 1 Bölgeler Bazında Verilen Göç

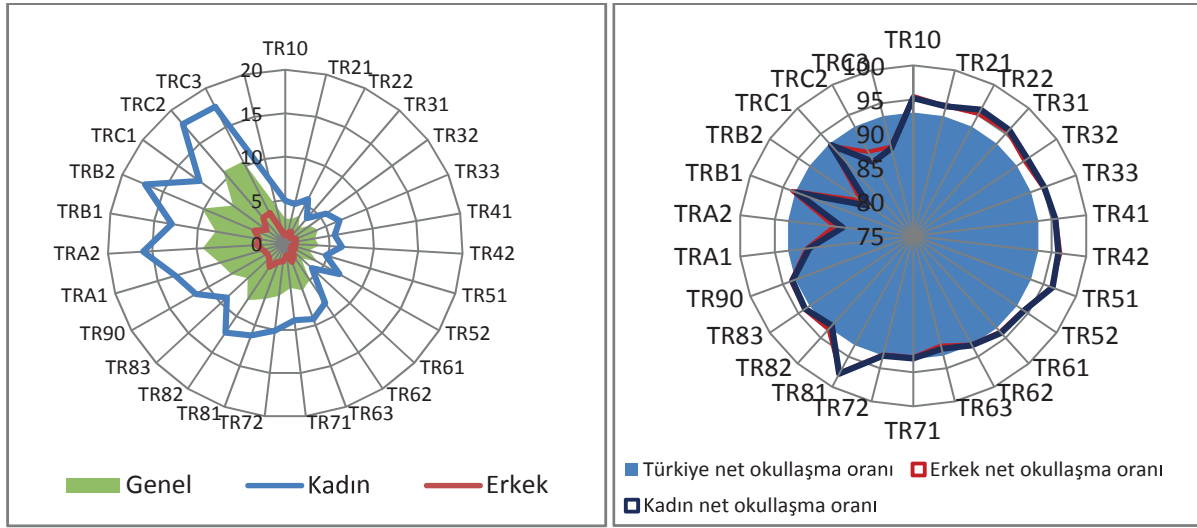
Türkiye’de bireylerin eğitim düzeyinde genel olarak bir iyileşme olmakla birlikte, eğitim nitelik ve nicelik bakımından kadınlarda ve özellikle ülkenin doğu ve güney doğusunda hala önemli bir sorundur.

160. Türkiye’de çoğu yaşlı nesilden oluşan okuma yazma bilmeyenlerin oranında son yıllarda önemli azalma olmakla birlikte, bu oran kadınlarda ve özellikle ülkenin doğu ve güney doğusunda yüksektir. Bölgeler arasında okullaşma oranları farklılık göstermekte, doğu ve güneydoğuda ülke ortalamasının altında seyretmektedir.

Şekil 2-3: Düzey 2 Bölgeleri İtibarıyla Bazı Eğitim Göstergeleri (2012)

Okuma Yazma Bilmeyenlerin Oranı (6+ yaş, (%))

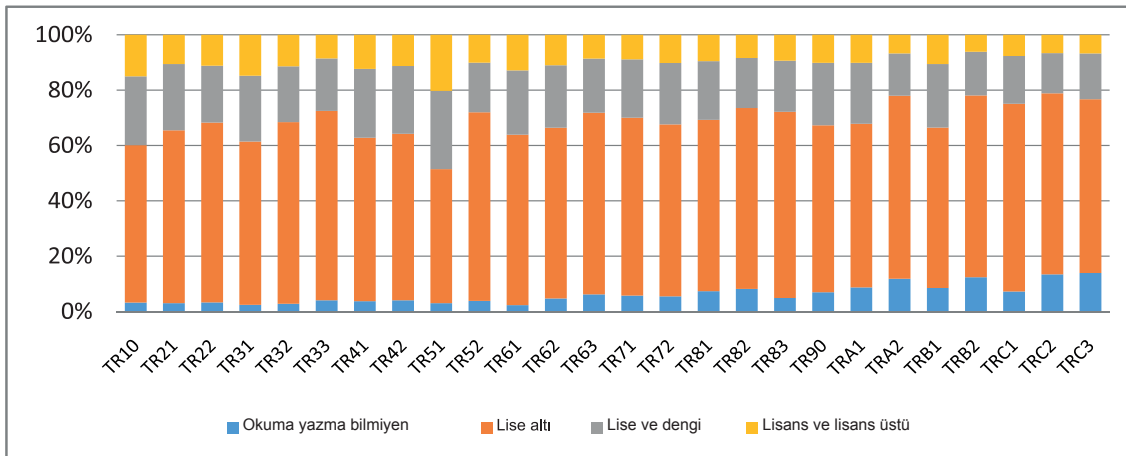
Ortaöğretim Net Okullaşma Oranı (%)

Kaynak: TÜİK, ADNKS Sonuçları 2012

161. Düzey 2 Bölgeleri itibarıyla eğitim düzeyi en yüksek olan bölge TR51’dir (Ankara). 2012 yılı itibarıyla Ankara’da üniversite, yüksek lisans ya da doktora diplomasına sahip olanların 15 yaş üzerindeki nüfusa oranı yüzde 19,6 olurken, bunu en yakından takip eden TR31’de (İzmir) yüzde 14,6, TR10’da (İstanbul) yüzde 14,3, TR61’de (Antalya, Burdur, Isparta) yüzde 12,4 ve TR41’de (Bursa, Bilecik, Eskişehir) yüzde 12’dir.

Şekil 2-4: Düzey 2 Bölgeleri İtibarıyla Eğitim Durumu (2012)(15+ yaş)

Kaynak: TÜİK ADNKS Sonuçları 2012

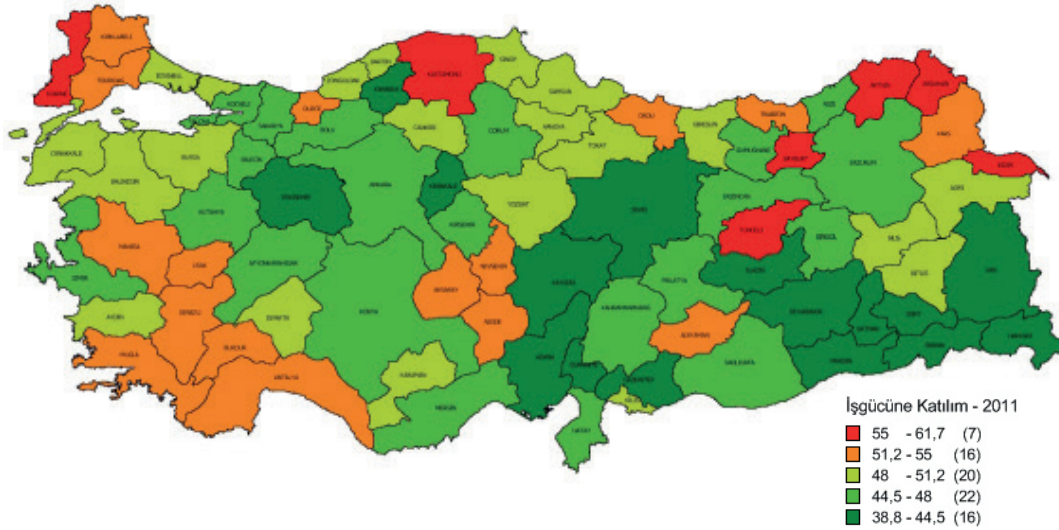
Çalışma eğilimleri, işgücü nitelikleri ve istihdam şartları bölgeler bakımından önemli oranda farklılaşmakta ve bölgelere özel istihdam politikalarını ve uygulamalarını gerekli kılmaktadır.

162. Türkiye’de yıllar itibarıyla işgücüne katılma oranında önemli düzeyde azalma görülmektedir. İşgücüne katılma oranı, 1955 ve 2004 yılları arasında yüzde 80’lerden yüzde 40’lara doğru bir azalma eğilimi göstermiştir. Ancak bu oran 2004’ten sonra tekrar bir artış göstermiş, 2012 yılında yüzde 50’ler düzeyine çıkmıştır. İşgücüne katılma oranındaki azalmanın temel nedenlerinden birisi de, tarımdan kopan kadınların işgücüne dahil olmamasıdır. Kadınlarda işgücüne katılma oranı 1960’lardan bu yana gerilemekle birlikte 2004 yılından bu yana artmaktadır.

163. Ülkemizin işgücü piyasasının temel özelliklerinden birisi çalışma çağı nüfusunun istihdamdan daha hızlı artmasıdır. 1988-2004 döneminde çalışma çağı nüfusu yıllık ortalama yüzde 2,5 artarken, istihdam artışı yüzde 1,3’tür. Bu dönemde hızla artan nüfusa yeterli iş imkânları sağlanamamıştır. Ancak son dönemde hem tarım hemde tarım dışı sektörlerde artan istihdam imkanları işsizliğin yüzde 9-10 seviyesinde korunmasına yardımcı olmuştur.

164. İşgücüne katılım oranlarının bölgesel düzeyde farklılaşmasının bölgenin sosyolojik ve demografik özellikleri, sektörel yapısı, bilhassa tarımsal-kırsal niteliği ve göç verme eğilimlerinden önemli oranda etkilendiği düşünülmektedir. İşgücüne katılım oranı, özellikle kadınların işgücüne daha fazla dahil olduğu turizm sektörünün hizmet yoğun olması nedeniyle, turizm bölgelerinde yüksektir. İşgücüne katılım oranının en düşük olduğu bölge ise Güneydoğu Anadolu Bölgesidir.

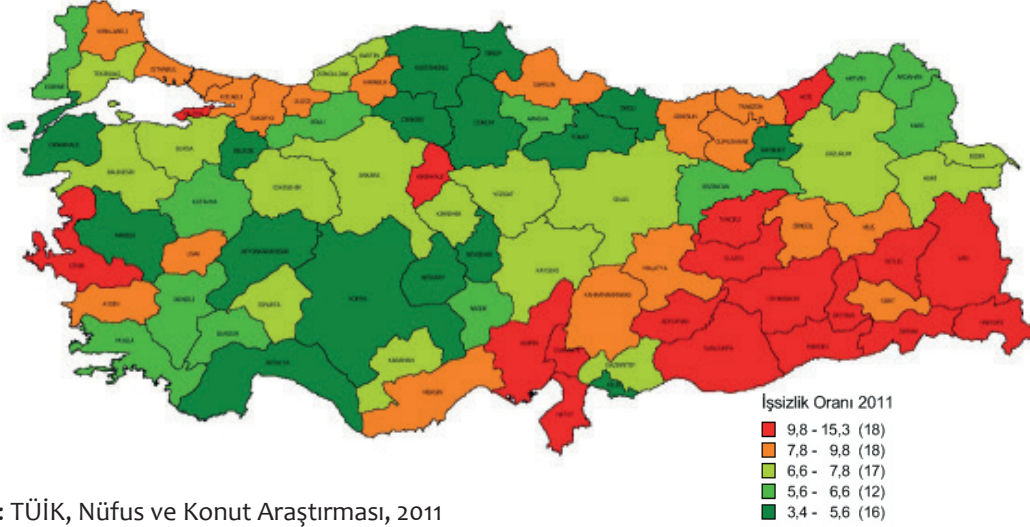
Harita 2-7: İller İtibarıyla İşgücüne Katılım Oranı (2011 Yılı)

Kaynak: TÜİK, Nüfus ve Konut Araştırması, 2011

165. İşsizlik oranı göç alan bölgeler ile doğurganlığı fazla ve gelir düzeyi görece düşük bölgelerde yüksektir. 2011 yılı itibarıyla Şırnak, Diyarbakır, Hakkari, Batman, Tunceli, Adana, Bitlis, Adıyaman illerinde işsizlik oranı oldukça yüksektir. İşsizlik oranının en düşük olduğu TR82 (Kastamonu, Sinop, Çankırı) Düzey 2 Bölgesi aynı zamanda yoğun göç veren bir bölgedir.

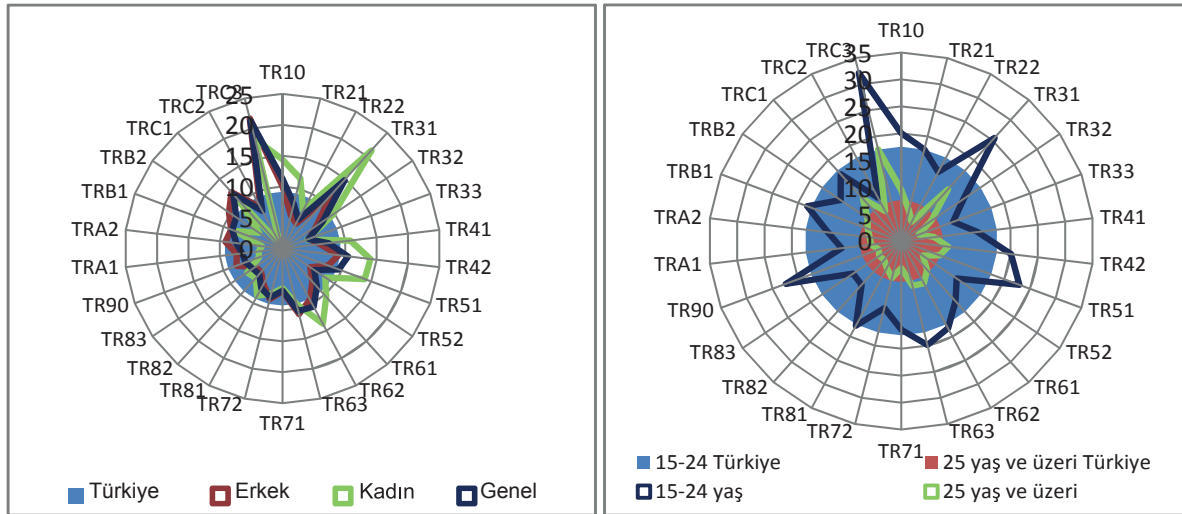
Harita 2-8: İller İtibarıyla İşsizlik Oranı (2011)

Kaynak: TÜİK, Nüfus ve Konut Araştırması, 2011

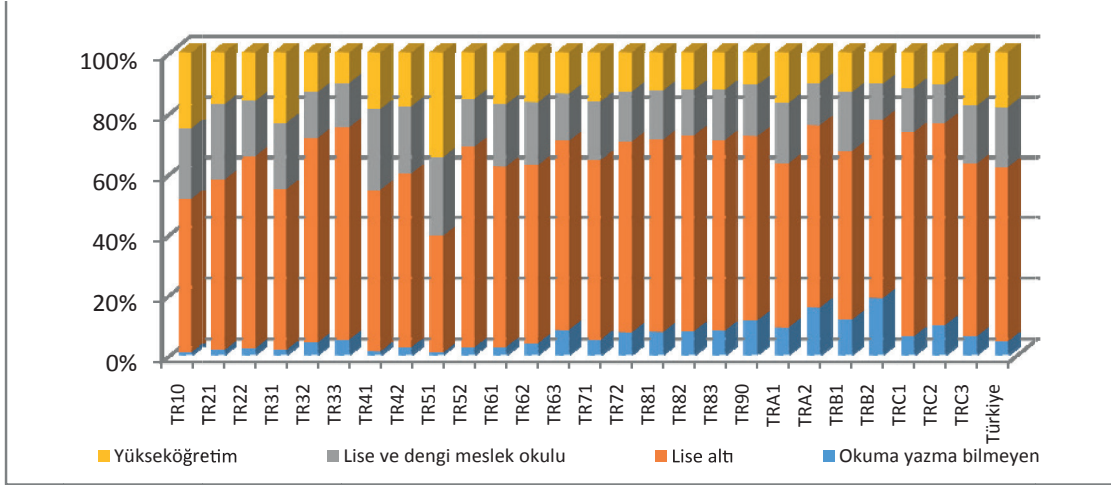
166. Cinsiyete göre işsizlik oranları bölgeden bölgeye farklılık göstermekle birlikte kadınlarda işsizlik oranı genel olarak gelişmiş bölgelerde daha yüksektir. Türkiye’de 2012 yılı itibarıyla erkeklerde işsizlik oranı yüzde 8,5 olurken kadınlarda yüzde 10,8’ dir. Ancak eğitim, kadınların işgücüne katılımını teşvik edici olmuştur. Üniversite eğitimi almış genç kadınların işgücüne katılım oranı erkeklerinkine yaklaşmıştır.

Şekil 2-5: Yaş ve Cinsiyet İtibarıyla İşsizlik Oranları (2012)

Kaynak: Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları; 2012

167. Tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de genç işsizlik oranındaki yükseklik önemli sorunlardandır. İşsizlik oranı 15-24 yaş arasında, 25 yaş ve üzeri gruptakinden oldukça yüksektir. Genel olarak Karadeniz ile Doğu ve Güneydoğu Anadolu (TR90 ve TRC3 hariç) Bölgelerinde gerek genç işsizlik, gerekse 25 yaş üzeri işsizlik oranları ülke ortalamasının altındadır. Burada özellikle genç nüfusun yüksek göç eğiliminin etkisi olduğu düşünülmektedir.

Şekil 2-6: Düzey 2 Bölgeleri İtibarıyla İşgücünün Eğitim Durumu (2012)

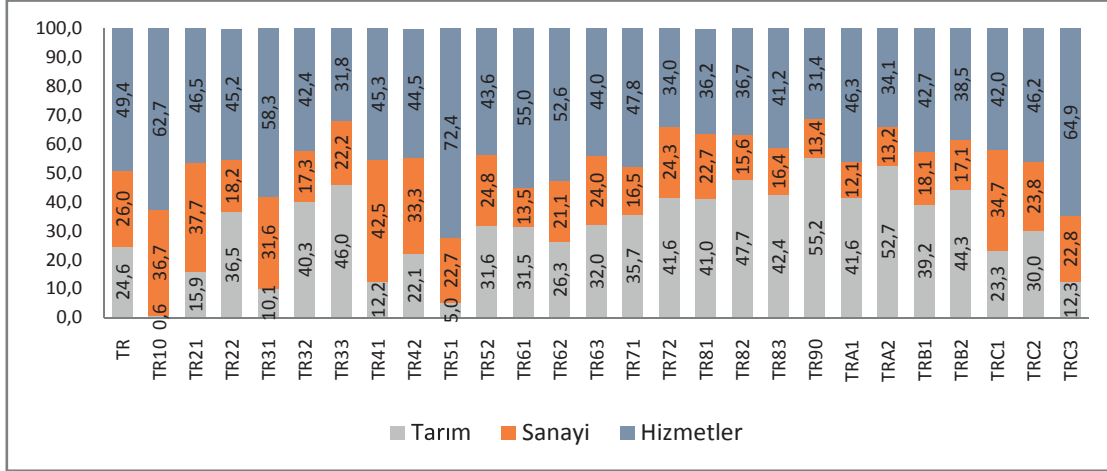
Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları; 2012

168. Ankara başta olmak üzere üç büyük metropol eğitilmiş işgücünü çekmektedir. 2012 yılında işgücü ve istihdamın eğitim düzeyi itibarıyla en iyi durumdaki bölgeler Ülkenin en gelişmiş metropolleri olan TR51 (Ankara) TR31 (İzmir) ve TR10 (İstanbul) olurken, eğitim düzeyi en düşük bölgeler ise TRB2 (Van, Muş, Bitlis, Hakkâri) ve TRA2 (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan) Düzey 2 bölgeleri olmuştur.

169. Tarımdan kopan nüfus başta inşaat olmak üzere özellikle emek yoğun hizmetler sektöründe ve sanayi sektörlerinde istihdam edilmiştir. Türkiye’de son yıllarda istihdamın sektörel dağılımında yapısal değişiklikler meydana gelmiş, hizmetler sektörünün istihdamdaki payı 1988 yılından 2012 yılına gelindiğinde; yüzde 38’lerden, yüzde 55’lere yükselmiştir. Ayrıca 2000’li yıllara kadar istihdamda en büyük paya tarım sektörü sahipken, bu tarihten sonra en yüksek paya hizmetler sektörü sahip olmuştur. 2005-2012 arasında istihdamın sektörel dağılımında önemli bir değişim görülmemektedir.

170. Üç büyük metropol ile İstanbul’un etkisi altındaki civar iller sanayi ve hizmet istihdamını yoğun olarak barındırmaktadır. Modern tarımsal üretim tekniklerinin sınırlı kullanıldığı ve buna bağlı olarak, tarımsal verimliliğin düşük olduğu görece düşük gelirli yörelerde, tarım kesiminde çalışanların toplam istihdam içerisindeki payı yüksektir. Bu bağlamda Karadeniz, Anadolu’nun iç ve doğu kesimleri ile TR22 (Balıkesir, Çanakkale), TR32 (Aydın, Denizli, Muğla), TR33 (Manisa, Afyonkarahisar, Kütahya, Uşak) Düzey 2 Bölgelerinde tarımın istihdamdaki payı Türkiye ortalamasının üzerinde, hizmetler ve sanayi sektörlerinde ise ortalamasının altındadır. Genel olarak Marmara Bölgesi (TR22 (Balıkesir, Çanakkale) hariç) ve Gaziantep’in de içinde olduğu TRC1 Bölgesinde sanayinin istihdamdaki payı Türkiye ortalamasının üzerinde olurken, tarımda ortalamasının altındadır. Ankara’da sadece hizmetler sektörü ülke ortalamasının üzerinde, tarım ve sanayi ülke ortalamasının altındadır. Akdeniz ve Anadolu’nun güneyinde tarım ve hizmetler ülke ortalamasının üzerinde olurken, sanayi ortalamasının gerisindedir. İzmir ve İstanbul’da ise hem hizmetler hem de sanayi sektörleri ülke ortalamasının üzerindedir.

Şekil 2-7: Düzey 2 Bölgelerinde İstihdamın Sektörel Dağılımı (2012)

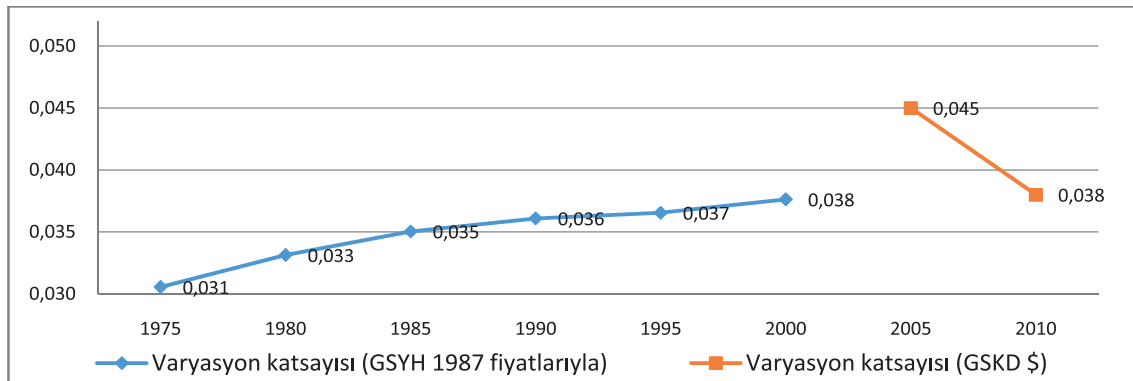
Kaynak: Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları; 2012

2.2 Gelir, Ekonomik Yapı, Girişimcilik ve Yenilik

Başta üretim yapısı ve sermaye birikimine bağlı olarak, Türkiye’de bölgeler arası gelir dağılımı doğu-batı yönünde önemli düzeyde değişmektedir. Ancak bölgeler arası gelir dengesizliği son dönemlerde azalma eğilimindedir.

171. Bölgeler arası gelir dağılımındaki dengesizlik hala önemini korumaktadır. Uzun dönemde gelir dağılımındaki dengesizlik varyasyon katsayıları ile incelenmiştir. Varyasyon katsayıları 1975-2000 dönemi için Düzey 2 Bölgelerinin logaritmik kişi başına GSYİH verileri üzerinden (gelirin standart sapmasının ortalamasına oranı), 2005-2010Dönemi için ise kişi başına GSKD verilerinden hesaplanmıştır (Şekil 3-8). GSYH ve GSKD verileri arasında yöntem ve kapsam farkı olmasından dolayı 2 farklı seri olarak analiz edilmiştir. Bölgeler arası gelir dağılımı farkı 1975-1990 döneminde giderek kötüleşirken, sonrasında bu kötüleşmenin son bulduğu gözlenmektedir. Kişi başına GSKD verilerine göre son 5 yıllık dönemde ise gelir dağılımındaki dengesizlik daha da azalmıştır.

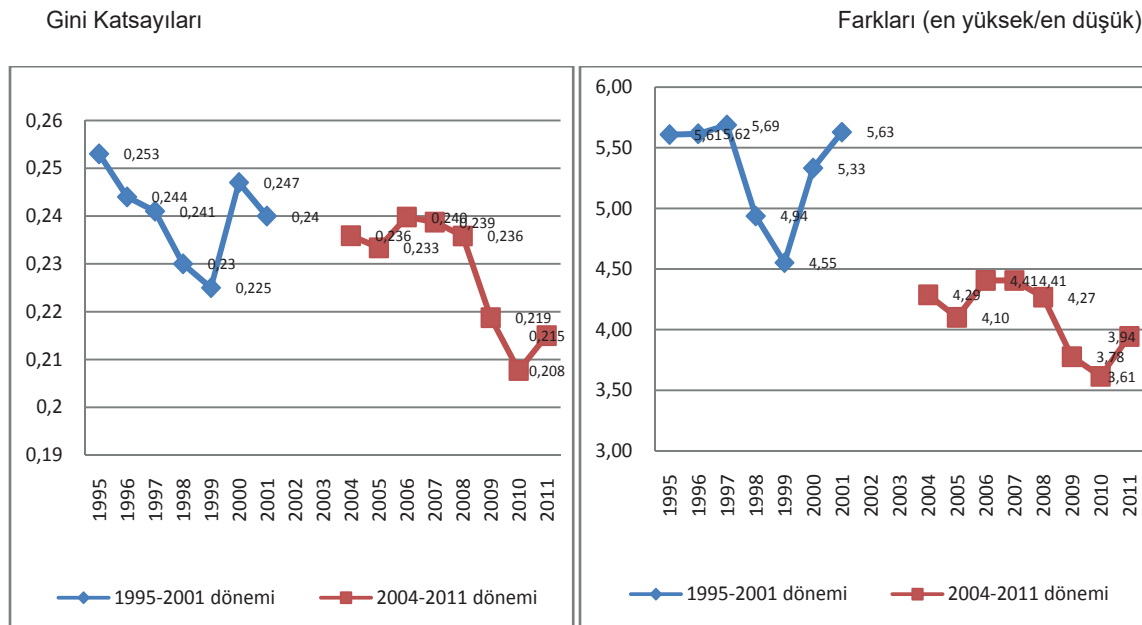
Şekil 2-8: 1975-2011 Döneminde Düzey 2 Bölgeleri Varyasyon Katsayısı

172. Bölgeler arasında gelir dengesizliği 1995-2011 döneminde genel olarak azalma eğilimindedir. Özellikle son 3 yılda daha hızlı azalma gözlenmektedir. Gelir dağılımındaki dengesizlik Bölgesel Gini katsayısı ile ölçülmüştür. Bu katsayının hesaplama yöntemi genel gini hesaplama yönteminden farklıdır.¹⁰ GSYİH ve GSKD'ye göre en yüksek ve en düşük olan Düzey 2 bölgeleri arasındaki fark 1995 yılında 5,6 kat iken 2010 yılında 3,6 kata, 2011 yılında ise 3,9 kata düşmüştür (Şekil 2-9).

Şekil 2-9: 1995-2011 Döneminde Düzey 2 Bölgeleri Bölgesel Gini Katsayıları ve Kişi Başına GSYH ve GSKD Farkları

Kaynak: TÜİK verilerinden üretilmiştir.

173. Türkiye’de gelir dağılımında doğu-batı yönünde bir farklılaşma görülmektedir. 2004-2011 Döneminde kişi başına GSKD sıralamalarında Orta Karadeniz Bölgesi en çok gerileyen bölge olmuştur. Özellikle TR82 (Kastamonu, Çankırı, Sinop) Bölgesi 11. sıradan 18. sıraya gelerek sıralamada 7 bölgenin daha gerisinde kalırken; TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt) bölgesi 26. sıradan 23. sıraya; TR33 (Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak) 13. sıradan 11. sıraya yükselmiştir.

174. Genel olarak 2004-2011 Döneminde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yer alan Düzey 2 bölgelerinde kişi başına GSKD’nin yıllık ortalama artışı ülke ortalamasının üzerinde olurken, TRC3 Bölgesinde en yüksek olmuştur. Kişi başına GSKD’nin yıllık ortalama artışı TR81 (Zonguldak, Karabük, Bartın) bölgesinde en düşük olmuştur.

¹⁰ Bölgesel Gini katsayısı hesaplama yöntemi EK-3.1’de sunulmaktadır.

Düzey 2 Bölgeleri		Kişi Başına GSKD (\$)		Sıralama		Sıralama Değişimi	Endeks TR=100		Yıllık Ortalama Kişi Başına GSKD Artışı %
		2004	2011	2004	2011	2004-2010	2004	2011	2004-2011
TR10	İstanbul	7.943	13.865	1	1	0	156	150	8,3
TR21	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli	6.300	12.029	6	5	1	123	130	9,7
TR22	Balıkesir, Çanakkale	4.515	8.954	10	8	2	88	97	10,3
TR31	İzmir	6.598	11.443	5	6	-1	129	124	8,2
TR32	Aydın, Denizli, Muğla	5.320	8.668	8	9	-1	104	94	7,2
TR33	Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak	4.042	8.283	13	11	2	79	90	10,8
TR41	Bursa, Eskişehir, Bilecik	6.930	12.126	4	4	0	136	131	8,3
TR42	Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova	7.183	13.138	2	2	0	141	142	9,0
TR51	Ankara	6.978	12.259	3	3	0	137	133	8,4
TR52	Konya, Karaman	3.887	7.118	14	13	1	76	77	9,0
TR61	Antalya, Isparta, Burdur	6.048	10.122	7	7	0	119	109	7,6
TR62	Adana, Mersin	4.065	7.232	12	12	0	80	78	8,6
TR63	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	3.155	5.904	19	19	0	62	64	9,4
TR71	Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir	3.674	7.087	15	14	1	72	77	9,8
TR72	Kayseri, Sivas, Yozgat	3.635	6.675	16	16	0	71	72	9,1
TR81	Zonguldak, Karabük, Bartın	5.209	8.536	9	10	-1	102	92	7,3
TR82	Kastamonu, Çankırı, Sinop	4.178	6.594	11	18	-7	82	71	6,7
TR83	Samsun, Tokat, Çorum, Amasya	3.549	6.762	17	15	2	70	73	9,6
TR90	Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane	3.545	6.652	18	17	1	69	72	9,4
TRA1	Erzurum, Erzincan, Bayburt	2.975	5.901	21	20	1	58	64	10,3
TRA2	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	2.048	4.001	24	25	-1	40	43	10,0
TRB1	Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli	3.017	5.820	20	21	-1	59	63	9,8
TRB2	Van, Muş, Bitlis, Hakkâri	1.877	3.515	25	26	-1	37	38	9,4
TRC1	Gaziantep, Adıyaman, Kilis	2.678	4.952	22	22	0	52	54	9,2
TRC2	Şanlıurfa, Diyarbakır	2.377	4.282	23	24	-1	47	46	8,8
TRC3	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	1.853	4.689	26	23	3	36	51	14,2
TR	Türkiye	5.103	9.244						8,9

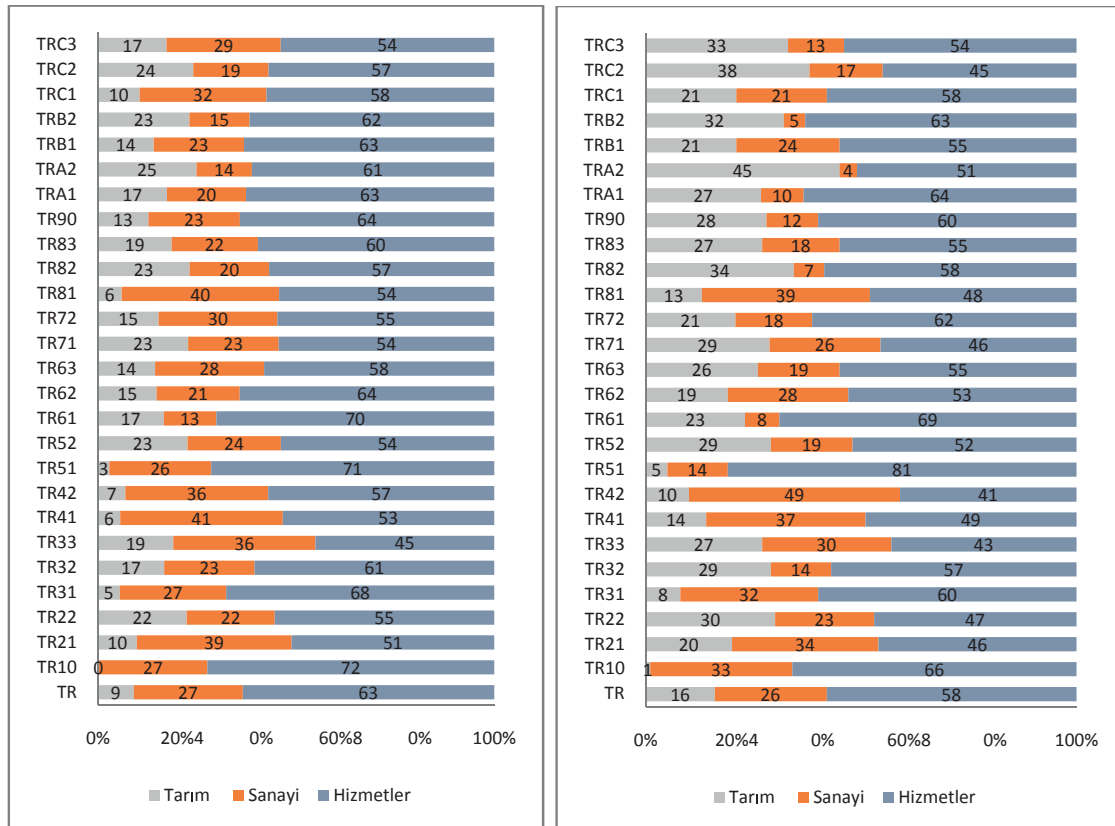
175. Ankara, İstanbul, İzmir, TR61 (Antalya, Isparta, Burdur), TR41 (Bursa, Eskişehir, Bilecik) gibi gelişmiş bölgelerde kişi başına GSKD'nin yıllık ortalama artışı ülke ortalamasının altında olurken; kişi başına GSKD değerleri ülke ortalamasının üzerindedir. Bu dönemde TR42 (Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova) ve TR21 (Tekirdağ, Edirne, Kırklareli) bölgesinde hem kişi başına GSKD'nin yıllık ortalama artışı, hem de kişi başına GSKD değeri ülke ortalamasının üzerinde olmuştur. TR81 (Zonguldak, Karabük, Bartın), TR82 (Kastamonu, Çankırı, Sinop) ve TR32 (Aydın, Denizli, Muğla) bölgelerinde kişi başına GSKD'nin hem yıllık ortalama artışı, hem de değeri ülke ortalamasının altındadır. Genel olarak Ülkenin iç ve doğu kesimlerinde kişi başına ortalama yıllık GSKD artışı ülke ortalamasının üzerinde olurken kişi başına GSKD değeri ortalamasının altındadır.

176. Türkiye'de tarımdan sanayi ve hizmetlere bir geçiş yaşanmaktadır. 1995-2011 dönemi boyunca tüm Düzey 2 bölgelerinde GSYH ve GSKD içinde tarımın payı azalırken, sanayi ve hizmetler sektörlerinin payı genel olarak artmıştır.

177. Türkiye sanayisinin en çok yoğunlaştığı üç bölge olan İstanbul, TR42 ve İzmir'de sanayinin payında bir azalma, hizmetler sektörünün payında ise bir artma olmuştur. Hizmetler sektörünün yoğunlaştığı Ankara'da ise hizmetlerin payında bir miktar azalma, sanayinin payında ise artma olmuştur. Ankara'da 1995 yılında yüzde 14 olan sanayinin payı 2011 yılında yüzde 26'e yükselmiştir.

178. 2004-2011 döneminde ortalama yıllık büyüme hızı en yüksek olan TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt) bölgesinde 1995 yılında yüzde 13 olan sanayinin payı 2011 yılında yüzde 29'a yükselmiştir.

Şekil 2-10: Bölgelerin Tarım, Sanayi ve Hizmetler Ayrımında Ekonomik Yapısı

Kaynak TÜİK 1995; 2011.

179. İstanbul'dan Ankara'ya uzanan koridorda yer alan yüksek gelirli bölgeler ile İzmir ve TR81 bölgelerinde 2011 yılı GSKD verilerine göre tarım sektörünün göreceli payı son derece düşük olup ekonomik yapı, sanayi ve hizmetler odaklıdır. Diğer bölgelerde tarımın payı Türkiye ortalamasının üzerindedir (Şekil 2-10).

Türkiye'de illerin nüfus ve gelirinin mekânda dağılımında uzun dönemde önemli değişiklikler olmuştur. Genel olarak sanayi ve turizmin geliştiği illerde, metropoller ve İstanbul, İzmir metropollerinin yakın çevresinde yer alan iller ve art bölgelerinde nüfusun ve gelirin payı artmıştır.

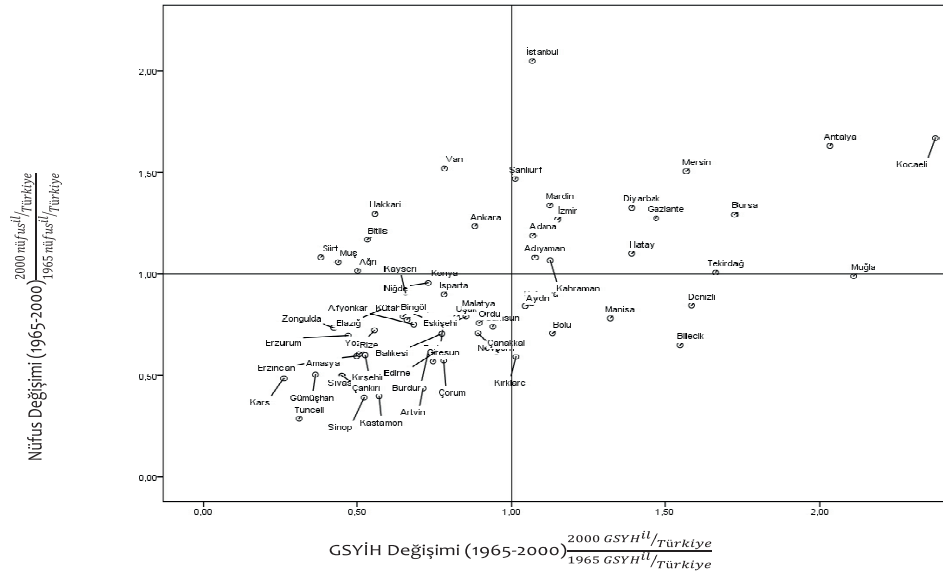
180. Türkiye'de iller, nüfus ve gelirinin mekânda dağılımı bakımından 1965-2000¹¹ yılları arasında önemli değişimler yaşamıştır. Nüfus için mekândaki değişim 2000 yılındaki ilin nüfusunun ülke içindeki payının 1965 yılındaki değerine oranlanarak elde edilmiştir. Değerin 1'den büyük olması payının arttığını, küçük olması azaldığını göstermektedir. Gelirin mekânsal dağılımı GSYİH verileriyle benzer şekilde hesaplanmıştır (Şekil 2-11).

181. Ülke nüfusunun büyük bir bölümünü barındıran üç metropol, (İstanbul, Ankara ve İzmir) 1965-2000 yıllarını kapsayan dönemde ülke içindeki nüfus paylarını artırmışlardır. Türkiye nüfusundan aldığı payı en fazla artıran il İstanbul olurken, Ankara ve İzmir'in paylarındaki artış birbirine yakın gerçekleşmiştir. İstanbul'un gelirindeki artış nüfusundaki artışın gerisinde kalmıştır. Nüfusundaki pay yüzde 7,3'ten yüzde 14,9'a çıkarken; GSYİH yüzde 21,2'den ancak yüzde 22,6'ya çıkabilmiştir. İzmir'in hem gelir hem de nüfustaki payı artarken, Ankara'nın nüfustaki payı artmış, gelirdeki payı azalmıştır.

182. Metropollerin etki alanında bulunan iller, ülkedeki gelir dağılımında çevresinde yer aldıkları metropolün dinamiklerine göre değişim göstermektedir. Kocaeli, Tekirdağ, Bursa ve Sakarya gibi İstanbul metropolünün yakın çevresinde yer alan iller, özellikle 1980'lerden sonra İstanbul'daki sanayinin desantralizasyonu sonucu milli gelir içindeki paylarını büyük oranda arttırmışlardır. İzmir'in etki alanında yer alan Manisa ilinin ülke nüfusu içindeki payında bir azalma yaşanmasına rağmen gelir içindeki payı artmıştır. Ankara ise diğer metropollerin etrafında yarattığı etkiyi sağlayamamıştır. Bu durumun en temel sebebi Ankara'nın kamu hizmeti ağırlığı nedeniyle geleneksel olarak hizmetler sektöründe gelişim göstermesidir. Nitekim Ankara'nın çevresinde yer alan Çankırı, Kırşehir, Yozgat gibi illerin nüfus ve gelirdeki payları azalmıştır.

¹¹ 1965 yılında 67 olan il sayısı, 1989-1999 yılları arasında 14 ilin kurulması ile 81'e yükselmiştir. 2013 yılında il sayısı, 1999 yılından itibaren değişmeyerek, 81 olarak korunmuştur. Ancak çalışmadaki karşılaştırmaların rasyonalitesi açısından 67 il baz alınarak analiz yapılmıştır. İller bazında GSYH verilerinin 2001 yılına kadar olması ve en son Genel Nüfus Sayımının 2000 yılında yapılmış olması nedeniyle il bazlı çalışma 2000 yılına kadar yapılabilmektedir. GSYH verileri 2001 sonrası iller bazında üretilmediği için mekân ve gelirdeki değişim 2004-2010 yıllarını kapsayacak şekilde Düzey 2 bölgeleri bazında incelenebilmiştir.

Şekil 2-11: İllerin Nüfus ve Gelirlerinin Değişimi (1965-2000)

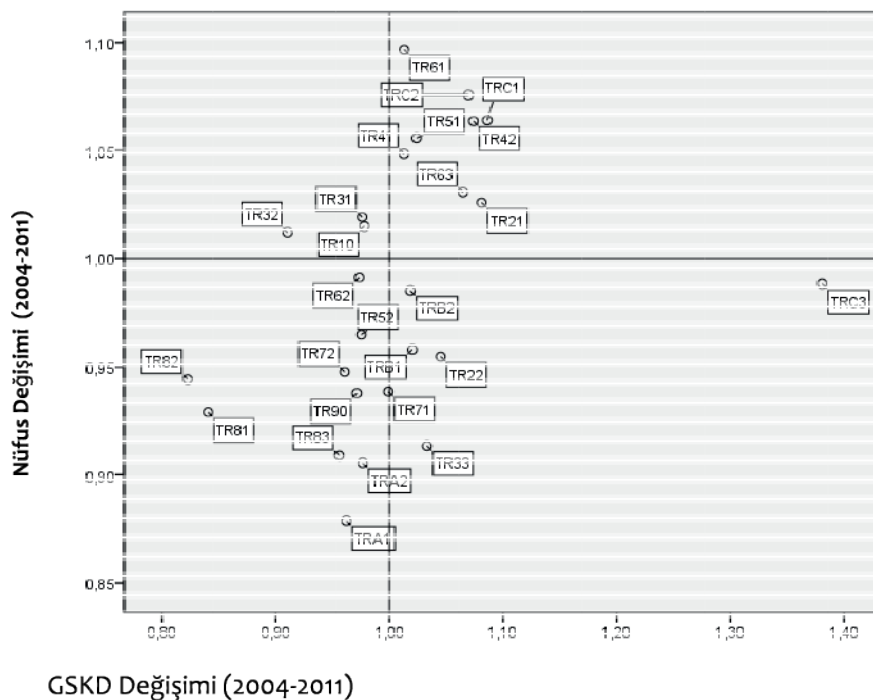

183. Turizmin etkisi ile güneyde yer alan kıyı illeri ülkedeki gelirin dağılımından pozitif pay almıştır. Özellikle Antalya ve Muğla illeri turizmin etkisiyle gelirini artıran iller olmuştur. Hatay ve Mersin illeri ise limanların etkin kullanımı ile hem nüfusunu hem de gelirini arttıran illerdir.

184. Sanayi sektörünün pozitif katkısı ile bazı Anadolu kentleri gelirlerini artırmıştır. Kahramanmaraş ve Gaziantep, 1965 yılından 2000'e doğru KOBİ girişimciliği ile gelişim gösteren Anadolu kentlerindendir. Aynı dönemde Denizli ili tekstil kümelenmesinin getirmiş olduğu önemli katkı ile gelirini artırmıştır.

185. Ülke genelinde aynı dönemde hem nüfusun hem de gelirin dağılımında en dezavantajlı iller; Tunceli, Kars, Gümüşhane, Sivas, Çankırı, Kastamonu ve Sinop'tur.

Şekil 2-12: Düzey2 Bölgelerinin Nüfus ve Gelirlerinin Değişimi (2004-2011)

186. 2004-2011 Döneminde gelirdeki payını en çok artıran bölge TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt) Düzey 2 Bölgesi olmuştur. Gayrisafi Katma Değerlerine göre hem gelirden aldığı payı hem de nüfus payını artıran Düzey 2 Bölgeleri TR61 (Antalya, Isparta, Burdur) TRC2 (Şanlıurfa, Diyarbakır), TRC1 (Gaziantep, Adıyaman, Kilis), TR42 (Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova), TR51 (Ankara), TR41 (Bursa, Eskişehir, Bilecik) TR63 (Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye) ve TR21 (Tekirdağ, Edirne, Kırklareli) olmuştur.

187. Hem nüfustaki hem de gelirdeki payı azalan Düzey 2 bölgeleri; TR82 (Kastamonu, Çankırı, Sinop), TR83 (Samsun, Tokat, Çorum, Amasya), TRA2 (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan), TR90 (Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane), TR71 (Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir), TR81 (Zonguldak, Karabük, Bartın), TR72 (Kayseri, Sivas, Yozgat), TR52 (Konya, Karaman) ve TRA1 (Erzurum, Erzincan, Bayburt) bölgeleridir.

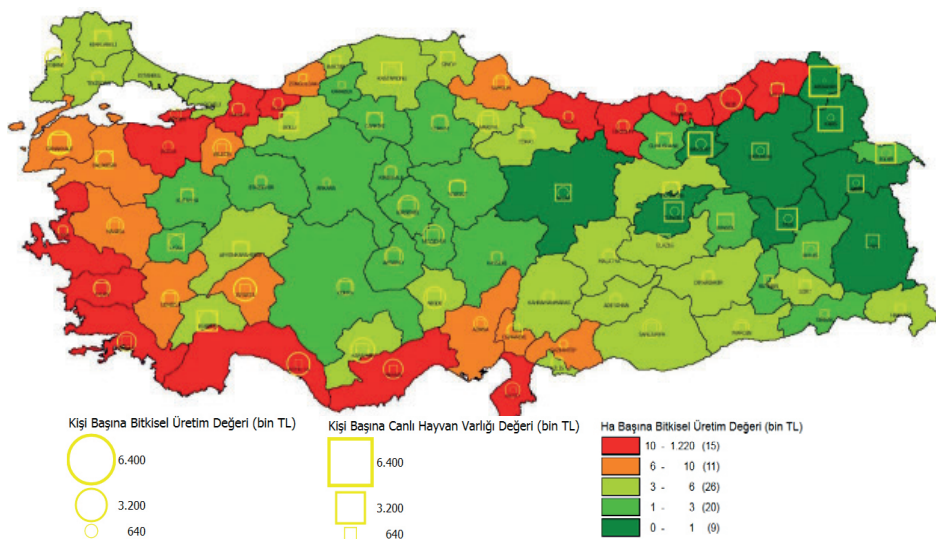
188. Nüfustaki payları artarken gelirdeki payları azalan bölgeler ise İzmir, İstanbul ve TR32 (Aydın, Denizli, Muğla) olmuştur.

189. Gelirden aldığı pay artan, ancak nüfustan aldığı pay azalan Düzey 2 bölgeleri ise TR22 (Balıkesir, Çanakkale), TR33 (Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak), TRB1 (Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli), TRB2 (Van, Muş, Bitlis, Hakkari), TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt) bölgeleri olmuştur (Şekil 2-12).

Ülke içinde göreceli payı giderek azalan tarım sektöründe coğrafi koşullara, ürün çeşitliliğine ve üretim verimliliğine bağlı olarak elde edilen gelir, bölgeler arasında önemli değişimler sergilemektedir.

190. İklim ve coğrafi şartlara son derece duyarlı olan tarım sektöründe hektar başına bitkisel üretimden elde edilen gelir Ege, Akdeniz ve Karadeniz kıyılarında yüksek olurken, genel olarak Doğu Anadolu'da düşük kalmaktadır. Hektar başına bitkisel üretim değeri en düşük il olan Ardahan ile en yüksek il olan Rize arasında büyük fark bulunmaktadır. En yüksek değere sahip Rize ilinde hektar başına bitkisel üretimden elde edilen gelir 1,2 milyon TL iken Ardahan'da ise yaklaşık 200 TL'dir. Rize ilinin coğrafi yapısı sebebiyle, toplam işlenen tarım alanı (808 ha) oldukça düşük olmasına rağmen ildeki çay üretiminin pozitif katkısı ile nispeten yüksek kazanç sağlanmaktadır.

Harita 2-9: İller İtibarıyla Bitkisel Üretim Geliri, Bitkisel Üretim ve Canlı Hayvan Varlığı Değerleri (2011, Hektar ve Kişi Başına)

192. Ülke genelinde canlı hayvan varlığı değeri en yüksek olan bölge bitkisel üretim kısıtları nedeniyle Doğu Anadolu bölgesi olmuştur. Ankara'nın doğusunda yer alan Orta Anadolu illerinde kişi başına bitkisel üretim değeri ve canlı hayvan varlığı değeri birbirine yakın olurken, özellikle Doğu Karadeniz'de canlı hayvan varlığı değeri bitkisel üretim değerinin gerisindedir. Marmara Bölgesinde ise sadece Tekirdağ ve Balıkesir'de kişi başına canlı hayvan varlığı değeri ilin kişi başına bitkisel üretim değerlerinin üzerinde olmuştur. Son yıllarda GAP Eylem Planı ve benzeri girişimlerle ülkenin tarımsal üretimi ve bundan elde edilen geliri yükseltmeye yönelik gayretler hız kazanmıştır.

Hizmetler sektöründe ticaret, ulaştırma, depolama, inşaat ile konaklama ve yiyecek hizmetleri alt sektörlerinin payı hemen hemen her bölgede yığılırken, mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetler İstanbul ve Ankara'da yığılmıştır.

193. Bölgeler itibarıyla istihdam ve GSYH'da en yüksek paya sahip hizmetler sektörünün ülke bazında alt sektörler itibarıyla en büyük pay yüzde 38 ile ticaret sektörüne aittir. Bunu yüzde 13 ile ulaştırma depolama, yüzde 12 ile inşaat, yüzde 10 ile konaklama ve yiyecek hizmetleri faaliyetleri takip etmektedir. Genel olarak bu sıralama yapısı bölgelerde değişmezken, Ankara ve TRB1 (Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli) bölgesinde inşaatın payı ulaştırma ve depolamanın payından daha fazla olmuştur. Benzer şekilde sadece TR32 (Aydın, Denizli, Muğla) bölgesinde konaklama ve yiyecek hizmetleri faaliyetinin payı inşaat sektörünün üzerindedir.

194. İnşaat sektörü istihdamında en büyük pay yüzde 28,2 ile İstanbul'a ait olurken bunu yüzde 16 ile Ankara, yüzde 6 ile İzmir takip etmiştir. TÜİK'in 2010 Yılı Yıllık Sanayi ve Hizmet Araştırmaları sonuçlarına göre sektörler NACE Rev2 kısımlar bazında hizmetler sektörü için yığılma katsayıları hesaplanmıştır. İnşaat sektörü TRB1 (Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli), Ankara, TRB2 (Van, Muş, Bitlis, Hakkari), TRC2 (Şanlıurfa, Diyarbakır), TR82 (Kastamonu, Çankırı, Sinop), TR90 (Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane), TR72 (Kayseri, Sivas, Yozgat), TR63 (Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye) TRA1 (Erzurum, Erzincan, Bayburt), TR21 (Tekirdağ, Edirne, Kırklareli) Düzey 2 bölgelerinde ülke ortalamasının üzerinde yığılmıştır.

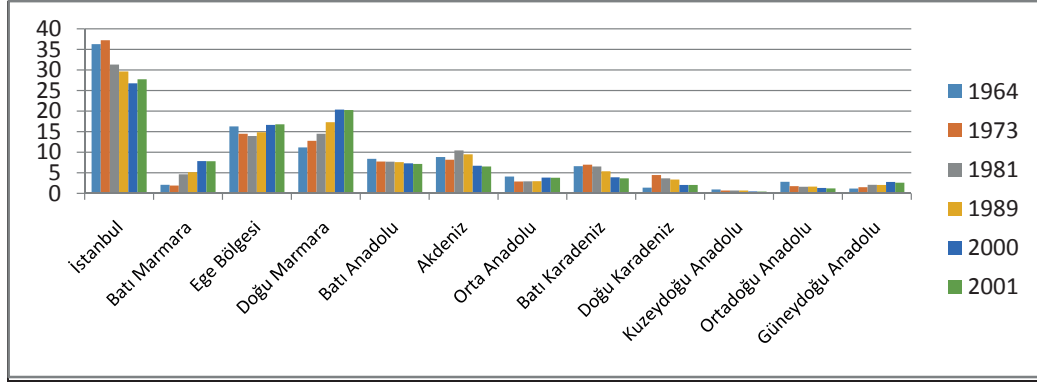
195. Ticaret sektörünün hizmet istihdamı içerisindeki payı Türkiye'de yüzde 38 olarak gerçekleşmiştir. Sektörün bölgelere dağılımında en büyük pay nüfus ve ekonominin büyüklüğü nedeniyle de İstanbul'a aittir. İstanbul'u Ankara ve İzmir takip etmektedir. Ticaret sektörü genel olarak bölgelerde yerel nitelikli olarak değerlendirilebilir.

196. Bilgi ve iletişim hizmeti faaliyetleri Ankara, İstanbul, TRC2 (Şanlıurfa, Diyarbakır) ile TRA1 (Erzurum, Erzincan, Bayburt) bölgelerinde; mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetleri ise İstanbul ve Ankara'da yığılmıştır.

197. Konaklama ve yiyecek hizmeti faaliyetleri turizmin yoğun olduğu TR61 (Antalya, Isparta, Burdur), TR32 (Aydın, Denizli, Muğla), TR22 (Balıkesir, Çanakkale), Düzey2 Bölgeleri ile TR82 (Kastamonu, Çankırı, Sinop), TR81 (Zonguldak, Karabük, Bartın), TR90 (Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane), TR21 (Tekirdağ, Edirne, Kırklareli) TR33 (Manisa, Afyonkarahisar, Kütahya, Uşak) TRA2 (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan), TR41 (Bursa, Eskişehir, Bilecik) bölgelerinde yığılmıştır.

İmalat sanayi İstanbul başta olmak üzere Marmara ve Ege Bölgelerinde yoğunlaşmıştır. Ancak son dönemde Anadolu'da yeni sanayi şehirleri ve koridorları ortaya çıkmaktadır.

Şekil 2-13: Yıllar İtibarıyla İmalat Sanayi İstihdamının Düzey 1 Bölgelerinde Dağılımı (%)

Kaynak; DİE, 1964, 1973, 1981, 1989, 2000 ve TÜİK 2001 İmalat Sanayi Sayımlarından derlenmiştir.

198. Türkiye’de son 50 yılda imalat sanayi işyeri sayısı yaklaşık 100, istihdamı ise 10 kat artmıştır. TR4 (Doğu Marmara) Düzey 1 Bölgesi imalat sanayinde en hızlı büyüyen bölgelerden biridir. Batı Marmara Bölgesinin imalat sanayi işyeri sayısının ülke içindeki payı 1964 yılında yüzde 4 iken 2001 yılında yüzde 4,8’e yükselmiş, yıllık ortalama büyüme hızı ise binde 41 ile ülke ortalamasının üzerinde gerçekleşmiştir. Önemli sanayi merkezlerinden olan Ege Bölgesinde ortalama yıllık büyüme hızı ülke ortalamasına yakın gerçekleşmiştir. Batı Anadolu Bölgesinde ise imalat sanayi işyerlerinin Türkiye içindeki payında önemli bir artış görülmemektedir. Doğu Karadeniz, Kuzeydoğu ve Ortadoğu Anadolu Bölgeleri tarihsel olarak da en az işyeri ve istihdam oranına sahip bölgeler olmuştur. Güneydoğu Anadolu Bölgesi hem işyeri sayısı hem de istihdamda ülke ortalamasının üzerinde büyüyen bölgelerden olmuştur.

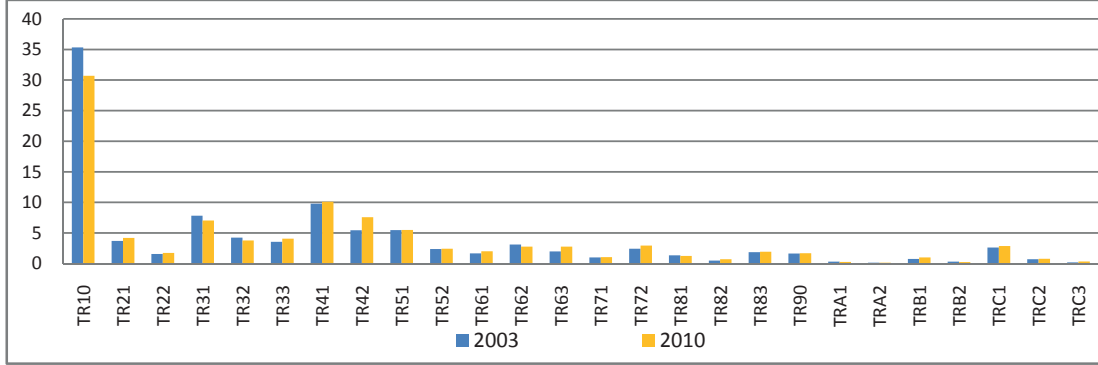
199. Türkiye’de imalat sanayi İstanbul ve Marmara Bölgesinde yoğunlaşmıştır. İmalat sanayi işyerlerinin ve istihdamın ortalama yüzde 50’si bu bölgededir. İstanbul, tarihsel süreçte en önemli sanayi merkezi olmuştur. 1964 yılında Türkiye’deki imalat sanayi işyerlerinin yüzde 43’ü, istihdamın ise yüzde 36,3’ü İstanbul’da yer almıştır. 2001 yılına gelindiğinde bu oranlar azalmış, işyerlerinin yüzde 32,8’i istihdamın ise yüzde 27,7’si Bölgede yer almıştır. İstanbul’da 1964- 2001 Döneminde işyeri sayısındaki yıllık ortalama artış binde 28, istihdamda ise binde 27 olmuştur.

200. İmalat sanayinin İstanbul’dan Doğu ve Batı Marmara’ya kayma eğilimi son dönemde de¹² devam etmektedir. İstanbul’un İmalat sanayi istihdamı yüzde 35’den yüzde 31’e gerilerken, TR42 (Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova) Bölgesinin yüzde 5,5’den yüzde 7,6’ya yükselmiştir. Özellikle, ülkenin doğusunda kalan diğer bölgelerde istihdamın yıllık ortalama artış hızı ülke ortalamasının üzerinde olsa da ülke içindeki payında önemli bir gelişme olmamıştır.

201. Büyüme odaklarının olduğu Düzey 2 bölgelerinde de sanayi istihdamının ülke içindeki payında bir artma görülmektedir. Örneğin Gaziantep’in yer aldığı TRc1 Bölgesinde istihdamın payı yüzde 2,6’dan yüzde 2,9’a yükselmiştir. Benzer şekilde Kayseri’nin bulunduğu TR72 bölgesinde yüzde 2,4’den yüzde 2,9’a yükselmiştir. Konya’nın içinde bulunduğu TR 52 Bölgesinde ve Hatay’ın bulunduğu TR63 bölgelerinde de istihdam payında bir artış görülmektedir.

¹² 2003-2009 yıllarına ait imalat sanayi verileri işyerleri çalışan sayısına göre ayrılmamıştır. Bu nedenle kapsam farkından dolayı önceki seri ile birlikte değerlendirilememektedir. GSYH verileri 2001 sonrası iller bazında üretilmediği için mekân ve gelirdeki değişim 2004-2010 yıllarını kapsayacak şekilde Düzey 2 bölgeleri bazında incelenebilmiştir.

Şekil 2-14: İmalat Sanayi İstihdamının Düzey 2 Bölgelerinde Dağılımı (%)

202. Sektörel uzmanlaşma¹³ en fazla büro makinaları ve bilgisayar imalatında olmuştur. Türkiye’de Düzey 2 bölgeleri itibarıyla en yaygın olan sektörler geleneksel sanayi olarak da adlandırılan tarım ve hammaddeye bağlı düşük teknoloji sektörlerdir. Uzmanlaşmanın olduğu diğer sektörler ise tütün, diğer ulaşım araçları imalatı, giyim eşyası imalatı, derinin tabaklanması ve işlenmesi, basım ve yayım plak kaset vb. kayıtlı medya, radyo televizyon haberleşme teçhizatı ve cihazları imalatı, geri dönüşüm sektörleridir. Tütün ürünleri imalatı ve geri dönüşüm sektöründeki dönemler arası fark¹⁴ büyüktür.

Bölgelerin imalat sanayi sektör çeşitliliği gelir durumu ve üretim yapısıyla paralellik arz etmektedir. Az sektörlü bir yapı sergileyen bölgelerde tarım ve hammaddeye bağlı düşük teknoloji üretim alanları yığılırken, sektörel çeşitliliğin yüksek olduğu bölgelerde, geleneksel sektörlerle birlikte yüksek teknoloji sektörleri de yığılmıştır.

13 Sektörlerdeki uzmanlaşmayı ortaya koyabilmek amacıyla Herfindahl endeksi Düzey 2 bölgeleri itibarıyla hesaplanmıştır. 0 ile 1 arasında değer alan bu endekste, değerlerin 0’a yakın olması sektörün pek çok bölgede yaygın olduğu, 1’e yakın olması ise bir ya da birkaç bölgede olduğu anlamına gelmektedir.

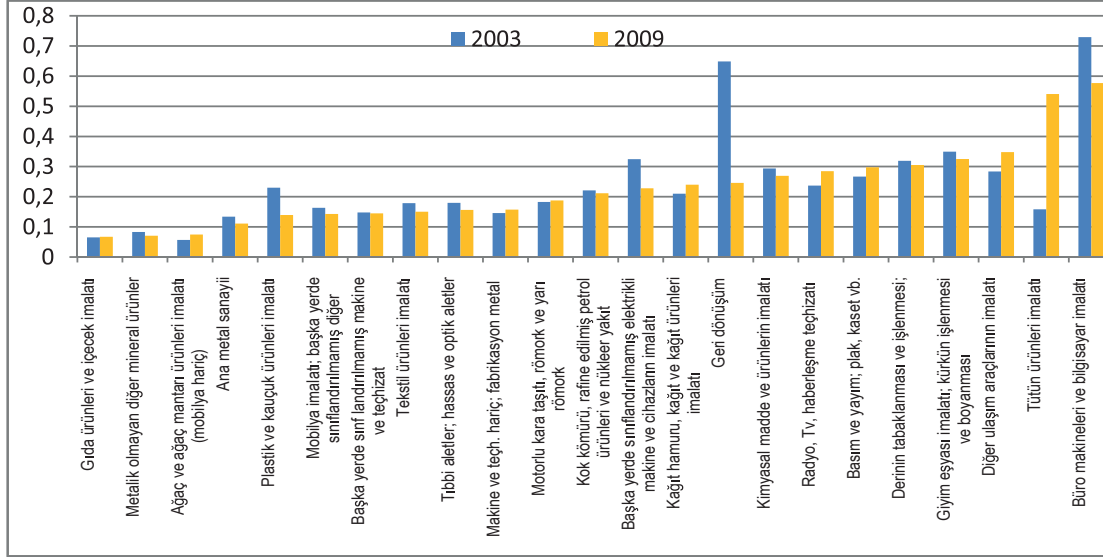
$$\text{Herfindahl} = \sum \left(\frac{E_{ij}}{E_i} \right)^2$$

E_{ij} : i bölgesinde j sektöründeki istihdam sayısı,
 E_i : j sektöründeki istihdam sayısı.

14 Tütün ürünleri imalatı sektöründeki dönemler arası bu fark, üretim yapısından ziyade örneklem birim sayısının az olması nedeniyle örneklemde yeterince temsil edilememesinden kaynaklanmaktadır. Geri dönüşüm sektöründe de benzer bir durum yaşandığından, bu sektörleri ihtiyatlı değerlendirmek gerekir. olduğu anlamına gelmektedir.

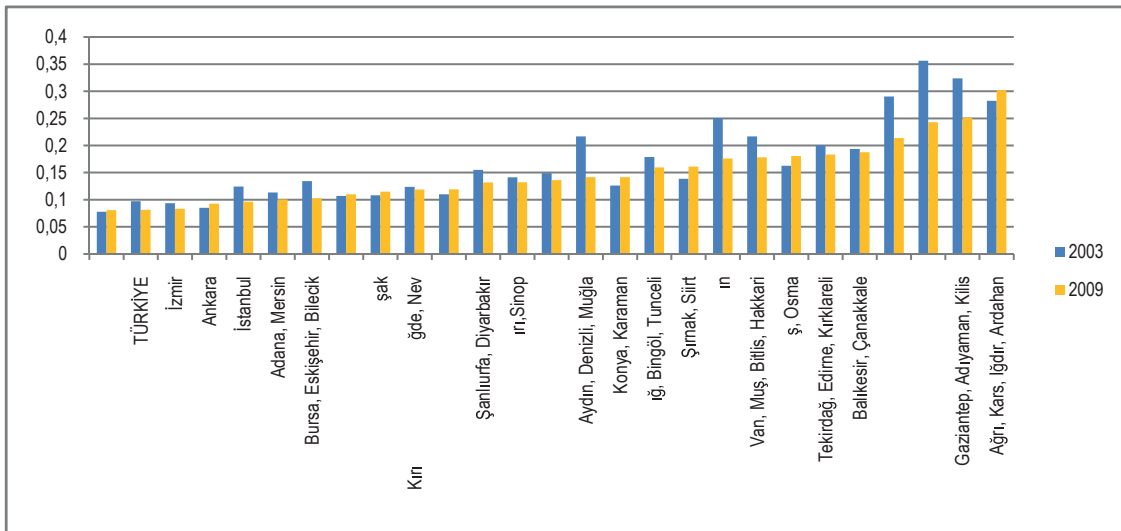
Şekil 2-15: İstihdama Göre Sektörel Uzmanlaşma (Herfindahl Endeksi)

Kaynak: TÜİK, Yıllık Sanayi ve Hizmet İstatistikleri verilerinden hesaplanmıştır.

203. Sektörel çeşitlilik¹⁵ açısından bölgeler arasında büyük farklılıklar bulunmaktadır. Genellikle sektörel çeşitliliğin zengin olduğu bölgelerde kişi başına GSYH yüksek olurken, az sektörlü bir yapı sergileyen bölgelerde kişi başına GSYH düşüktür. Yüksek teknoloji sektörlerinin yığıldığı bölgelerde sektörel çeşitlilik yüksektir. Bölgelerde sektörel çeşitlilik arttıkça, düşük teknoloji sektörlerinde yığılma azalmaktadır.

Şekil 2-16: İstihdama Göre Bölgelerde Sektörel Çeşitlilik (Herfindahl Endeksi)

Kaynak: TÜİK, Yıllık Sanayi ve Hizmet İstatistikleri verilerinden hesaplanmıştır.

¹⁵ Bölgelerdeki çeşitliliği ortaya koyabilmek amacıyla Herfindahl endeksi Düzey 2 bölgeleri itibarıyla hesaplanmıştır. 0 ile 1 arasında değer alan bu endekste, değerlerin 0'a yakın olması bölgede pek çok sektörün yaygın olduğu, 1'e yakın olması ise bir ya da birkaç sektörün olduğu anlamına gelmektedir.

$$\text{Herfindahl} = \sum \left(\frac{E_{ij}}{E_j} \right)^2$$

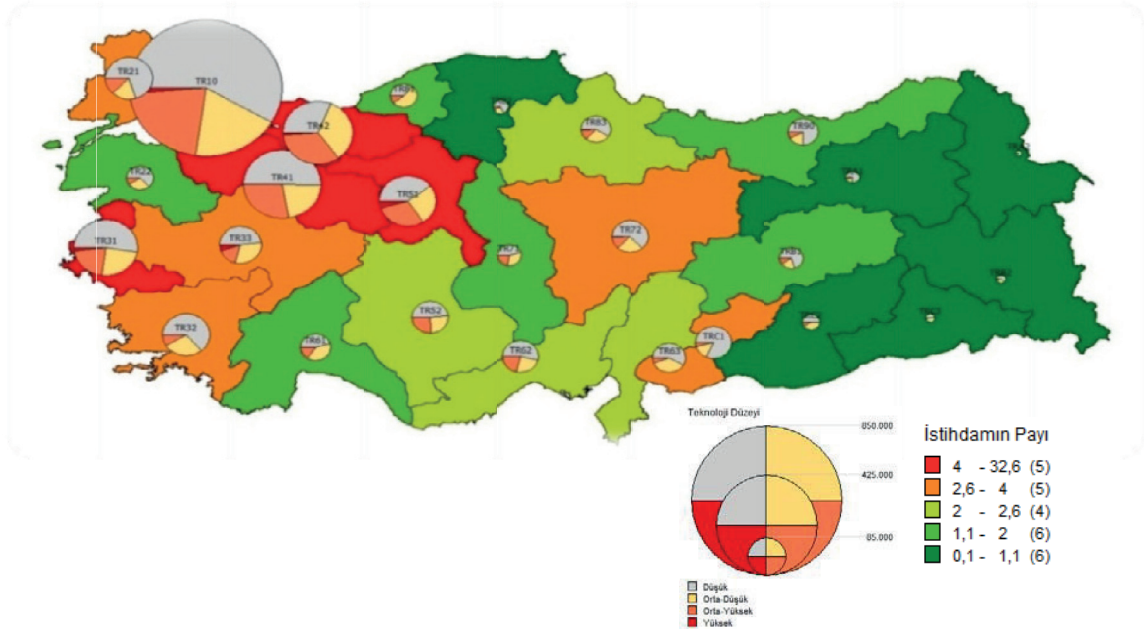
E_{ij} : i bölgesinde j sektöründeki istihdam sayısı,

E_j : j sektöründeki istihdam sayısı.

204. İstanbul, Ankara, Manisa ve İzmir yüksek teknoloji¹⁶ imalat sanayi istihdamının hem ülke içindeki payının yüksek olduğu hem de yığıldığı¹⁷ illerdir. Ülke imalat sanayinin yaklaşık yüzde 6'sını oluşturan Ankara'nın 2003-2009 döneminde ileri teknoloji sektörlerindeki payında önemli bir artış, genel ve diğer teknoloji gruplarının payında ise nisbeten daha az artış olmuştur. İzmir'de yüksek teknoloji sektörler daha çok yığılırken, orta-yüksek, orta-düşük ve düşük teknoloji sektörlerinde yığılma oranları birbirine yakın olmuştur. İmalat sanayi istihdamında yüzde 9,5 ile en büyük paya sahip ikinci bölge TR41 (Bursa, Eskişehir, Bilecik) Bölgesinde orta-yüksek teknoloji sektörleri yığılmıştır. İstihdamdaki payını yüzde 5,5'den 8'e artırarak beşinci sıradan üçüncü sıraya yükselen TR42 (Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova) Bölgesinde orta-yüksek ve orta-düşük teknoloji sektör grupları yığılmıştır.

205. İleri teknoloji sektörlerde Ankara en hızlı büyüyen bölge olurken, TR33 (Afyonkarahisar, Kütahya, Manisa, Uşak), İzmir, İstanbul, TR83 (Samsun, Tokat, Amasya, Çorum) Bölgelerinde ileri teknoloji sektörlerde bir yığılma olmuştur. Orta-yüksek teknoloji sektöründe istihdam payını artırma eğiliminde olan önemli bölgeler ise sırasıyla İzmir, TR41 (Bursa, Eskişehir, Bilecik), TR42 (Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova) bölgeleridir.

Harita 2-10: Düzey 2 Bölgeleri İtibarıyla İmalat Sanayinin Genel Yapısı (2009)

Kaynak: TÜİK, Yıllık Sanayi ve Hizmet İstatistikleri, 2009 yılı verilerinden üretilmiştir.

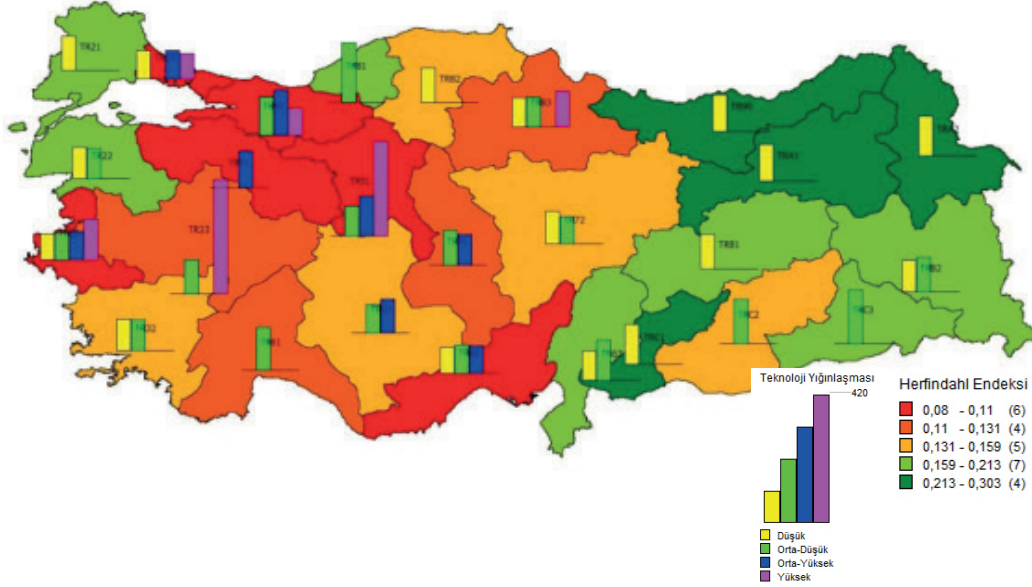
16 Çalışmada Eurostat ve OECD'nin NACE rev.1.1'de 3 haneli kodlamaya göre belirlediği teknoloji sınıflaması kullanılmıştır. Buna göre; yüksek teknoloji: NACE rev.1.1'in 35.3; 24.4; 30; 32; 33 kodlu sektörlerinden, orta-ileri teknoloji: 31; 34; 24 (24.4 hariç); 35.2; 35.4; 35.5; 29 kodlu sektörlerden, orta-düşük teknoloji: 23; 25; 26; 35.1; 27; 28 kodlu sektörlerden, düşük teknoloji: 15; 16; 20; 21; 22; 36; 37 kodlu sektörlerden oluşmuştur.

17 Sektörlerin Düzey 2 bölgelerindeki yığılmasını tespit etmek amacıyla yığılma oranları hesaplanmıştır. Yığılma oranını 1'den küçük olması yığılmanın olmadığı; 1'den büyük olması ise yığılmanın olduğunu göstermektedir.

$$\text{Yığılma Oranı} = \frac{(E_{ij} / E_i)}{(E_j / E)} = \frac{(E_{ij} / E_i)}{(E_j / E)}$$

E_{ij} : j sektöründeki istihdam sayısı; E_i : i bölgesinde istihdam sayısı; E_j : j bölgesinde j sektöründeki istihdam sayısı; E: imalat sanayiindeki toplam istihdam sayısıdır.

Harita 2-11: Düzey 2 Bölgeleri İtibarıyla İmalat Sanayinin Teknoloji Yığılmaları (2009)

Kaynak: TÜİK, Yıllık Sanayi ve Hizmet İstatistikleri, 2009 yılı verilerinden üretilmiştir.

206. NACE ikili¹⁸ sınıflamada büro makineleri ve bilgisayar imalatı sektörü sadece İstanbul ve Ankara'da yığılmıştır. Harita 3-12'de NACE ikili sınıflamada Düzey 2 Bölgelerinde öne çıkan sektörel yığılmalar özetlenmiştir. Karadeniz Bölgesi ve Kuzeydoğu Anadolu bölgelerinde genel olarak gıda, ağaç ve metalik olmayan diğer mineral ürünleri yığılırken, Ülkenin güney doğusunda; gıda, tekstil, metalik olmayan mineral ürünleri ve plastik ürünler imalatı öne çıkmaktadır. Ayrıca yine Harita 3-12'de bölgelerin sektörel çeşitliliğinde zeminde renklendirilerek verilmiştir. Genel olarak İstanbul, Doğu Marmara, İzmir, Ankara ve Adana Mersin Bölgesinde sektörel çeşitlilik fazladır.

18 NACE ikili gruplarda tütün ve geri dönüşüm sektörlerinde istihdam sayısı az olduğundan çalışmada ihmal edilmiştir. Harita 3-14'de bölge isminde * olan bölgelerde istihdam ülke istihdamının yüzde 1'inden daha azdır.

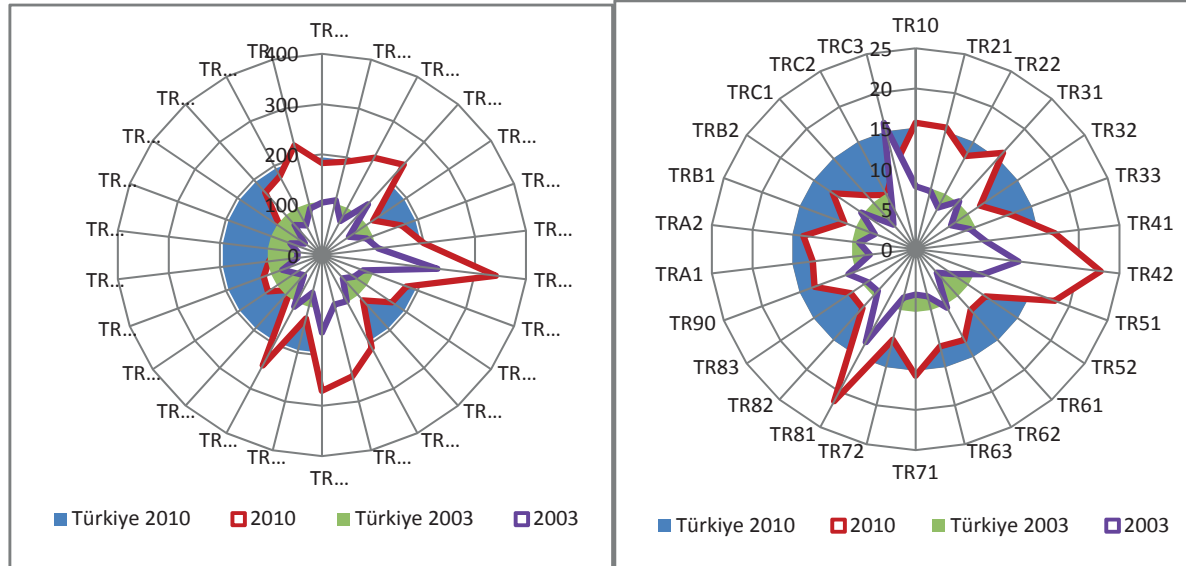
207. İmalat sanayiinde verimliliği en yüksek bölge TR42 Bölgesidir. İstihdam başına ciro verimlilik açısından önemli bir gösterge olarak düşünüldüğünde verimliliği en yüksek bölgeler sırasıyla TR42 (Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova), TR22 (Balıkesir, Çanakkale), İzmir, TR81 (Zonguldak, Karabük, Bartın), TR63 (Hatay, Karamanmaraş, Osmaniye), TR62 (Adana, Mersin), TR21 (Tekirdağ, Edirne, Kırklareli) bölgeleri olurken; verimliliğin en düşük olduğu bölgeler sırasıyla TRA2 (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan), TRA1 (Erzurum, Erzincan, Bayburt) TRB2 (Van, Muş, Bitlis, Hakkari), TRB1 (Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli), TR82 (Kastamonu, Çankırı, Sinop) ve bölgeleri olmuştur. Ayrıca ana metal sanayinin yığıldığı bölgelerde kişi başına ciro daha yüksek tespit edilmiştir.

208. İstihdam başına ücret TR81 (Zonguldak, Bartın Karabük), TR42 (Kocaeli, Bolu, Düzce, Sakarya, Yalova) bölgelerinde en yüksektir. Genel olarak ülkenin doğu ve güney doğusu ile Karadeniz Bölgesinde (TR81 hariç) istihdam başına ücret düşüktür.

Şekil 2-17: İstihdam Başına Ciro ile Maaş ve Ücret ¹⁹

Çalışan Başına Ciro (Bin TL)

Çalışan Başına Maaş ve Ücret (Bin TL)

Kaynak: TÜİK, Yıllık Sanayi ve Hizmet İstatistikleri 2003,2010

Ekonominin sürükleyici gücü olan ihracat belirli merkezlerde yoğunlaşmıştır. Özellikle Güneydoğu Anadolu'da son yıllarda ihracat artış oranları yüksek düzeydedir. Bütün bölgelerin dışa açılma ve ihracat yapma kapasitesinin geliştirilmesi sürdürülebilir ulusal ve bölgesel kalkınma için elzemdir.

209. Türkiye'de 2012 yılında ithalatın yüzde 91,9'u İstanbul, Kocaeli, İzmir, Ankara, Bursa, Gaziantep, Hatay, Manisa, Adana ve Denizli'de gerçekleştirilmekte, ilk beş il den toplam ithalatın yüzde 82,6'sı gerçekleştirilmektedir. İhracatın ise yüzde 86,9'u İstanbul, Kocaeli, Bursa, İzmir, Ankara, Gaziantep, Manisa, Denizli, Hatay ve Adana'dan gerçekleştirilmekte, yine benzer şekilde ilk beş il olan İstanbul, Kocaeli, Bursa, İzmir ve Ankara toplam ihracatın yüzde 76,2'sine sahip bulunmaktadır. Bu beş il toplam dış ticaret hacminin yüzde 79,8'ine sahip durumdadır. Diğer 76 ilimiz toplam ticaretin yüzde 20,2'sine sahiptir.

¹⁹ TÜİK 2003 Yıllık Sanayi ve Hizmet İstatistikleri NACERev1.1 'e göre, 2010 Yıllık Sanayi ve Hizmet İstatistikleri NACERev2'ye göre sınıflanmıştır.

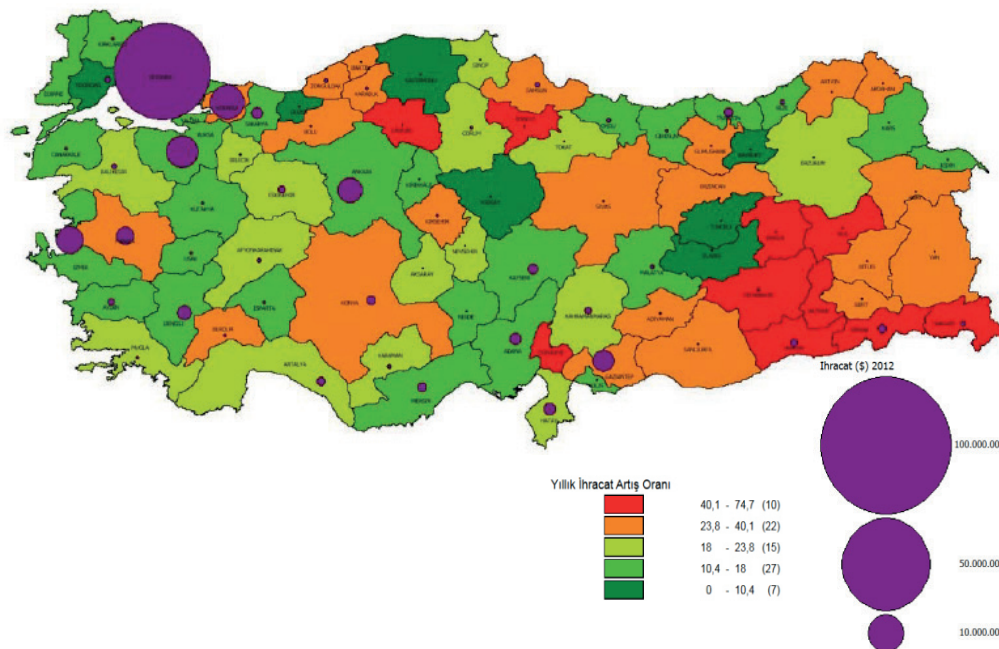
Kutu 2-1: Bölgeler İtibarıyla İthalat ve İhracat (2012)

İthalat (Değer / Bin Dolar)					İhracat (Değer / Bin Dolar)				
	İlk On		Son On			İlk On		Son On	
1	İSTANBUL	119.604.790	İÇDIR	8.115	1	İSTANBUL	76.605.513	BİNGÖL	7.350
2	KOCAELİ	11.733.558	BİTLİS	6.039	2	KOCAELİ	12.579.593	SIİRT	6.226
3	İZMİR	10.576.824	BAYBURT	5.145	3	BURSA	11.123.461	KIRIKKALE	5.603
4	ANKARA	10.489.473	KIRIKKALE	4.707	4	İZMİR	8.658.822	KARS	3.241
5	BURSA	10.316.105	GÜMÜŞHANE	4.007	5	ANKARA	7.138.068	ERZİNCAN	3.082
6	GAZİANTEP	5.053.993	KARS	3.982	6	GAZİANTEP	5.579.977	BİTLİS	2.528
7	HATAY	4.420.192	MUŞ	3.424	7	MANİSA	4.198.352	ARDAHAN	1.881
8	MANİSA	3.618.459	BİNGÖL	1.429	8	DENİZLİ	2.622.583	BAYBURT	348
9	ADANA	3.046.332	TUNCELİ	18	9	HATAY	2.039.500	GÜMÜŞHANE	216
10	DENİZLİ	2.262.295	ARDAHAN	10	10	ADANA	1.914.578	TUNCELİ	0

Kaynak: TÜİK (Veri gizliliği nedeniyle, il bilgisi gizlenen veriler kapsam dışıdır).

210. En çok ihracat yapan ilk 500 firmanın 2012 yılında bölgesel dağılımı da benzer şekilde İstanbul merkezli olarak gerçekleşmiştir. 220 firma ile ilk 500 firmanın toplam ihracatı olan 75 milyar doların yüzde 43'ü İstanbul menşeli firmalar tarafından yapılmıştır. Genel ihracattaki ilk 10 il sıralamasından farklı olarak Gaziantep ilk 500 firma içinde 37 firmayla İstanbul'dan sonra ikinci sırada bulunmaktadır.

Harita 2-13: İhracat Büyüklüğü ve Artış Oranı²⁰

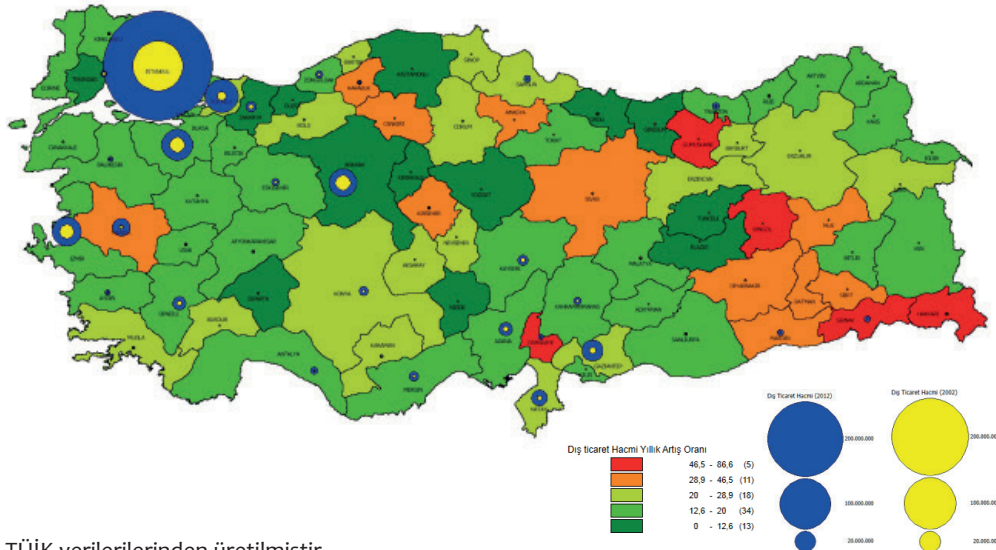
Kaynak: TÜİK, Yıllık Sanayi ve Hizmet İstatistikleri, 2009 yılı verilerinden üretilmiştir.

20 İhracat verilerinde ana veri kaynağı Gümrük ve Ticaret Bakanlığı tarafından derlenen gümrük beyannameleridir. Söz konusu beyannamelerde, ilgili firma, üretici olmayabileceği gibi şubesi olan firmalar da tüm üretimlerini firma merkezinin bulunduğu bölge olarak beyan edebilir. Dolayısıyla, ihracat ve üretim değerlerinin örtüşmeyebileceği ve bu kapsamda bazı illerin istatistiklerde yer alan değerlerden daha büyük ihracat kapasitesine sahip olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

211. Genel olarak 2002-2012 döneminde dış ticaret hacminde önemli artışlar olmuş, fakat yalnızca 2009 yılında dış ticaret hacminde bir düşüş kaydedilmiştir. 2012 yılında en yüksek ticaret hacmine 196 milyar dolar ile İstanbul sahip iken, en düşük dış ticaret hacmi ise 18 bin dolar ile Tunceli'de gerçekleşmiştir. 2002 yılında 7 il 1 milyar doların üzerinde ticaret hacmine sahip iken, 2012 yılında bu sayı 24 ile yükselmiştir. Ayrıca, aynı dönemde 10 milyon doların altında ticaret hacmi olan il sayısının 19'dan 7'ye düşmesi Türkiye'deki dış ticaret hacmindeki artışın hemen hemen tüm illeri etkilediğini ortaya koymaktadır.

212. Bununla birlikte, Harita 2-14'te görüldüğü üzere Güneydoğu Anadolu'da ihracat artış oranlarının Türkiye ortalamasının üzerinde olması ayrıca dikkat çekmektedir. Bölgede, 2002-2012 dönemi arasında tarımsal ürünlerin ihracat artış oranının Türkiye ortalamasının iki katının üzerinde olması ve Irak'la yapılan 2002 yılında sıfır olan Türkiye ihracatının 2012 yılında 11 milyar dolara yakaşması iki gelişmeyi ön plana çıkarmaktadır. Bunlar, GAP projesi ile artan tarımsal ürün miktarı ve Kuzey Irak ile gelişen ticari ilişkilerdir.

Harita 2-14: Bölgelerin Dış Ticaret Hacmi ve Büyüme Hızı (2002-2012)

Kaynak: TÜİK verilerinden üretilmiştir.

Hali hazırda işletme politikaları kapsamında, sanayi altyapısı, teşvik ve teknoloji gibi alanlarda destekler uygulanmaktadır. Ulusal sektörel stratejilerin bölgesel düzeyde yansımalarının güçlendirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır.

213. Türkiye'de yatırımların ve istihdamın artırılması, ihracatın ve KOBİ'lerin desteklenmesi, bölgesel dengesizliklerin giderilmesi, Ar-Ge faaliyetlerinin desteklenmesi gibi farklı amaçlarla çok sayıda teşvik programı uygulanmaktadır. Teşvik sisteminin en önemli unsuru olarak uygulanmaya devam eden yatırım teşvikleri, en bilinen teşvik biçimi olup genel sistemin omurgasını oluşturmaktadır. Yeni Teşvik Sistemi; Bölgesel Teşvik Uygulamaları, Büyük Ölçekli Yatırımların Teşviki, Stratejik Yatırımların Teşviki ve Genel Teşvik Uygulamaları olmak üzere 4 ana bileşenden oluşmaktadır. Yeni teşvik sisteminde; bölgesel teşvik uygulamalarına esas olan bölgesel kademelenme çalışması yenilenmiş ve oluşturulan 6 teşvik bölgesi, 2011 yılında yenilenen Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi temel alınarak oluşturulmuştur. Az gelişmiş bölgelere sağlanan teşvik oranlarında önemli iyileştirmeler yapılmıştır.

214. Yeni teşvik sistemi 2012 yılının ortasında yürürlüğe girmiştir. Eski teşvik sistemi ise 3 yıl yürürlükte kalmıştır. Mukayeseye imkân vermesi için Eski teşvik sistemi istatistiklerinin son 15 aylık toplam verileri²¹ elde edilmiş ve aşağıdaki tabloda Yeni Teşvik Sisteminin yürürlükte bulunduğu tarihten günümüze kadar olan verileri ile karşılaştırılmıştır. Tablodan görülebileceği üzere teşvik belgelerinde yüzde 18 artış gözlenmiştir. Sabit sermaye yatırımı miktarlarında yüzde 62’lik bir artış kaydedilmiştir. İstihdam açısından ise yaklaşık 80.000 kişinin fazladan istihdamı öngörülmüştür.

215. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri illeri, Yeni teşvik sisteminde en çok teşvik alan 6. Bölge içerisinde yer almaktadır. 6. Bölge özelinde düzenlenen teşvik belgesi adedinde %70, sabit sermaye yatırımı miktarında yüzde 214 ve öngörülen ilave istihdamda yüzde 179 artış gözlenmiştir. 6. Bölgeye sağlanan teşviklerin olumlu sonuç verdiği gözlemlenmektedir.

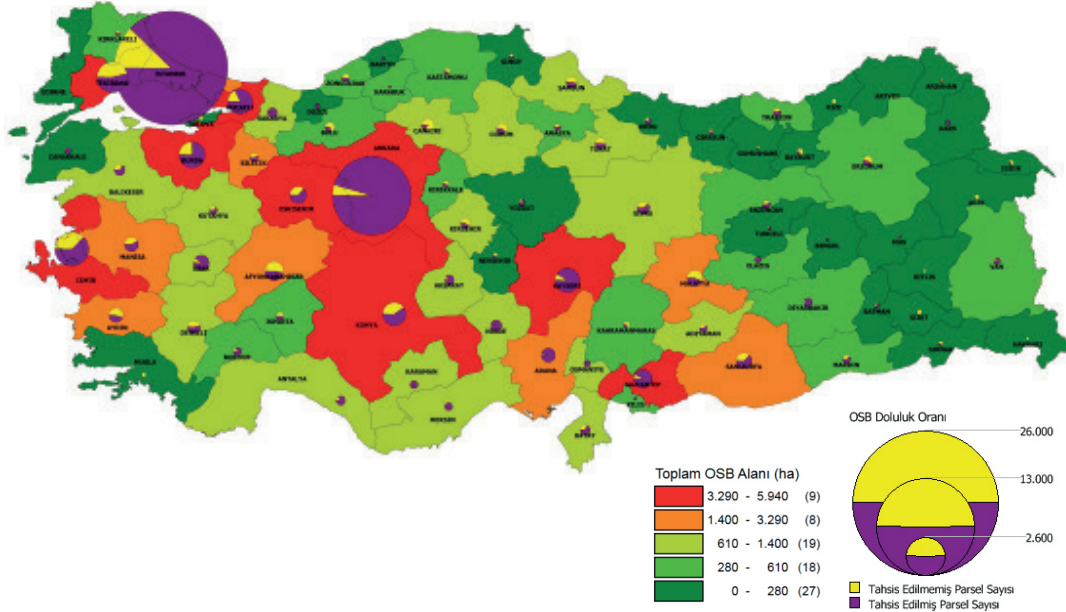
Teşvik Bölgeleri	Eski Teşvik Sistemi Kapsamında Düzenlenen Son 15 Aylık Toplam Belge Adedi	Yeni Teşvik Sistemi 15 Aylık Toplam Belge Adedi	Artış (%)	Eski Teşvik Sistemi Kapsamında Son 15 Aylık Toplam Sabit Yatırım (Milyon TL)	Yeni Teşvik Sistemi 15 Aylık Toplam Sabit Yatırım Miktarı (Milyon TL)	Artış (%)	Eski Teşvik Sistemi Kapsamında Son 15 Aylık Toplam İstihdam Adedi	Yeni Teşvik Sistemi Kapsamında 15 Aylık Toplam İstihdam Adedi	Artış (%)
1. Bölge	1772	2196	24%	19.532	37.250	91%	58.918	86.804	47%
2. Bölge	1.053	986	-6%	12.766	14.180	11%	28.799	31.077	8%
3. Bölge	794	921	16%	8.051	12.004	49%	17.321	27.043	56%
4. Bölge	648	668	3%	6.805	11.221	65%	16.465	23.246	41%
5. Bölge	465	572	23%	5.240	5.976	14%	13.404	19.746	47%
6. Bölge	426	725	70%	2.916	9.166	214%	12.689	35.461	179%
Toplam	5.158	6.068	18%	55.310	89.797	62%	147.596	223.377	51%

Batı bölgelerde sanayi altyapısı nispeten gelişmiştir, düşük gelirli bölgelerdeki altyapılarda gelişmeler sağlanmaktadır.

216. 2013 yılı sonu itibarıyla 155 adet OSB, 28.539 hektar büyüklüğünde bir alanda hizmet vermektedir. 2002 yılına kadar 70 adet OSB yapılmışken 2003-2014 yılları arasında 90 adet OSB projesi tamamlanarak hizmete sunulmuştur. Mevcut OSB’lerin (tamamlanan ve devam eden 278 OSB’de) 74.757 sanayi parselinin 47.417 adedinde üretime geçilmiştir. Üretime geçen bu parsellerde yaklaşık 1.415.000 kişi istihdam edilmektedir. 2013 yılı sonu itibarıyla proje bazında doluluk oranı yüzde 66’dır. Ayrıca, 19 Haziran 2012 tarihli ve 28328 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan “Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkındaki” 2012/3305 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile yatırımların organize sanayi bölgesinde (OSB) gerçekleştirilmesi halinde bir alt bölge desteğinden yararlanabileceği kararı alınmıştır.

²¹ İstatistikler düzenlenen teşvik belgeleri üzerinden derlenmiştir. Gerçekleşmelere dair veriler Ekonomi Bakanlığı tarafından yayımlanmamaktadır.

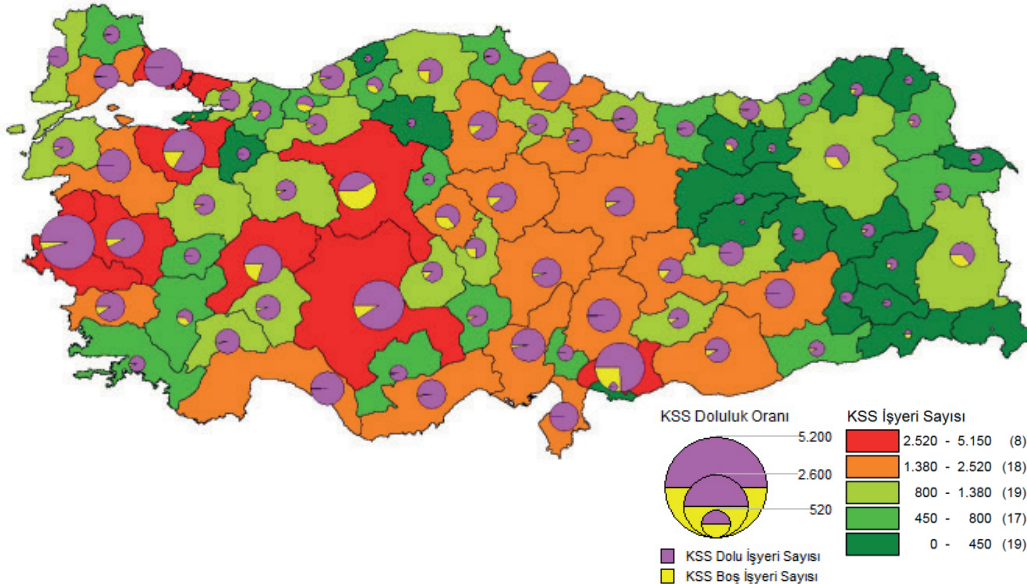
Harita 2-15: Organize Sanayi Bölgeleri Alanları ve Doluluk Oranları (2011)

Kaynak: T.C. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı verilerinden üretilmiştir.

217. Küçük sanayi sitesi uygulamaları 1965 yılında başlatılmış ve 2013 yılı sonuna kadar hizmete sunulan toplam 453 adet küçük sanayi sitesi ile 93.483 işyerinde yaklaşık 468.000 kişiye, daha sağlıklı ve güvenli şartlarda çalışma imkânı sağlanmıştır.

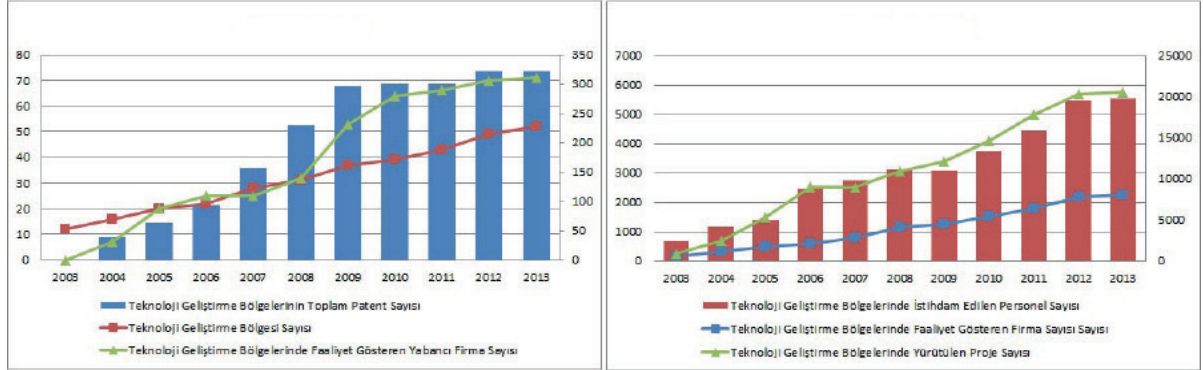
Harita 2-16: Küçük Sanayi Siteleri Doluluk Oranı ve İşyeri Sayısı (2012)

Kaynak: Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı verilerinden üretilmiştir.

218. 2001 yılından itibaren kurulmaya başlanan Teknoloji Geliştirme Bölgelerinin sayısı Temmuz 2013 itibarıyla 52 adet (Ankara 6 adet, İstanbul 5 adet, Kocaeli 4 adet, İzmir 3, Konya, Antalya, Kayseri, Trabzon, Adana, Erzurum, Mersin, Isparta, Gaziantep, Eskişehir, Bursa, Denizli, Edirne, Elazığ, Sivas, Diyarbakır, Tokat, Sakarya, Bolu, Kütahya, Samsun, Malatya, Urfa, Düzce, Çanakkale, Kahramanmaraş, Tekirdağ, Van, Çorum, Manisa, Niğde, Burdur, Yozgat ve Kırıkkale illerinde) olup bunların halen 37 adedi faaliyettedir.

Şekil 2-18: Teknoloji Geliştirme Bölgeleri

Kaynak: T.C. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı <http://sagm.sanayi.gov.tr/ServiceDetails.aspx?dataID=107>

219. 30 Haziran 2013 itibariyle Teknoloji Geliştirme Bölgelerinde faaliyet gösteren firma sayısı 71'i yabancı olmak üzere 2.247'ye, istihdam edilen personel sayısı 16.275'i Ar-Ge personeli olmak üzere 19.786'ya yükselmiştir. Bu bölgelerden gerçekleştirilen ihracat 897 milyon ABD dolarına, patent başvurusu sayısı ise 322'e ulaşmıştır.

220. İhracata yönelik yatırım ve üretimi teşvik etmek, doğrudan yabancı yatırımları ve teknoloji girişini hızlandırmak amacıyla 1985 yılında başlatılan Serbest Bölgeler uygulaması, Kasım 2013 itibariyle 19 bölgeye (Adana-Yumurtalık, Antalya, Avrupa, Bursa, Denizli, Ege, Gaziantep, İstanbul Atatürk Havalimanı, İstanbul Endüstri ve Ticaret, İstanbul Trakya, İzmir, Kayseri, Kocaeli, Mardin, Mersin, Rize, Samsun, Trabzon, ve TÜBİTAK Marmara Teknokent Teknoloji Serbest Bölgesi) ulaşmıştır. Serbest bölgelerde toplam 3.221 firma faaliyet göstermektedir.

Serbest Bölge	Çalışan Sayısı	Ticaret Hacmi (Milyon USD)
Ege	19.970	5.221,9
Mersin	7.829	3.832,2
İstanbul Endüstri ve Ticaret	2.820	3.220,1
Avrupa	2.153	2.364,9
İstanbul Atatürk Havalimanı	1.271	2.103,6
Bursa	8.041	1.532,3
İstanbul Trakya	1.304	1.443,6
Antalya	3.627	749,7
Kocaeli	1.636	738,3
Kayseri	1.792	697
İzmir	1.505	326,5
Adana-Yumurtalık	211	295,8
TÜBİTAK-MAM Teknoloji	3.103	208
Gaziantep	183	102,7
Denizli	38	72,3
Samsun	367	70,1
Trabzon	83	70,1
Rize	5	4
Mardin	0	0
Toplam	55.938	23.053,1

221. İşletmelerin finansmana erişimini kolaylaştırmak üzere geliştirilen bir başka politika aracı kredi garanti fonlarıdır. Bu fonlar, bankaların KOBİ'lere verdiği kredilerin riskinin bir kısmını üzerine alarak ekonomi için vazgeçilmez olan bu işletmelerin finansmana erişmesini ve yatırım yapmasını sağlamak amacıyla kurulmaktadır. Mevcut durumda KGF AŞ tarafından verilen bu kredi kefaletlerinin bölgelere göre farklılaşmadığı görülmektedir. Ancak etkin bir kredi garanti sistemi oluşturmak ve daha çok KOBİ'nin finansmana erişimini sağlamak için bu tür desteklerin bölgeler arası yapısal farkları göz önünde bulundurarak verilmesi gerekmektedir.

222. KOSGEB, KOBİ'lerin uygun koşul ve vadelerde banka kredilerine erişebilmelerini sağlamak amacıyla geliştirdiği Kredi Faiz Destek Programlarıyla KOBİ'lerin bankalardan aldıkları işletme, yatırım, ihracat kredilerinin faiz, komisyon ve diğer masrafları karşılamak üzere geri ödemeli veya geri ödemesiz destek sağlamaktadır. 2003 yılından bu yana uygulanmakta olan bu destekle, KOBİ'lerin üretim, kalite ve standartlarını artırmaları, istihdam yaratmaları, uluslararası düzeyde rekabet etmeleri ve ihracata yönelmelerini sağlamak amaçlanmaktadır.

223. Kredi faiz desteklerinin yüzde 41'i ilk dört il olan İstanbul, İzmir, Bursa ve Ankara'da; yüzde 60'a yakını ise bu destekten en çok faydalanan ilk on ilde (İstanbul, İzmir, Bursa, Ankara, Konya, Denizli, Kayseri, Gaziantep, Kocaeli, Samsun ve Adana) kullanılmıştır.

224. Katma değeri yüksek sektörlerde faaliyet gösteren girişim ve işletmelerin ortaklık yoluyla finansal ve teknik olarak desteklenerek büyümesini ve yeni pazarlar elde etmesini kolaylaştıran, belli bir yatırım dönemi sonunda da ortaklıktan ayrılmayı içeren destek aracı olan girişim sermayesi ülkemizde yaklaşık 20 yıllık bir geçmişe sahip olmasına rağmen yeterince gelişmemiş ve özellikle İstanbul ve çevresinde yoğunlaşmıştır.

225. Girişim sermayesinin daha küçük ölçekte ve kurumsal girişim sermayesi şirketleri yerine deneyimli iş adamları tarafından uygulaması olarak değerlendirilebilecek bireysel katılım sermayesi uygulaması da ülkemizde yeni filizlenmeye başlamış ve Hazine Müsteşarlığı bu uygulamaya yasal bir çerçeve kazandırmıştır. Bu yasal çerçeveye göre bireysel katılım yatırımcıları gerekli koşulları yerine getirdiğinde Hazine Müsteşarlığı tarafından verilen lisansa sahip olabileceklerdir.

Kümelenme konusunda bilinç ve örgütlenme düzeyi artmakta, küme oluşumlarının desteklenmesi yönünde yürütülen çabalar hem ulusal, hem de bölgesel rekabet gücü açısından önemli fırsatlar sunmaktadır.

226. Kümelenme yaklaşımı, işletmelerin birbirleriyle ve üniversiteler, meslek kuruluşları ve araştırma enstitüleri ile bağlantılarını ve işbirliklerini güçlendirerek, kümenin ve bölgenin rekabet gücünün artırılmasına yöneliktir. Küme içinde sağlanan iletişim, etkileşim, işbirliği ve güven ortamı yeni bilgilerin oluşmasını ve yayılmasını kolaylaştırmaktadır. Böylece, kümedeki aktörlerin ortak çabalarıyla bölgelerin verimlilik düzeyi artmakta ve yenilik yapma kapasitesi gelişmektedir.

227. Ülkemizde bölgesel ve sektörel politikaların bir uygulama aracı olarak kümelenme yaklaşımının önemi giderek artmıştır. Buna paralel olarak kümelenme destekleri ulusal ve bölgesel strateji dokümanlarının da bir parçası haline gelmiştir. Kümelenme alanında başta Ekonomi Bakanlığı'nın Uluslararası Rekabetçiliğin Geliştirilmesinin Desteklenmesi Programı, Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'nın Kümelenme Destek Programı ve Kalkınma Ajansları'nın kümelerle yönelik mali ve teknik destek programları ile güdümlü projeleri kapsamında destekler sağlanmaktadır. Kalkınma Bakanlığı tarafından kümelenme politikalarının ve destek uygulamalarının koordinasyonunu sağlamak üzere "Kümelenme Yönetişim Modeli" hazırlanmıştır. Bu model ile farklı kurum ve kuruluşlar tarafından uygulanacak program ve

projelerde kurumlar arası uygulama birliği temin edilmekte ve merkezi ve bölgesel düzeyde ortak bir dil konuşulması sağlanmaktadır. Modelin amacı kamu kurumları tarafından kümelere verilecek destekler için kurumlar arası işbölümünü belirlemek değil; farklı kurumlar arasında işbirliğinin esaslarını tesis etmektedir.

228. Ekonomi Bakanlığının Kalkınma Ajansları ile işbirliği halinde hazırlamış olduğu Türkiye Küme ve Potansiyel Küme Haritasına göre (Harita 2-17) Türkiye’de tespit edilen 35 kümenin 18 tanesi başlangıç, 14 tanesi gelişen ve 3 tanesi de olgunluk aşamasındadır. Buna ilave olarak, 321 adet henüz fikir aşamasında olan potansiyel küme olduğu tespit edilmiştir. 35 kümenin kesişen öncelikleri ulusal stratejilerle uyumlu olarak yenilik, uluslararasılaşma ve ihracat olarak tespit edilmiştir. Ülkemiz sanayisinin rekabet edebilirliğini ve verimliliğini artıracak yüksek teknoloji ürünlerin üretildiği ve ulusal düzeyde önemi haiz kümelerin desteklenmesi amacıyla 2012 yılında yayımlanan Kümelenme Destek Programı Yönetmeliği doğrultusunda Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından 2013 yılı Ekim ayı itibarıyla Kümelenme Hibe Destek Programı için teklif çağrısı yayımlanmıştır.

229. Türkiye’de kümelerin tespiti ve gelişimlerinin, destek programlarına da girdi temin edecek şekilde, daha detaylı analizlerle sürekli takip edilmesi amacıyla merkezi ve bölgesel düzeyde kurumsal kapasitenin geliştirilmesine devam edilmektedir. Mali desteklerden faydalanan kümelerin güncel bilgilerinin tutulduğu, farklı kurumların erişimine açık olan ve küme desteklerine ilişkin uygulama ve gelişmelerin ilgili kurumlar tarafından takip edilmesine ve kümelerin zaman içerisinde gelişimini mukayese yapmaya imkan verecek bir veri tabanına olan ihtiyaç devam etmektedir.

Harita 2-17: Küme ve Potansiyel Kümeler

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı, KOBİ-İşbirliği ve Kümelenme Projesi –Ortak Rekabet Alanları Strateji Raporu, 2012

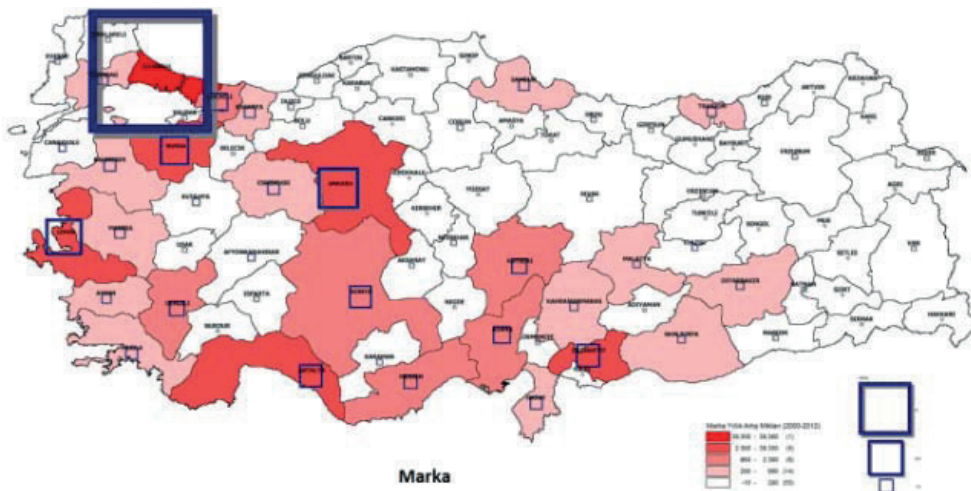
Ar-Ge, yenilik ve girişimcilik konusunda gelişmiş bölgeler ve metropoller öncü rol oynamakta, yeni sanayi merkezleri bu konulardaki kapasitelerini geliştirmekte, düşük gelirli bölgeler ise durağan bir görüntü sergilemektedir. Ulusal ve bölgesel rekabet gücü için Ar-Ge, yenilik ve girişimciliğin tüm bölgelere yayılması gerekmektedir.

230. Türkiye’de 2000’li yılların ortalarından bu yana Ar-Ge ve yenilik faaliyetleri dikkate değer düzeyde hızlanmıştır. Nitekim, Türkiye genelinde 2000’li yılların ikinci yarısından itibaren patent, marka, faydalı model ve endüstriyel tasarım başvuru sayısında hızlı bir artış yaşanmaktadır. 2000-2012 zaman aralığında patent başvuruları 320’den 3543’e, marka başvuru sayısı 21.156’ dan 97.311’e, faydalı model başvuruları 453’ ten 3725’ e ve endüstriyel tasarım başvuru sayısı 2.194’ ten 7.864’e yükselmiştir. Bununla birlikte patent, marka, faydalı model ve endüstriyel tasarım başvuruları metropol kentlerde yoğunlaşmış, her üç patent veya marka başvurusundan yaklaşık ikisi ülkemizin en büyük metropolünde (İstanbul, Ankara, İzmir) gerçekleşmiştir. Coğrafi işaret tescil sayısı bakımından da 2000’li yılları başından günümüze düzenli bir artış yaşanmıştır. Coğrafi işaret tescil sayılarının ülke geneline yaklaşık olarak homojen dağıldığını söylemek mümkündür. 2014 yılı Kasım ayı sonu itibari ile toplamda 179’a ulaşan tescilli coğrafi işaret sayısının yaklaşık yüzde 80’i 2000 yılı ve sonrasına aittir.

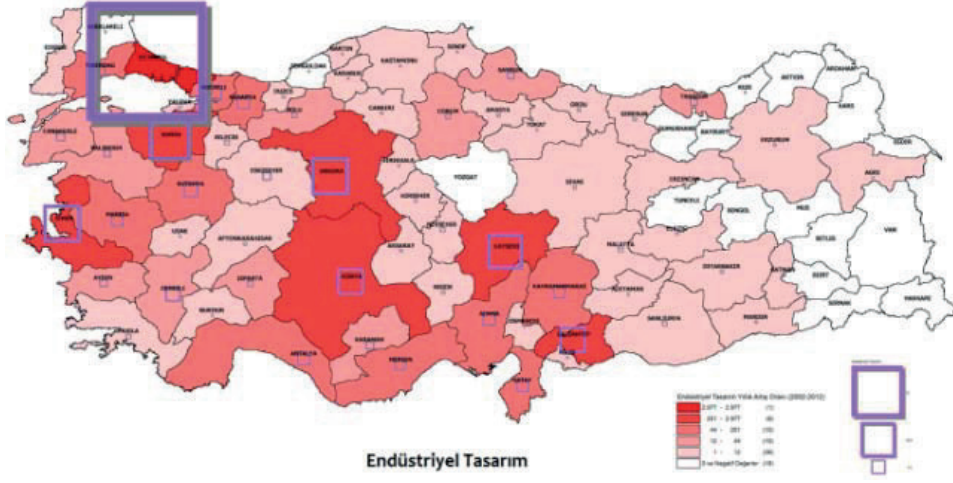
231. Patent başvuruları verilerine göre, araştırma-geliştirme faaliyetlerinin ticarileşmesi konusunda metropol kentler (Ankara, İstanbul, İzmir) ve Bursa başı çekerken, İstanbul ve İzmir metropollerinin etkisinde bulunan sanayi kentleri ile Konya ve Kayseri'nin öne çıkan kentler olduğu görülmektedir. İstanbul metropoliten alanıyla sıkı ilişkileri bulunan Kocaeli, Tekirdağ ve Sakarya'nın, İzmir metropoliten alanıyla yakın bulunan ve baskın bir firmanın ekonomiyi sürüklemeye eğiliminde olduğu Manisa'nın, Anadolu'da ise Konya ve Kayseri'nin, patent başvurularında diğer kentlere göre öne çıktığı izlenmektedir.

232. Marka başvurularının metropol kentlerdeki (Ankara, İstanbul, İzmir) yoğunlaşma eğilimi sürmüştür. Bursa, Denizli, Gaziantep, Konya, Kayseri ve Kocaeli, Türkiye geneline göre daha hızlı markalaşan sanayi merkezleri olurken, Doğu Akdeniz havzası (Adana, Mersin, Hatay) ile aynı zamanda turizm merkezi konumunda bulunan Antalya ve Muğla'nın performansı yüksek olmuştur. Malatya ve Şanlıurfa dışındaki bölgesel çekim merkezleri ekonomileri, ülke geneline göre markalaşma sürecini hızlandırmakla birlikte, henüz markalaşma sürecinin başlangıç dönemlerinde oldukları söylenebilir.

Harita 2-18: Marka, Patent, Faydalı Model ve Endüstriyel Tasarım (2012)

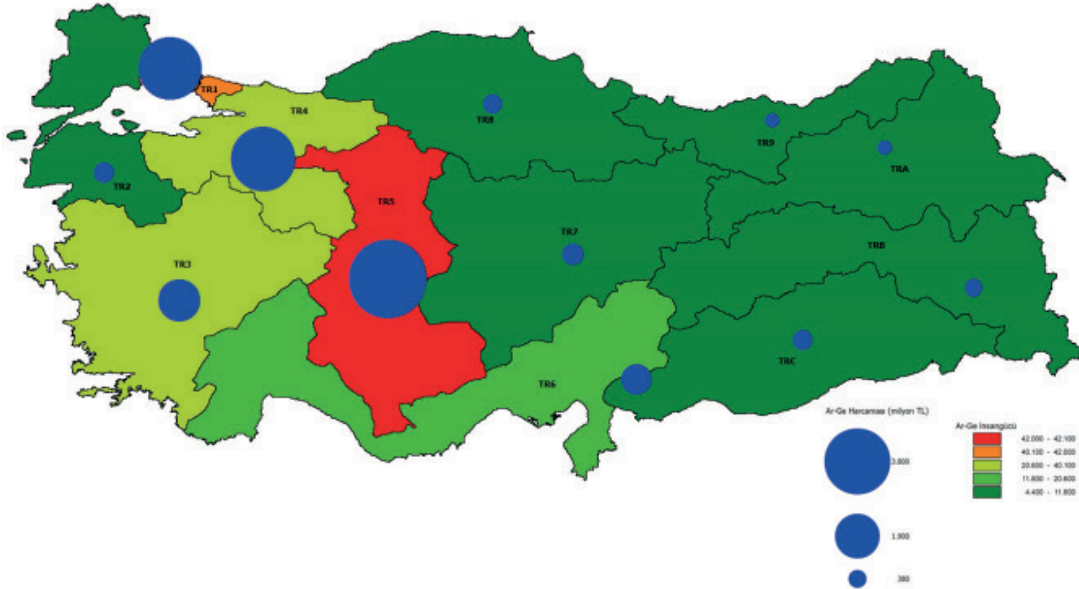

233. Ülkemizde de hem toplam Ar-Ge harcamaları hem de ticari kesim tarafından yapılan Ar-Ge harcamalarının payı artış eğilimindedir. 2001-2012 döneminde toplam Ar-Ge harcamalar yüzde 907 oranında artış göstermiş ve 13,06 milyar TL düzeyine ulaşmıştır. Aynı dönemde Ar-Ge harcamaları içerisindeki ticari kesim payı ise yüzde 33,7 seviyesinden yüzde 45,1 düzeyine yükselmiştir. 2012 verilerine göre Düzey 1 Bölgelerinin toplam Ar-Ge harcamaları içindeki payına bakıldığında ilk 3 sırada yer alan Batı Anadolu (yüzde 28,4), Doğu Marmara (yüzde 20,6) ve İstanbul (yüzde 19,9) bölgeleri toplamda yüzde 69' luk paya sahiptir. Doğu Karadeniz, Kuzeydoğu Anadolu ve Ortadoğu Anadolu bölgeleri ise sırası ile yüzde 1,4 , %1,6 ve yüzde 2,1 düzeyindeki paylar ile en az paya sahip bölgelerdir.

234. Ar-Ge harcamaları ve Ar-Ge personeli, metropol kentler ile sanayi merkezlerinin bulunduğu bölgelerde yoğunlaşmaktadır (Harita 2-19). Bu dağılımın etkileri, bölgelerin Ar-Ge kapasitesi ve performansı göstergelerine de yansımaktadır.

Harita 2-19: Düzey 1 Bölgeleri Ar-Ge Harcamaları ve İşgücü (2012)

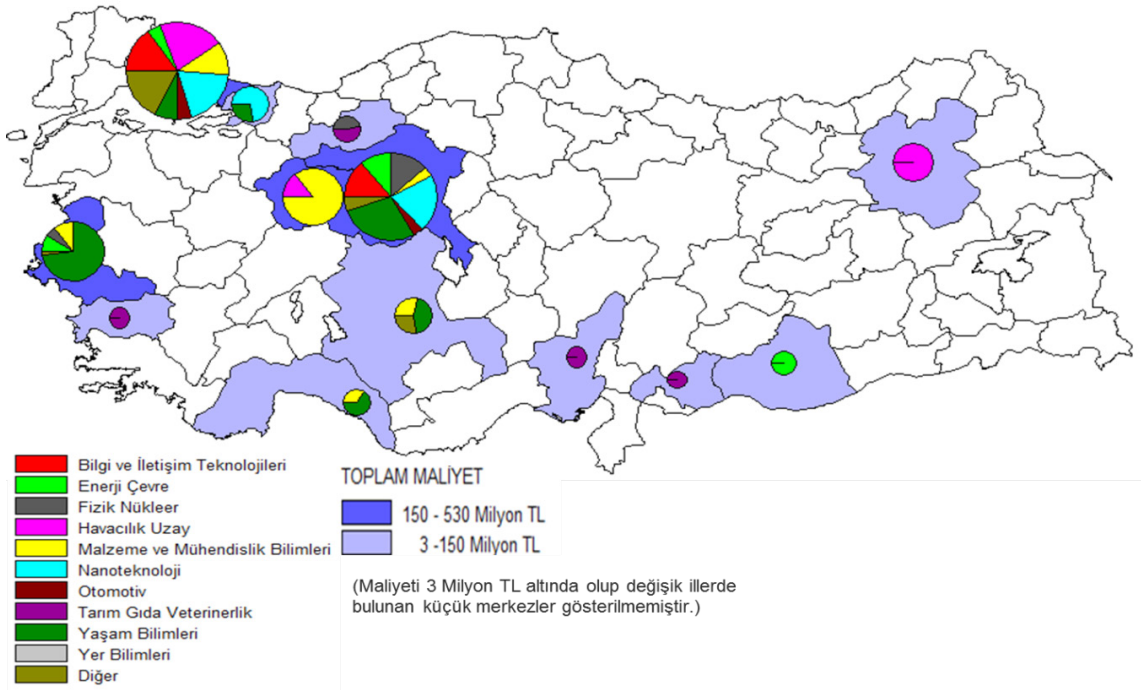

Kaynak: TÜİK verilerinden üretilmiştir.

235. İşletmelerin yenilik faaliyetleri ile büyüklükleri arasında doğru orantı bulunduğu görülmektedir. 2008-2010 yıllarında 250 ve üzeri çalışanı olan işletmelerin yüzde 56'sı, 50-249 çalışanı olan işletmelerin yüzde 44'ü, 10-49 çalışanı olan işletmelerin ise yüzde 33'ü teknolojik yenilik yapmıştır. Büyük işletmelerin de ülkemizin görece gelişmiş bölgelerinde yoğunlaştığı dikkate alındığında yenilik faaliyetlerinin de ağırlıklı olarak bu bölgelerde yapıldığını söylenebilir. Ar-Ge ve yenilik faaliyetlerinin finansmanında ve bu faaliyetlerde kullanılacak nitelikli insan kaynağına erişimde yaşanan zorluklar küçük işletmelerin yenilik faaliyetlerinde daha az bulunmalarının temel iki nedenidir. Diğer taraftan; yenilik sürecinde bilgi üretim altyapısı olan üniversiteler ve araştırma merkezleri açısından da görece gelişmiş bölgelerimizin daha avantajlı konumda olduğu görülmektedir. Her ne kadar bütün illerimizde en az bir üniversite açılmışsa da, bu üniversitelerin kurumsallaşması, nitelikli araştırma altyapısına ve yeterli araştırmaya sahip olması, araştırma faaliyetlerinde bulunması ve sanayi ile işbirliğine giderek araştırma sonuçlarının toplumsal faydaya dönüşmesi belli bir süre gerektirecektir.

236. Kamu kurumları ve yükseköğretim kurumlarında araştırma altyapıları oluşturulması ve geliştirilmesi amacıyla 2003-2013 yılları arasında yaklaşık 2,91 milyar TL (2013 fiyatlarıyla) kaynak tahsis edilmiştir. Bu kapsamda faaliyete geçmiş 108, kurulumu devam eden 65 adet tematik araştırma laboratuvarı bulunmaktadır. İstanbul, Ankara, Kocaeli ve İzmir’de yoğunlaşan bu altyapılar ağırlıklı olarak biyoteknoloji dâhil yaşam bilimleri, malzeme, havacılık ve uzay, bilgi ve iletişim, savunma teknolojileri ile nanoteknoloji alanlarında faaliyet göstermektedir. Öte yandan, araştırma kapasitelerini geliştirmek üzere devletyükseköğretim kurumlarında merkezi araştırma laboratuvarları kurulmaktadır. Bu kapsamda, 20 yükseköğretim kurumunda merkezi araştırma laboratuvarı tamamlanmış olup 62’sinde kurulma çalışmaları devam etmektedir.

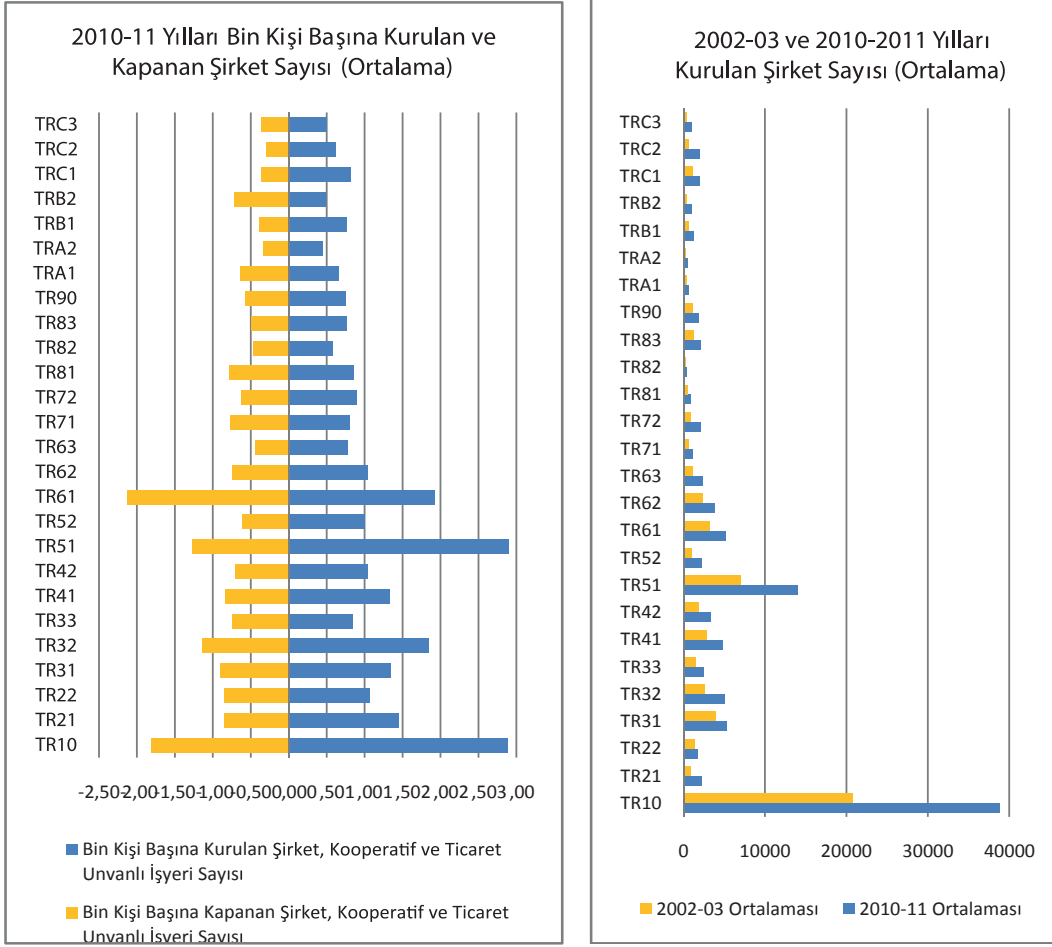
Harita 2-20: Kamu Kurumları ve Yükseköğretim Kurumlarındaki Tematik Araştırma Merkezlerinin İllere Göre Dağılımı

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı

237. Türkiye’de ekonomik birimlerin oluşturulması yönünden girişimcilik eğilimlerinin de metropollerde yüksek olduğu, görece düşük gelirli kent ve bölgelere gidildikçe azalma eğilimi gösterdiği görülmektedir. On bin kişi başına kurulan işletme sayısı bakımından Ankara ve İstanbul başı çekerken, İzmir ülke ortalamasına yakın değerler almakta, tarım ve turizm konusundaki canlılığın yanında sanayi gelişimini de sürdüren TR61 (Antalya,Isparta, Burdur) ve TR32 (Aydın, Denizli, Muğla) bölgeleri, bu metropollere eşlik etmektedir. Bununla birlikte, TR61 Bölgesi son dönemde hızlı şirket kapanışlarına da sahne olmuştur. Görece düşük gelirli, geleneksel ve küçük kent ekonomilerinin hakim olduğu bölgelere gidildikçe girişimde bulunma eğiliminin azaldığı izlenmektedir. Şirket kapanma oranlarının ise, yine ağırlıklı devinim metropollerde olmak üzere, daha dengeli bir dağılım sergilediği söylenebilir. 2000’li yıllarda girişimciliğin, ekonomik birimlerin tesisi bakımından ülke genelinde gelişme gösterdiği görülmektedir.

Şekil 2-19: Bölgelere Göre Kurulan ve Kapanan Şirket Sayısı

Kaynak: (i) Kurulan ve kapanan şirket sayıları, TOBB; (ii) Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi, TÜİK.

Özellikle son 10 yılda önemli ölçüde artan uluslararası doğrudan yatırım (UDY), Türkiye’de İstanbul başta olmak üzere 3 büyük metropol, Marmara Bölgesi ve turizmin gelişmiş olduğu yöreleri tercih etmektedir.

238. Türkiye, Uluslararası Doğrudan Yatırımlar (UDY) açısından özellikle son 10 yılda, cazibesini önemli ölçüde artırmıştır. Merkez Bankası verilerine göre 1995-2002 yılları arasında yıllık UDY toplamı yaklaşık 10 milyar dolar iken, bu değer (yaklaşık olarak) 2006’da 20 milyar dolara ve krizden önce 2007’de rekor bir değerle 22 milyar dolara ulaşmıştır. Krizden sonraki yıllarda yılda ortalama 9 milyar dolar seviyesine düşmüş ve 2012 yılında tekrar artarak 12 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. UNCTAD 2013 Dünya Yatırım Raporu’na göre 2012 yılı itibari ile dünyada toplam uluslararası doğrudan yatırım stoğu sıralamasında Türkiye 181 milyar dolar değerinde stok rakamı ile 31. sıradan 28. sıraya yükselmiş ve uluslararası doğrudan yatırım stoğu GSYİH’nın yüzde 23’üne ulaşmıştır. Ekonomi Bakanlığı verilerine göre ise 1954-2006 yılları arasında UDY şirket sayısı toplamda 13.000 iken, bu rakam sadece 2012 yılında 3.000’i geçmiştir.

239. UDY, imalat sanayi ve mali aracı kuruluşların faaliyetleri sektörlerinde yoğunlaşmıştır. UDY’nin 2012 yılı sektörel dağılımına bakıldığında sırasıyla imalat sanayi, mali aracı kuruluşların faaliyetleri ve inşaat’ın ilk üç sırayı paylaştığı gözlemlenmektedir.

240. UDY'nin bölgeler bazında dağılımı oldukça heterojendir. 1954-2013 (Mayıs) döneminde toplam şirket sayısı dikkate alındığında İstanbul tek başına UDY'nin %59'una ev sahipliği yapmaktadır. UDY'nin en çok yer aldığı 10 il haricinde kalan illerde bu oran toplamda ancak %7 olabilmektedir. UDY, metropoller ile bunların etki alanındaki civar illerinde ve turizm sektörünün ekonomide sürükleyici olduğu Antalya, Aydın ve Muğla illerinde yoğunlaşmıştır. Buna karşın Gümüşhane, Bayburt, Bingöl, Bitlis ve Siirt illerinde UDY hiç yer almamaktadır. UDY'nin yer seçimi konusundaki temel eğilim de mevcut duruma paralel şekillenmektedir. Zira 2012 yılında İstanbul'da kurulan uluslararası sermayeli şirket sayısının toplam içindeki payı %70 olarak gerçekleşmiştir.

Harita 2-21: 1954-2013 (Mayıs) Döneminde Uluslararası Sermayeli Şirket Sayılarının İllere Göre Dağılımı

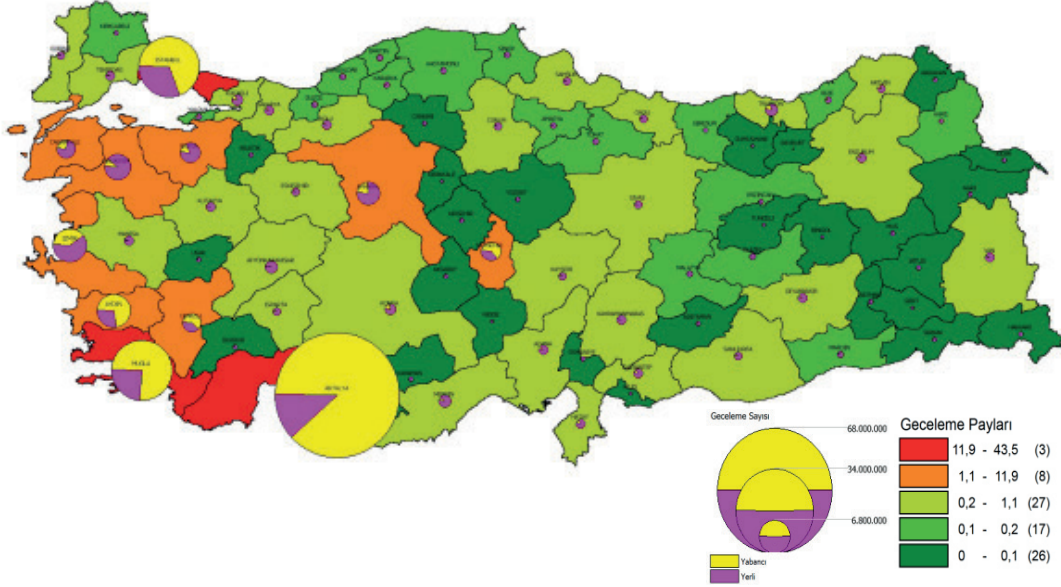

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı verileri kullanılarak üretilmiştir.

Turizm sektörünün çeşitlendirilmesi ve farklı bölgelerdeki potansiyellerin değerlendirilmesi bölgesel gelişme açısından önemli fırsatlar sunmaktadır.

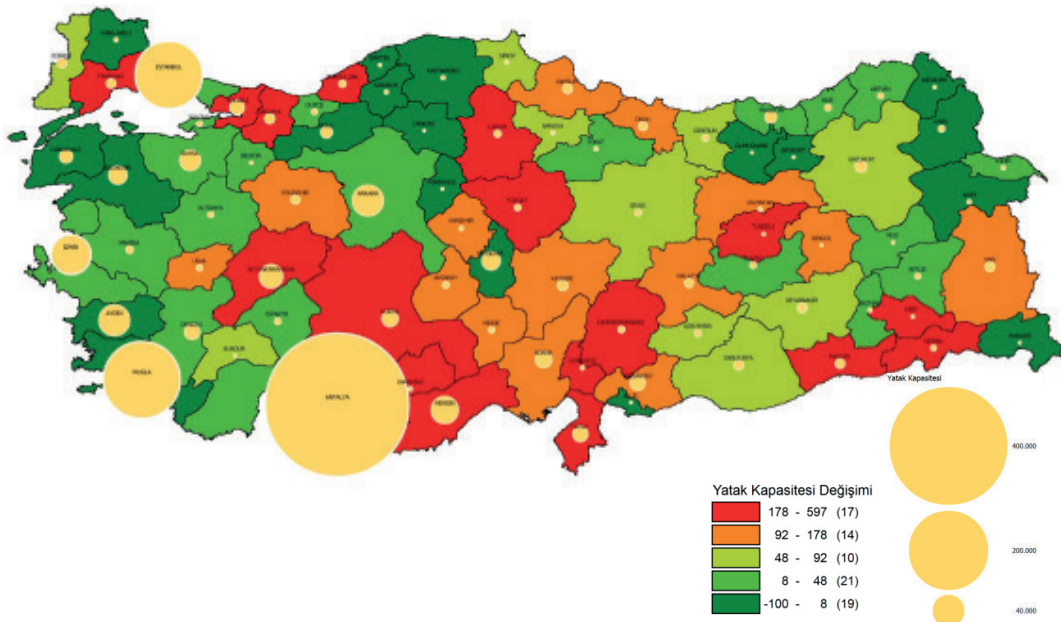
241. Türkiye'de turizm sektörünün gelişmesi yeni iş ve istihdam olanaklarının artmasına ve böylece gelirin ve refahın artmasına imkân sağlamaktadır. 2001 yılında Türkiye'ye gelen turist sayısı 11 milyon civarında iken 2012 yılına gelindiğinde yaklaşık 32 milyona ulaşmış olup, elde edilen gelirden aynı dönemde 10 milyar ABD dolarından, 2012 yılında yaklaşık 30 milyar ABD dolarına yükselmiştir. Turizm tesislerinin kalitesinin artması, hava ve karayolu ulaşım ağının gelişmesi ile turist sayısında ve turizmden elde edilen gelirden önemli artış olmuştur.

242. Belirlenen yıllar itibarıyla illerin yatak kapasitesinin Türkiye sayısına oranı, yatak kapasitesi değişim sayısı, geceleme sayısının toplam geceleme sayısına oranı, doluluk oranı, bin kişiye düşen yatak kapasitesi ve yüz kişiye turist sayısı değişkenleri bakımından değerlendirildiğinde öne çıkan iller; Antalya, Aydın, Nevşehir, Muğla, İstanbul, İzmir, Afyonkarahisar, Balıkesir, Çanakkale ve Denizli olmaktadır.

Harita 2-22: 2011 Yılı İl Bazında Geceleme Payı ve Yerli-Yabancı Geceleme Sayısı

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı Turizm İstatistikleri

243. Bir turistin konaklama tesisine giriş kaydı yaptırarak tesiste geçirdiği her gece, geceleme sayısını oluşturmaktadır. Türkiye'deki toplam geceleme sayısının illere oransal olarak dağıtılması ile oluşan illerin geceleme paylarına bakıldığında Antalya, Muğla, İstanbul, İzmir, Aydın, Balıkesir, Ankara ve Nevşehir illeri öne çıkmaktadır. Turistlerce konaklama için tercih edilen yerlerdeniz, şehir, termal ve inanç turizminin yapıldığı yerler olmuştur. Son yıllarda bu alanlara sınırlı da olsa kongre, kış, spor ve kültür turizminin de eklenmeye başladığı görülmektedir. Yabancı turistlerce en çok tercih edilen yerler Antalya, Muğla, İstanbul, Aydın, İzmir, Nevşehir ve Denizli illeridir. Kuzeyde ise Trabzon, Artvin ve Erzurum illeri yabancı turistlerce öncelikle tercih edilmiştir.

Harita 2-23: 2011 Yılı İl Bazında Yatak Kapasitesi ve 2004-2011 Yatak Kapasitesi Değişimi (%)

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı, Turizm İstatistikleri

244. Turizm faaliyetleri; Antalya, Muğla, İstanbul ve İzmir yanı sıra, Ankara, Aydın, Mersin, Afyonkarahisar, Bursa, Balıkesir ve Nevşehir illerinde toplanmış olup, yatak kapasiteleri bakımından sayılan iller Türkiye toplamının yaklaşık yüzde 84'ünü oluşturmaktadırlar.

245. Antalya ili yatak kapasitesi bakımından en büyük destinasyon olup, aynı zamanda son yıllarda yatak kapasitesindeki değişim bakımından da en hızlı büyüyen merkez olmuştur. İstanbul yatak kapasitesi bakımından en büyük üçüncü il olup, değişim bazında da en hızlı büyüyen merkezlerden biri olmuştur. Ayrıca İstanbul etki alanındaki civar yerleşmelerde de hareket meydana getirmiştir. Kıyı şeridinde Hatay, Adana, Mersin, İzmir, Muğla öne çıkmıştır. Aydın ise yatak kapasitesi bakımından iyi olmakla birlikte 2004-2011 yılları arasında kapasite bakımından gerilemiştir.

246. Termal merkezler özelinde bakıldığında; İzmir, Denizli, Yozgat, Balıkesir, Afyonkarahisar ve Manisa illeri öne çıkmaktadır. Türkiye termal kaynak ve bağlantılı sağlık turizmi bakımından potansiyel sahibi bir ülke olup, destekleyici hizmet sektörlerinin gelişmişliği sayesinde sağlık turizmi alanında gelişme imkânı bulunmaktadır. Gerekli teknik ve mali altyapının hazırlanması ile sağlık turizminde ülke olarak odak haline gelinebilecek ve kaynakların dağılımıyla bölgelere yeni bir kalkınma ivmesi kazandırabilecektir.

247. Türkiye'de alternatif turizm faaliyetleri kapsamında spor turizmi önemli fırsat sunmaktadır. Dağcılık, yürüyüş, hava sporları, su sporları gibi ülke tanıtımına katkıda bulunacak, turizmi çeşitlendirecek, turizm faaliyetlerinin yıl boyunca yayılmasını sağlayacak, istihdam olanakları yaratacak alternatif spor turizmi imkânları bulunmaktadır. Kış turizmi potansiyeli bakımından Erzurum, Bursa, Bolu, Kocaeli, Kayseri, Kars ve Kastamonu illeri öne çıkmaktadır. Ayrıca Kış Turizmi Koridoru (Erzincan, Erzurum, Ağrı, Kars ve Ardahan) boyunca kış sporlarının ve bu illerde yer alan turizm merkezlerinin geliştirilmesine yönelik çalışmalar öncelikle yürütülmektedir.

248. İnanç ve kültür turizminin geliştiği illerin başında; Antalya, Hatay, Diyarbakır, İstanbul, İzmir, Mardin, Nevşehir, Konya, Şanlıurfa ve Trabzon gelmektedir. Başta önemli semavi dinler olmak üzere birçok dinin günümüze kadar ulaşan eserlerini barındıran farklı bölgelerimiz, ülkenin diğer tarihi ve kültürel zenginlikleri ile birlikte düşünüldüğünde inanç turizmi açısından önemli bir potansiyel oluşturmaktadır.

249. Doğu ve Batı Karadeniz Bölgesinde yayla turizmi potansiyeli bulunmakta ve belirli alt bölgelerde yayla turizmi koridoru oluşmaktadır. Trabzon ili Karadeniz turlarında konaklama yeri olarak öne çıkmıştır. Bu hat üzerindeki yatak kapasitelerindeki değişim oranı koridor oluşumu fikrini güçlendirmektedir. Orta ve Batı Karadeniz'de ise benzer potansiyelleri barındıran birçok ilde (Bolu, Kastamonu, Zonguldak, Düzce, Sinop, Bartın, Samsun gibi) farklı ölçeklerde yayla turizmi koridorları ve destinasyonları oluşturmak mümkün görünmektedir.

250. Türkiye turizm gelirlerinin önemli bir kısmını deniz-kum-güneş üçlüsü olarak bilinen deniz turizminden elde etmektedir. Antalya, Muğla, Aydın, İzmir, Balıkesir illerimiz deniz turizm merkezleri olup, yabancı turist kabilelerinin yoğun olarak tercih ettiği illerdir. Altyapı ihtiyaçlarının giderilmesi ile yat ve kruvaziyer turizmin de geliştirilmesi sayesinde sayılan illerimizin ülke ekonomisine katkıları artacaktır.

251. Mevcut durumda deniz turizmine dayalı ve belirli bölgelerde yoğunlaşan turizmin farklı bölgelerin sahip olduğu imkanlar değerlendirilerek çeşitlendirilmesi ve dört mevsime yayılması bölgesel gelişmeyi hızlandıran ve rekabet gücünü destekleyen çok önemli uygulamalardan olacaktır.

2.3 Sosyal ve Fiziki Altyapı, Erişilebilirlik

252. Belediye ve kentsel hizmetlerden yararlanma düzeyi, kentsel donatı imkânları ve altyapı durumları açısından iller ve yerleşimler arasındaki farklar önemini korumaktadır. Son yıllarda sağlanan hızlı iyileşmeye rağmen içilebilir bir su kaynağından yararlanma, şebeke suyunun konutlara bağlanma düzeyi, atık su arıtma hizmetleri bakımından özellikle ülkenin doğu illerinde önemli altyapı eksiklikleri devam etmektedir.

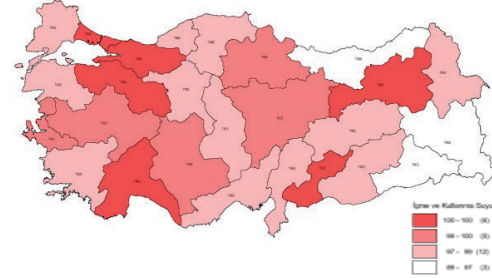
253. TR90 Bölgesi illeri (Artvin, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize, Trabzon) ile TRB2 Bölgesi illerinde (Bitlis, Hakkari, Muş, Van) içme ve kullanma suyu şebekesiyle hizmet verilen nüfusun toplam nüfusa oranı düşük seviyelerde kalmaktadır. Birçok ilde bu oran yaklaşık %100 seviyelerinde iken Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz illerinde bu oran %90 seviyelerindedir. Türkiye'deki 2950 belediyeden 2925 belediyede içme ve kullanma suyu şebekesi ile hizmet vermekte olup halen 25 belediye bu asgari hizmetten yoksundur (2010, TÜİK).

254. İçme ve kullanma suyu arıtma tesisi ile hizmet verilen belediye nüfusunun toplam belediye nüfusuna oranı TR10, TR41, TR42 ve TR62 illerinde yüksek seviyelerde iken diğer bölgelerde bu oran oldukça düşük seviyelerde kalmaktadır. Belediyelere ait 206 içme suyu arıtma tesisi bulunmakta ve bu tesisler ile 346 belediyeye hizmet verilmektedir. Bunun yanında 346 arıtma tesisi ile hizmet verilen nüfusun toplam belediye nüfusuna oranı %45'dir. Halen toplam belediye nüfusunun %55'i, içme ve kullanma suyu arıtma tesisi hizmetinden yoksundur (2010, TÜİK).

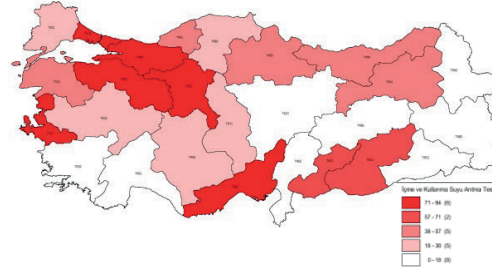
255. Kanalizasyon şebekesi ile hizmet verilen belediye nüfusunun toplam belediye nüfusuna oranı TR32, TR61, TR63, TR71, TR90, TRA2 ve TRB2 illerinde düşük seviyelerde kalmaktadır. 2950 belediyeden 2.235 belediyede kanalizasyon şebekesi ile hizmet vermektedir. Halen 715 belediye, yani belediyelerin %25'i bu hizmetten yoksundur. (2010, TÜİK) Son yıllarda kanalizasyon şebekesi ile hizmet verilen belediye sayısında önemli artış olduğu görülmekle birlikte, kanalizasyon şebekesi ile hizmet verilen nüfusun toplam belediye nüfusuna oranında benzer seviyede artış görülmemektedir. Kanalizasyon şebekesi ile hizmet verilen nüfusun toplam belediye nüfusuna oranı, 2001 yılında %81 iken, 2010 yılında bu oran %88'e ulaşmıştır.

256. TRA2, TR82, TR21, TRC3, TRA1 ve TRB2 Bölgeleri illeri atıksu arıtma tesisi bakımında oldukça geri seviyededirler. Atık su arıtma tesisi ile hizmet verilen belediye sayısı 2010 yılı verilerine göre 438 olup, atık su arıtma tesisi ile hizmet verilen nüfusun toplam nüfusa oranı %52'dir. Yani toplam nüfusun %48'ine atık su arıtma tesisi hizmeti verilememektedir (TÜİK, 2010).

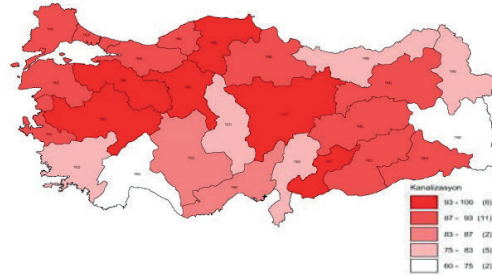
İçme ve Kullanma Suyu Şebekesi İle Hizmet Verilen Belediye Nüfusunun Toplam Belediye Nüfusuna Oranı (%)

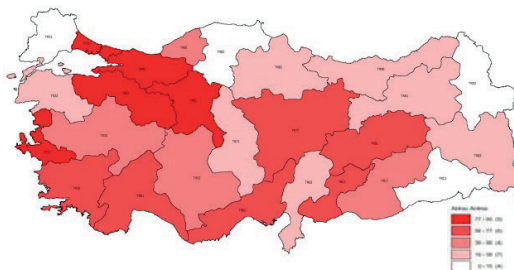
İçme ve Kullanma Suyu Arıtma Tesisi İle Hizmet Verilen Belediye Nüfusunun Toplam Belediye Nüfusuna Oranı (%)

Kanalizasyon Şebekesi İle Hizmet Verilen Belediye Nüfusunun Toplam Belediye Nüfusuna

Atıksu Arıtma Tesisi İle Hizmet Verilen Belediye Nüfusunun Belediye Nüfusu İçindeki Payı

Bireylerin kentsel yaşam kalitesini artıracak, çalışma ve üretme gücü ile birlikte yaratıcı potansiyellerini geliştirecek olan sinema, tiyatro ve kütüphane gibi kentsel donatılardan yararlanma bakımından özellikle doğudaki iller Türkiye ortalamasının oldukça altındadır.

257. Bin kişi başına düşen sinema salonu koltuk sayısına bakıldığında Gümüşhane, Bayburt, Iğdır, Ağrı, Tunceli, Kilis ve Şırnak bu kentsel hizmetten tamamıyla yoksun durumdadır. Hakkari, Sinop, Van, Adıyaman, Yozgat, Siirt, Bitlis ve Kars illerinde sinema altyapısı geliştirilmelidir. Sinema altyapısı bakımından Türkiye'nin en iyi durumda olan illeri sırasıyla Yalova, İstanbul, Nevşehir, Trabzon ve İzmir'dir (TÜİK, 2011).

258. Bin kişi başına düşen tiyatro koltuk sayısı bakımından illerin durumu incelendiğinde ise Tekirdağ, Edirne, Balıkesir, Bilecik, Çanakkale, Karaman, Tokat, Amasya, Bayburt, Muş, Hakkari ve Şırnak gibi illerin bu kentsel hizmetten tamamıyla yoksun olduğu görülmektedir. Van, Afyonkarahisar, Kırklareli, Ağrı ve Diyarbakır gibi illerde ise bu hizmetten yararlanma düzeylerinin artırılması gerekmektedir (TÜİK, 2011).

259. Bin kişi başına kütüphane kitap sayısı bakımından iller incelendiğinde nüfus faktörü ve alternatif erişim kaynaklarının genişliği nedeniyle gelişmiş illerin (İstanbul, Kocaeli, İzmir, Bursa, Ankara) Türkiye ortalamasının altında ve en düşük seviyelerde olduğu göze çarpmaktadır. Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'da Gaziantep, Şanlıurfa, Van, Diyarbakır, Şırnak, Kahramanmaraş, Batman ve Mardin gibi illerde de bin kişi başına düşen kütüphane kitap sayısı en düşük seviyelerdedir. Dolayısıyla, öncelikle bu illerde iyileştirme yapılmasında yarar görülmektedir (TÜİK, 2011).

Kutu 2-2: SODES

2008 yılında uygulanmaya başlanan Sosyal Destek Programı (SODES), dezavantajlı bölgelerimizin beşeri sermayesini güçlendirmek ve toplumsal bütünleşme sürecine destek olmak amacıyla bu bölgelerdeki göç, yoksulluk ve işsizlik gibi sorunların ve değişen sosyal yapının ortaya çıkardığı ihtiyaçlara kısa sürede karşılık vermeyi hedefleyen bir sosyal kalkınma programıdır.

SODES; istihdam, sosyal bütünleşme, kültür, sanat ve spor alanlarında; yerel düzeyde hazırlanan ve uygulanan projelerden oluşan, il düzeyinde valiliklerin koordinasyonunda yürütülen, uygulama sürecinde yerel aktörlerin geniş bir biçimde yetkilendirildiği insan odaklı bir programdır. SODES projeleri ile istihdam edilebilirliğin artırılması, toplumun dezavantajlı kesimlerinin ekonomik ve sosyal hayata daha fazla katılmalarının sağlanması, kültürel, sanatsal ve sportif faaliyetler yoluyla bölgedeki çocuk, genç ve kadınların kendilerini daha iyi ifade etmelerine katkı verilmesi hedeflenmektedir.

GAP Eylem Planının Sosyal Gelişmenin Sağlanması bileşeni altında 2008 yılında GAP illerinde uygulamaya konulmuş olan programa, 2010 yılında DAP illeri dâhil edilerek 25 ile ulaşılmıştır. 2011 yılında ise Adana ve Mersin illeri ile Doğu Akdeniz Kalkınma Ajansının faaliyette bulunduğu Kahramanmaraş, Hatay ve Osmaniye illeri pilot uygulama illeri olarak Programa dâhil edilmiş, 2013 yılında da Aksaray, Niğde, Sivas ve Yozgat illerinin de Program kapsamına alınmasıyla SODES'in kapsamındaki il sayısı 34'e ulaşmıştır.

SODES çerçevesinde 2008 yılından bu yana toplam bütçesi yaklaşık 876 Milyon TL olan 7.394 adet projenin desteklenmesi uygun görülmüştür. Desteklenen projeler kapsamında bugüne kadar çok sayıda atölye, mesleki eğitim merkezi veya kültür-sanat-spor tesisi oluşturulmuş ve düzenlenen mesleki eğitim kursu, kültür, sanat ve spor kursu, öğrenci gezileri ve kültür-sanat etkinliklerine oldukça yüksek düzeyde katılım sağlanmıştır.

Özellikle doğu ve güney bölgesinde eğitim ve sağlık alt yapılarında iyileştirmelere ihtiyaç duyulmaktadır.

260. Beşeri sermayenin geliştirilmesi ve toplumsal bütünleşmenin sağlanmasını amaçlayan SODES Programı ile özellikle Doğu ve Gündeydoğu Anadolu bölgelerinde istihdam, sosyal içerme ve kültür, sanat ve spor alanlarında bir çok proje hayata geçirilmiştir.

261. İlköğretim, ortaöğretim ve mesleki ve teknik öğretim alanında ülkenin gelişmiş bölgelerinden olan TR10 (İstanbul), TR62 (Adana, Mersin) ve TR63 (Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye) ile düşük gelirli bölgelerinden olan TRA2 (Ağrı, Ardahan, Kars, Iğdır), TRB1 (Bingöl, Elazığ, Malatya, Tunceli), TRB2 (Bitlis, Hakkari, Muş, Van), TRC1 (Adıyaman, Gaziantep, Kilis) ve TRC2 (Diyarbakır, Şanlıurfa) ve TRC3 (Batman, Mardin, Şırnak, Siirt) Bölgesi illerinde eğitim altyapısı ihtiyaca tam cevap verememektedir. Bu bölgelerde şube, derslik ve öğretmen başına düşen öğrenci sayılarının ülke ortalamasından daha vasat durumda olduğu söylenebilir. Örneğin Türkiye’de derslik başına düşen öğrenci sayısı 2011 yılında yaklaşık 28 iken TRC2’de bu oran 45, TR10’da 44, TRC1’de 39 ve TRC3’de 38 seviyelerindedir. Benzer bir durum ortaöğretim ile mesleki ve teknik öğretim alanlarında derslik ve şube başına düşen öğrenci sayısında da söz konudur. 2002 yılından itibaren eğitim altyapısı ve öğretmen sayısı bakımından önemli derecede iyileştirmeler olmasına rağmen bazı bölgelerde ihtiyacı karşılayacak düzeyde altyapı yatırımı ile hizmet sunumunun kesintisiz ve kaliteli gerçekleştirilecek personel temini önemini korumaktadır.

262. Ülkemizde ilk üniversitenin kurulduğu 1933 yılından 1982 yılına kadar üniversite sayısında sürekli artış olmuş, 1982 yılında yeni devlet üniversitelerinin kurulması ve 1984 yılında ise ilk vakıf üniversitesinin kurulmasıyla toplam üniversite sayısı 29’a ulaşmıştır. Üniversite sayısı bakımından 1992 yılının bir dönüm noktası olduğu görülmekte ve üniversite sayısının toplam 53’e ulaştığı görülmektedir. 1992 yılından itibaren vakıf üniversitelerinin sayısında bir artış yaşanmış ve 2006 yılına gelindiğinde ise hem vakıf hem de devlet üniversitelerinin sayısında önemli bir artış olmuştur. 2008 yılına gelindiğinde ise tüm illerde en az bir üniversitenin kurulmuş olduğu görülmektedir. 2013 yılı itibarıyla 104’ü devlet ve 71’i vakıf olmak üzere toplam 175 üniversite bulunmaktadır. Üniversite sayılarında yaşanan bu artış ile birlikte yeni kurulan üniversitelerin fiziki ihtiyaçlarının karşılanması daha da öncelikli bir konu haline gelmiştir. Yükseköğretim kurumlarında ilave kapalı alanlar yaratılması gereği bulunmakla birlikte mevcut kapalı alanların da daha etkin şekilde kullanılması önem arz etmektedir.

263. Yüz bin kişi başına düşen toplam hastane yatak sayısı bakımından özellikle ülkenin doğusunda yer alan TRC3 (Batman, Mardin, Şırnak, Siirt), TRA2 (Ağrı, Ardahan, Kars, Iğdır), TRC2 (Diyarbakır, Şanlıurfa), TRB2 (Bitlis, Hakkari, Muş, Van) ve TRC1 (Adıyaman, Gaziantep, Kilis) ile güney bölgesinde yer alan TR63 Bölgesi (Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye) ülke ortalamasının oldukça altındadır. Örneğin yüz bin kişi başına düşen toplam hastane yatak sayısı bakımından Türkiye ortalaması 249 seviyelerinde TRA2 Bölgesinde 181 ve TRC3 Bölgesinde ise bu oran 154 seviyelerindedir. Sağlık hizmetlerinin yürütülmesi ve vatandaşların sağlık hizmetlerine erişiminin yeterli düzeyde sağlanması açısından illerin hastane altyapı ihtiyaçlarının giderilmesi önem arz etmektedir. Buna karşılık TRA1 (Erzurum, Erzincan, Bayburt), TR51 (Ankara), TR52 (Konya, Karaman), TRB1 (Bingöl, Elazığ, Malatya, Tunceli) ve TR90 (Artvin, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize, Trabzon) bölgeleri sağlık altyapısı bakımından oldukça ileri bir durumda olup Türkiye ortalamasının üzerindedir.

264. Gayrimenkul geliştirme ve değer artırmaya dönük bağımsız projeler olarak yürüyen kentsel dönüşüm uygulamaları Van depremi sonrasında afet riskli alanlara yönelik olarak ele alınmaya başlamıştır. Bu kapsamda düzenlenen 6306 sayılı Kanunla, afet riski altındaki alanlar ile bu alanlar dışındaki riskli yapıların bulunduğu arsa ve arazilerde, sağlıklı ve güvenli yaşam çevrelerini teşkil etmek üzere iyileştirme, tasfiye ve yenilemelere dair temel usul ve esaslar belirlenmiştir.

265. Ülkemizde gerçekleştirilen kentsel dönüşüm projeleri, afet riskli alanların yenilenmesinden sanayi alanlarının dönüşümüne, kent çeperlerinde üretilen lüks konut sitelerinden tarihi alanların canlandırılmasına kadar birçok alanda farklı uygulamalar olarak gerçekleştirilmektedir. Kentsel dönüşüm politikalarının eğitim, kültür, sanayi, istihdam, afet, konut, çevre, enerji ve ulaşım gibi alanlarla ilişkisinin ve bütünlüğünün tesis edilerek bütüncül bir biçimde ele alınması önem arz etmektedir.

266. Afet riski altındaki alanların ve riskli yapıların tespiti konusunda maliklerin başvurularını temel alan bir önceliklendirmenin yanında, afet riskli alanlarla kentsel nüfus yoğunluğunu eşleştiren risk haritalarının hazırlanarak alan bazlı bir politika önceliğinin oluşturulması ihtiyacı önemini korumaktadır. Yurtiçi tasarrufların ve kamu kaynaklarının bu alanda daha verimli kullanılabilmesi için afet riski altında bulunan yapıların dayanıklı hale getirilmesinin yanında, bu yapıların teşkil ettiği alanların işlevselliğinin ve yaşam kalitesinin artırılmasını da hedefleyen katılımcılığı güçlü, sosyo-ekonomik boyutları zengin daha bütüncül bir modele ve düzenleme çerçevesine ihtiyaç bulunmaktadır.

267. 6306 sayılı Kanun kapsamında alan bazında 2013 yılı Ekim ayı itibarıyla 31 ilde 77 farklı alanda yaklaşık 927.798 kişinin yaşadığı 152.284 adet yapıyı içeren 6.305 hektar alan riskli alan olarak ilan edilmiştir. Yapı bazında ise 48 üniversite, 1 kamu kurumu, 12 kamu ortaklı şirket, 1 meslek odası, 3 sivil toplum kuruluşu, 259 özel şirket, 218 Yapı denetim kuruluşu, 34 yapı laboratuvarı olmak üzere toplam 576 adet kurum ve kuruluş riskli yapıları tespit etmek üzere lisanslandırılmıştır. Bu kuruluşlarca 36.960'ı konut olmak üzere 42.895 yapının riskli olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca 10 ilde 42.812 ha büyüklüğünde 22 ayrı bölge rezerv yapı alanı olarak tespit edilmiştir.

268. 6306 sayılı Kanunun ikincil düzenlemeleriyle Kanunun uygulanma süreci tanımlanmış, finansal destekler ve özel hesaba ilişkin hususlar belirlenmiştir. Bu kapsamdaki dönüşüm uygulamaları için başta belediyeler olmak üzere uygulayıcı kuruluşlara kira yardımları, proje giderleri, protokol bedelleri, hizmet alım işleri, kamulaştırma ve yıkım giderleri için takriben 650 milyon TL kaynak tahsis edilmiştir. Kanun kapsamında hak sahipleri tarafından anlaşmalı bankalardan temin edilen destekli kredilerin toplam tutarı 50 milyon TL'ye, onaylanan faiz desteği ise 10 milyon TL'ye ulaşmıştır.

269. Kentsel dönüşümün yerli ve yenilikçi üretimi destekleyecek şekilde uygulanması önem arz etmektedir. Ülkemizdeki kentsel dönüşümün ortaya çıkaracağı iş hacmi, başta inşaat malzemesi imalat sanayii olmak üzere birçok sektör için geniş iş ve yatırım imkânları sunacak, yerli firmaların kapasitelerinin artmasıyla bölgesel gelişmeye katkı sağlayacaktır.

Bölgesel kalkınmanın temel faktörlerinden olan erişilebilirlik seviyesi açısından iller arasında önemli farklar bulunmaktadır.

270. Türkiye’de illerin erişilebilirlik düzeyleri coğrafi, ulusal pazar (cazibe ve yayılma), ulaştırma modları, en yakın hizmet merkezi ve kırsal alan açısından farklılık arz etmektedir.²²

271. Bireylerin ve toplumun refah düzeyini yansıtan ve erişilebilirlik göstergesi olarak kabul edilen bin kişi başına düşen otomobil sayısı son yıllarda önemli artış göstermiştir. Ancak, Türkiye genç nüfusuna ve nüfus artışına karşın kişi başına düşen araç sayısının dünya ortalamasına göre düşük olması dikkat çekicidir. Türkiye ortalaması 2007 yılında 92 olan bin kişi başına düşen otomobil sahipliği 2012 yılında 114’e yükselmiştir.

272. Bin kişi başına düşen otomobil sahipliği bakımından iller arasında önemli farklar söz konusu olup en yüksek değere sahip iller sırasıyla Ankara, Muğla, Antalya, Burdur, Eskişehir ve İstanbul’dur. Ankara en yüksek değere sahip olan il olarak, bin kişi başına düşen otomobil sahipliği değeri 209’dur. En düşük değere sahip olan iller ise sırasıyla Şırnak, Hakkari, Ağrı, Muş ve Siirt’tir. En düşük değere sahip olan Şırnak’ın bin kişi başına düşen otomobil sahipliği değeri 7’dir. 2007 yılından itibaren bu gösterge bakımından tüm illerde bir artış yaşandığı, sadece Hakkari ve Şırnak illerinde düşüş olduğu; Kırıkkale, Kırşehir, Çankırı, Kastamonu, Burdur, Amasya, Bolu, Sinop, Nevşehir, Kütahya, Çorum ve Uşak illerinde ise önemli derecede artış yaşandığı görülmektedir.

273. Ülkemizde şehirler arası yük taşımacılığının yaklaşık yüzde 87,4’ü ve yolcu taşımacılığının ise yüzde 90,5’i karayolu ile gerçekleştirilmektedir. Yük ve yolcu taşımacılığında karayolu sektörünün bu derece baskın olması üretim yerinde üretilen ürünlerin yurtiçi pazarda tüketilmesi ve dağıtımı ile yolculuk destinasyonlarının başlangıç ve varış noktalarının da ağırlıklı olarak karayolu üzerinden yapılması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla iller arasındaki karayolu ilişkisi ve nüfus bağlantısı illerin ulusal düzeyde pazara erişim düzeyini vermektedir.

274. Ulusal pazara erişim, bir ilden diğer illere erişim kapasitesi (emmissivenes-yayılma) ya da diğer illerden bir ile erişim kapasitesi (attractiveness-cazibe) olarak iki şekilde ifade edilmektedir. Türkiye’de yerleşmelerin coğrafya üzerindeki dağılımı ve bu yerleşmelerin barındırdığı nüfus seviyesi aynı düzeyde değildir. Bazı yerleşmeler coğrafya üzerindeki konumu nedeniyle daha merkezi konumda yer alarak daha erişilebilir bir durumdayken bazıları barındırdığı nüfus bakımından pazar avantajını yani çekim gücünü kullanarak daha erişilebilir konuma sahiptir.

Harita 2-24: Ulusal Pazara Erişim Endeksi (Yayılma)

²² Şimşek, Ahmet, “Erişilebilir Şehirler ve Bölgeler: Erişilebilirliğin Bölgesel Kalkınmaya Etkisi ve İller Bazında Erişilebilirlik Endeksinin Geliştirilmesi” Kalkınma Bakanlığı, Ankara, Ekim 2015.

275. Potansiyel ilişkiler bakımından ülke nüfusunun ağırlık kazandığı illerin ulusal pazar açısından daha erişilebilir olduğu görülmektedir. İllerin yayılma kapasitesi bakımından ulusal pazara erişim değeri en yüksek olan il İstanbul'dur. İstanbul'u sırasıyla Ankara, İzmir, Bursa ve Kocaeli izlemektedir. Yayılma bakımından ulusal pazara erişim kapasitesi en düşük il ise Tunceli'dir. Tunceli'yi sırasıyla Bayburt, Ardahan, Artvin ve Kilis izlemektedir.

276. İllerin cazibe bakımından erişilebilirliği değerlendirildiğinde en düşük seviyede Hakkari, en yüksek düzeyde ise İstanbul gelmektedir. İstanbul'u sırasıyla Kocaeli, Sakarya ve Yalova izlemektedir. Cazibe bakımından ulusal pazara erişim kapasitesi en düşük il olan Hakkari'yi de sırasıyla sırasıyla Kars, Ardahan, Artvin ve Iğdır izlemektedir.

Harita 2-25: Ulusal Pazara Erişim Endeksi (Cazibe)

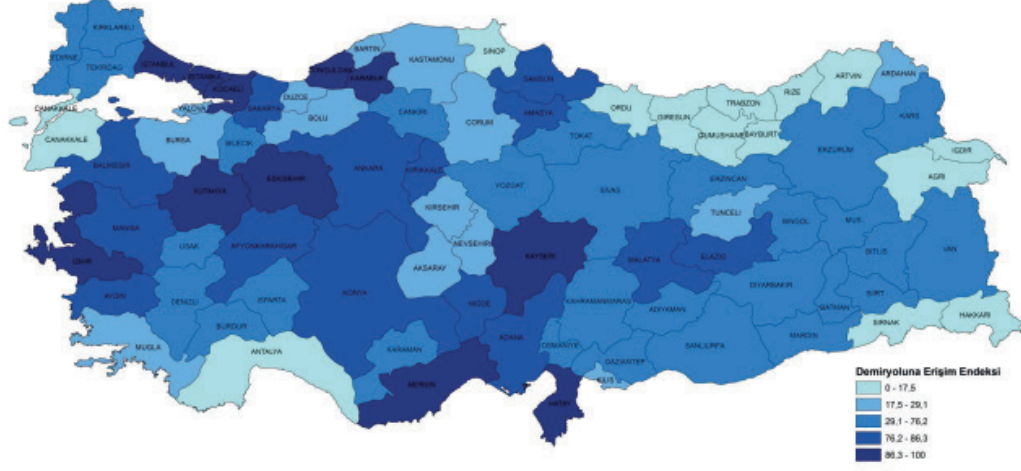

277. Yeni havalimanlarının işleme açılması ve pazara yeni taşıyıcıların girmesiyle birlikte yurtiçi ve yurtdışı yolcu ve sefer sayıları önemli düzeyde artış göstermiştir. Havayolu sektöründe yaşanan bu gelişmeler illerarası erişim ve seyahat sürelerini kısaltmış, bunun bir sonucu olarak da yerleşimlerin erişilebilirlik düzeyinde önemli gelişmeler yaşanmıştır.

278. Bir ilin havayolu ile erişilebilirlik düzeyi ilde havalimanı mevcudiyeti, ilin en yakın havalimanına erişim süresi, havalimanının uçuş trafiği ve söz konusu havalimanından diğer havalimanlarına kurulan bağlantı sayısının ilişkisi olarak tanımlandığında uçuş trafiğinin yüksek ve bağlantı kurulan havalimanı sayısının çok olduğu illerin erişilebilirlik düzeyinin yüksek olduğu görülmektedir. İllerin havayolu ile erişim endeksi sonuçlarına göre en erişilebilir il İstanbul'dur. İstanbul'u sırasıyla Ankara, Antalya, İzmir ve Adana izlemektedir. Bu endeks bazında en düşük erişilebilirlik düzeyine sahip olan il ise Hakkari'dir. Hakkari'yi sırasıyla Tunceli, Karaman ve Niğde izlemektedir. Bu illerin en düşük düzeyde erişilebilirlik endeks değerine sahip olması illerde havalimanı bulunmaması ya da havalimanına erişim süresinin uzun olmasından kaynaklanmaktadır.

Harita 2-28: Demiryoluna Erişim Endeksi

281. Yüksek düzeyde yük ve yolcu taşımacılığının yapıldığı illerde demiryolu bakımından erişilebilirlik düzeyi yüksek, demiryolu bağlantısı olmayan illerin ise erişilebilirlik düzeyi düşük kalmaktadır. Demiryolu ağına erişim endeksi sonuçlarına göre en erişilebilir il İstanbul'dur. İstanbul'u sırasıyla; Mersin, İzmir ve Kocaeli takip etmektedir. Endeks bazında en düşük erişilebilirlik düzeyine sahip il ise o (sıfır) endeks değeri ile Trabzon'dur. Trabzon'u sırasıyla Rize, Artvin, Hakkâri ve Giresun takip etmektedir.

282. Bir bölgenin, yerleşimin ya da şehrin erişilebilirlik eğilimi hava, deniz, kara ve demir yolu durumu bakımından ayrı ayrı analiz edilebileceği gibi tüm bu ulaşım modlarının birleştirilmesiyle yani genel erişilebilirlik durumu bakımından da analiz edilebilir. Metropol kentlerin genel erişilebilirlik kapasitelerinin yüksek olduğu görülmektedir. Genel erişilebilirlik endeksi sonuçlarına göre en erişilebilir il İstanbul'dur. İstanbul'u sırasıyla, İzmir ve Kocaeli izlemektedir. Endeks bazında en düşük erişilebilirlik düzeyine sahip il ise Hakkâri'dir. Hakkari'yi sırasıyla Tunceli, Bayburt ve Ardahan takip etmektedir.

Harita 2-29: Genel Erişilebilirlik Endeksi

2.4 Dijital Yaşam ve İletişim

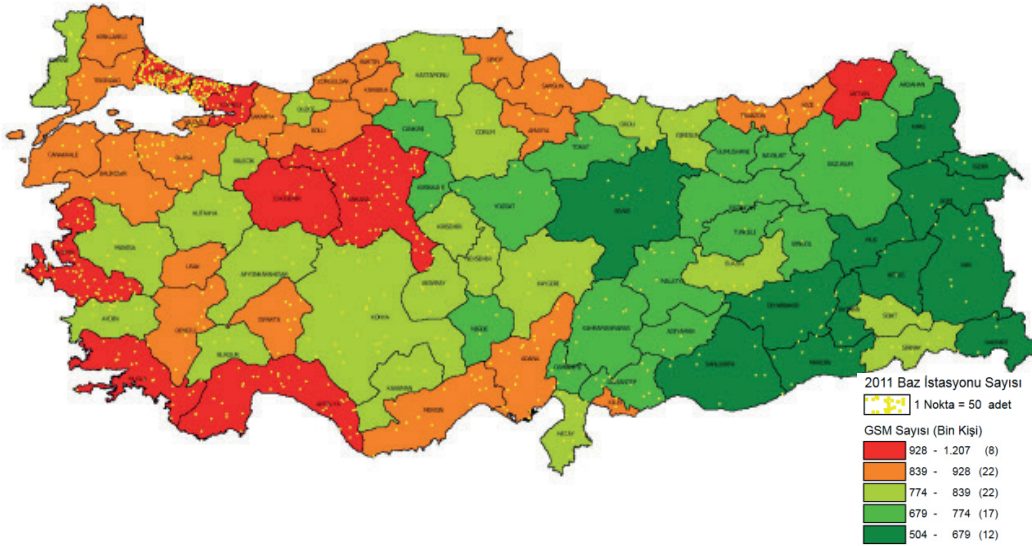
Bilgiye erişim ve mobil iletişimin kullanımı açısından ekonomik gelişmişliğe paralel şekilde batı-doğu yönünde bölgeler arasında farklar bulunmaktadır. Bölgesel kalkınma ve bölgelerin rekabet gücünün artırılması için dijital yaşam ve iletişim altyapısının geliştirilmesi gerekmektedir.

283. Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması sonuçlarına göre Türkiye’de bireylerin bilgisayar kullanım oranı 2012 yılında yüzde 48,7 olarak gerçekleşirken hanelerin yüzde 47,2’si internet erişim imkânına sahiptir.

284. Hanelerden farklı olarak girişimlerde bilişim teknolojileri kullanım oranları oldukça yüksektir. 2012 yılı verilerine göre 10 ve üzeri çalışanı olan girişimlerde bilgisayar kullanım oranı yüzde 93,5 internet erişim oranı ise yüzde 92,5’dir. Ayrıca girişimlerin 58’inin web sitesi bulunmaktadır.

285. Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu verilerine göre 2012 itibarıyla Türkiye’de mobil abone sayısı yaklaşık 68 milyona, 3G abone sayısı ise 42 milyona ulaşmıştır. Ancak, mobil telefon (GSM) ve mobil genişbant internet kişi başına abone sayısı açısından ülke genelinde ekonomik gelişmişliğe paralel şekilde batı-doğu yönünde önemli farklar bulunmaktadır (Harita 2-30).

Harita 2-30: GSM Abone Sayısı (Bin Kişi Başına)

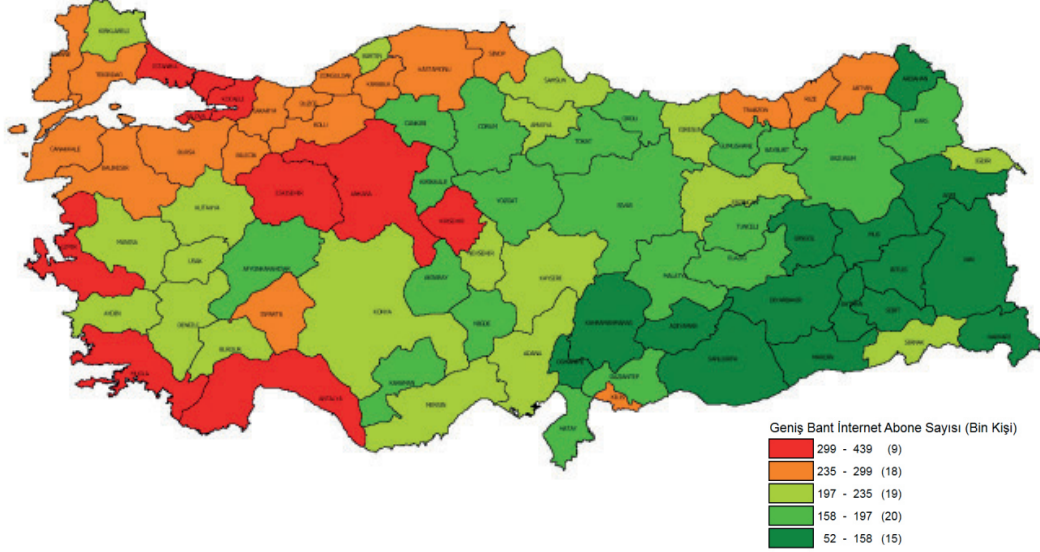
Kaynak: BTK verilerinden üretilmiştir.

286. Genişbant internet abonesi 2008 yılında 6 milyon iken 2012 yılında yaklaşık 20 milyona ulaşmıştır. 2011-2012 döneminde bu alandaki artış oranının ise yüzde 43 civarında olduğu görülmektedir. Genişbant internet aboneliğinin bölgesel dağılımı ise mobil telefon kullanımına oldukça benzemektedir (Harita 2-31).

287. Sabit genişbant penetrasyon oranı Türkiye’de yüzde 10,4 iken, OECD ülkeleri penetrasyon ortalaması yüzde 26’dır. Ayrıca mobil genişbant penetrasyon oranı Türkiye’de yüzde 16 iken OECD ortalaması yüzde 56,6’dır.

Harita 2-31: Genişbant İnternet Abone Sayısı (Bin Kişi Başına, 2012)

Kaynak: BTK verilerinden üretilmiştir.

288. E-posta gönderimi, haber grupları veya çevrimiçi tartışma forumlarına mesaj iletmek internet kullanıcılarının en çok gerçekleştirdiği faaliyetler olmuştur.²⁴ Türkiye'de Mart 2013 SMG-Facebook Türkiye Raporuna göre 32 Milyon facebook kullanıcısı bulunmaktadır. Türkiye, kullanıcı başına sosyal medyada her ay harcanan 10,2 saatle dünyada 4. sırada bulunmaktadır.²⁵

2.5 Doğal Yapı, Çevre ve İklim Değişikliği²⁶

Kalkınmanın sürdürülebilirliğinin sağlanması tüm bölgelerimiz için önemli bir husus olmaya devam etmektedir. Bölgesel kalkınma, özellikle düşük gelire sahip bölgelerde sağlanacak iyileşmeler, çevresel sürdürülebilirlik bakımından önemli katkılar sağlayacaktır.

289. Türkiye, gelecek nesillerin kısıtlı doğal kaynaklardan faydalanmasını güvence altına almak üzere, ekonomik ve sosyal kalkınmayla birlikte çevrenin kalitesinin iyileştirilmesi ve korunmasına yönelik politika ve uygulamalar gerçekleştirmektedir. Bu kapsamda emisyon kontrolü, yenilenebilir enerji kullanımı ve enerji verimliliğinin artırılması, atık yönetiminin etkinleştirilmesi, içme suyu ve kanalizasyon gibi hizmetlerin yaygınlaştırılması ve kalitesinin yükseltilmesi, çölleşme ve erozyonla mücadelenin artırılması, orman ve deniz koruma alanları da dahil olmak üzere korunan alanların genişletilmesi, biyolojik çeşitliliğin korunması yönünde alınan tedbirler ile Türkiye'nin çevresel göstergeleri iyileşmektedir.

290. Enerji tüketimi ve ekonomik faaliyetlerin bir sonucu olarak ortaya çıkan sera gazı emisyonları, iklim değişikliğinin en önemli sebebi olarak görülmektedir. Bu çerçevede, iklim değişikliğiyle mücadelede en önemli göstergelerden biri olan kişi başına sera gazı emisyon miktarı Türkiye'de 1992 yılında 3,6 ton iken bu değer 2011 yılında 5,71 tona yükselmiştir. Bu artışın ana nedeni, ekonomik büyümenin ve enerji tüketimindeki artış hızının nüfus artış hızından daha yüksek olmasıdır.

²⁴ Bilgi Toplumu İstatistikleri 2011

²⁵ PwC Küresel Eğlence ve Medya Sektörü'ne Bakış 2012-2016

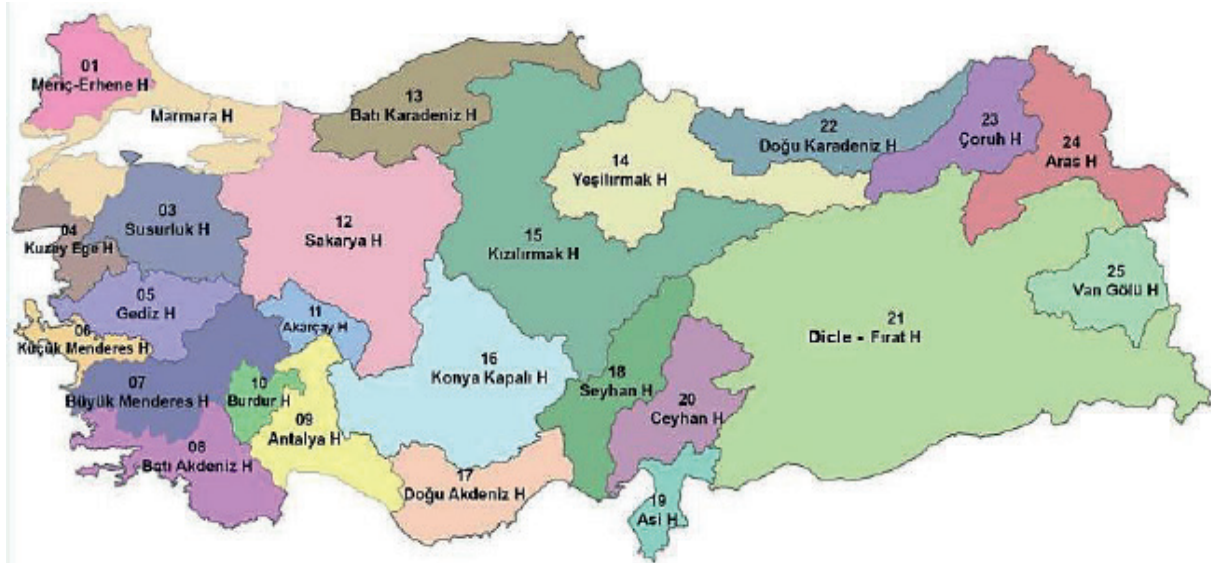
²⁶ Bu kısımda özellikle Türkiye Sürdürülebilir Kalkınma Raporu: Geleceği Sahiplenmek 2012 yayınından yararlanılmıştır.

291. Türkiye’de atık yönetiminde yeniden kullanma, geri dönüştürme ve geri kazanım bilincinin yükseldiği gözlenmektedir. Farklılaşan tüketim alışkanlıkları ve ekonomik büyümeye rağmen atığın kaynağında azaltılmasına yönelik olarak alınan tedbirler sayesinde kişi başına günlük katı atık miktarı 1994 yılından günümüze neredeyse hiç değişmeyerek 1,1 kg seviyesinde gerçekleşmiştir. Ayrıca 1994 yılında atık bertaraf hizmeti verilen nüfusun toplam nüfusa oranı sadece yüzde 5 iken, bu oran 2011 yılında yüzde 58’e yükselmiştir.

292. İçme ve kullanma suyu şebeke yatırımlarının gerçekleştirilmesiyle belediye sınırları içinde yaşayan nüfustan içme ve kullanma suyundan yararlananların oranı 1994 yılında yüzde 88’den 2010 yılında yüzde 99’a ulaşmıştır. 1994 yılında içme ve kullanma suyu temini için belediyelerce çekilen 3,2 milyar m³ suyun 1 milyar m³’ü (yüzde 31,25’i) artırırken, 2010 yılında çekilen toplam 4,8 milyar m³ içme ve kullanma suyunun 2,5 milyar m³’ü (yüzde 53’ü) artırılmıştır.

293. Su yönetiminde etkinliği sağlamak üzere havza bazlı yaklaşımlar geliştirilmekte ve entegre koruma ve kontrollü kullanma ilkelerinin belirlendiği havza koruma eylem planları hazırlanmakta ve uygulamaların takibi sağlanmaktadır. Bu çerçevede 11 havzanın koruma eylem planları tamamlanmıştır. Türkiye’deki 25 havza genelinde nehir havzası koruma eylem planlarının da tamamlanarak farklı kurum ve kuruluşların görev ve sorumluluklarının bir bütün olarak ele alınmasına önem verilmektedir.

Harita 2-32: Türkiye Nehir Havzaları

Kaynak: DSI

294. Sürdürülebilir tarımsal üretimi sağlamak ve verimliliği artırmak amacıyla, yörelerin iklim koşulları, toprak yapısı ve topoğrafik özellikleri ile yönetilebilir olma boyutları dikkate alınarak 30 adet tarım havzası belirlenmiştir.²⁷ Bu havzalarda temel olarak uygun ürün desenleri belirlenerek tarımsal desteklemelerin daha etkin kullanımı sağlanmakta ve biyolojik çeşitlilik, toprak ve su kaynaklarının tahribi engellenmektedir.

²⁷ 29/6/2009 tarihli ve 2009/15173 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı

Harita 2-33: Türkiye Tarım Havzaları

Kaynak: Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı

295. Kentsel alanlarda doğalgaz kullanımının yaygınlaştırılması sonucunda 2007-2010 yılları arasında havadaki kükürtdioksit miktarında yüzde 8, partikül madde miktarında ise yüzde 12 oranında azalma sağlanmıştır. Isıtma amaçlı kömür kullanılan illerimizde ise hava kirliliği yoğun olarak görülmektedir.

296. Hava kirliliğine ilişkin değerler incelendiğinde düşük gelirli bölgelerin genel anlamda kötü göstergelere sahip olduğunu söylenebilir. İklimsel koşullar, doğalgaz arzı ve doğalgazın göreceli maliyeti bu hususta önemli rol oynamaktadır. Bu bakımdan çevreye karşı duyarlılıkla gelir durumunun doğrudan ilişkili olduğunu söylemek mümkündür.

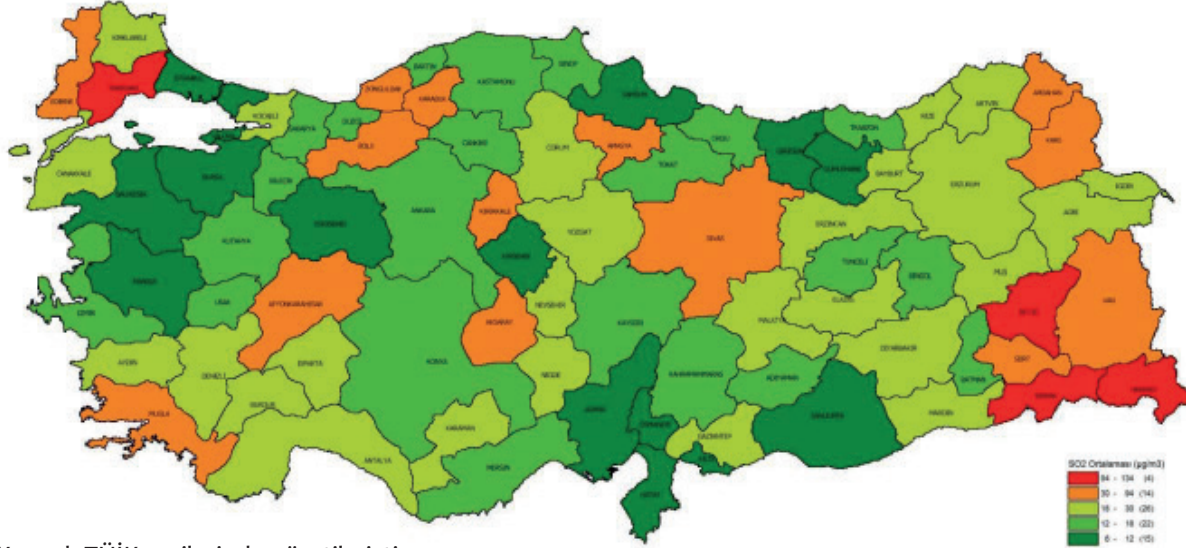
297. Çevre konusunda yatırım yapılması için öncelikle ilgili bölgelerde temel altyapı hizmetlerinin tamamlanması ve kalkınmanın belirli bir seviyeye getirilmesi gereklidir. Yoksulluk probleminin çözülmediği bir durumda çevresel sürdürülebilirlik konusunda yapılabilecekler de sınırlı kalır.

Harita 2-34: Partiküler Madde Ortalama Değeri (2010)

Kaynak: TÜİK verilerinden üretilmiştir.

Harita 2-35: Kükürt Dioksit Ortalama Değeri (2010)

Kaynak:TÜİK verilerinden üretilmiştir.

298. Türkiye’de ormanlık alanlar 1972 yılından bu yana artış göstermektedir. 1972 yılında toplam yüzölçümün yüzde 26,1’i olan ormanlık alanlar, 2012 yılında yüzde 27,6’ya yükselmiştir. Ormanların kapladığı alandaki değişikliğin temel nedenleri arasında ağaçlandırma çalışmaları ve insan baskısının azaldığı yerlerde ormana dönüşme yer almaktadır.

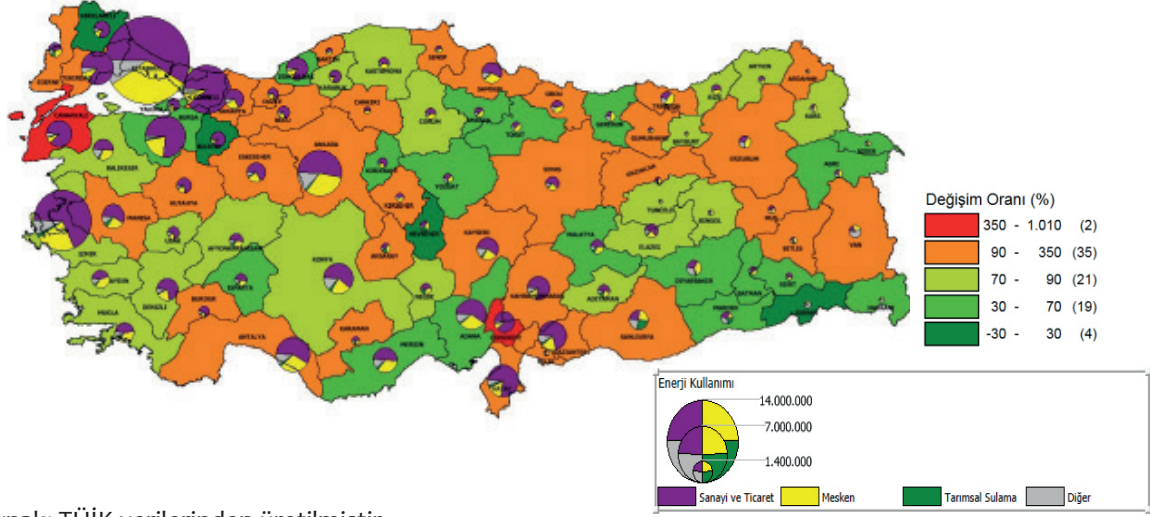
299. Türkiye coğrafi konumu ve topoğrafik yapısı nedeniyle zengin biyolojik çeşitliliğe sahiptir. Bu zengin doğal kaynakların sürdürülebilir bir şekilde kullanılması amacıyla biyolojik çeşitlilik ekonomisi çalışmalarına başlanmıştır. Kırsal kalkınmaya destek olacak şekilde sürdürülebilir av yaban hayatı kullanımına geçilmiş, ulusal ve uluslararası koruma statüsüne sahip doğa koruma alanları ilan edilmiştir. 2012 yılı sonu verilerine göre 5,6 milyon hektarı kara üzerinde ve 0,4 milyon hektarı deniz üzerinde olmak üzere Türkiye’de toplam 6 milyon hektar tek yüzey haline getirilmiş korunan alan mevcuttur. Türkiye’de kara üzerinde yer alan korunan alanların ülke yüzölçümüne oranı, 1992 yılında yüzde 3,02 iken 2012 yılında yüzde 7,24’e, korunan kıyı uzunluğu da 2002 yılında yüzde 20 iken 2012 yılında yüzde 22 (1853 km)’ye yükselmiştir.

300. Türkiye’de deniz ve kıyı alanları evsel ve endüstriyel atıklar ile deniz araçlarından kaynaklanan kirlilik, kültür balıkçılığı ve turizm gibi insan faaliyetlerden dolayı baskılara maruz kalmaktadır. Bu çerçevede, başta kara kökenli kirleticiler olmak üzere deniz ekosistemlerinde bozulmaya yol açan unsurların bertarafına yönelik çalışmalar Özel Çevre Koruma Alanları öncelikli olmak üzere yürütülmektedir.

2.6 Enerji

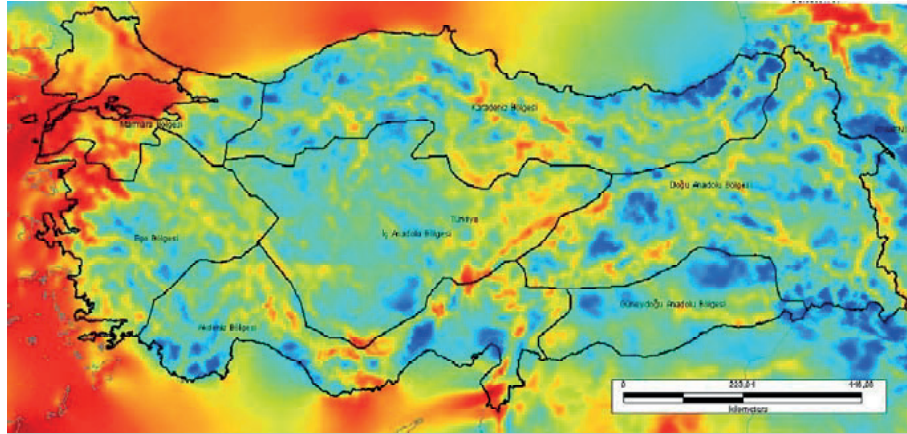
Gelişmişlik ve üretim yapısına paralel olarak enerji kullanımında özellikle ülkenin batısı ile doğusu arasında dengesizlik bulunmakta, ancak özellikle Orta, Güneydoğu ve Doğu Anadolu’da belirli merkezlerde enerji kullanımında kayda değer bir yükseliş yaşanmaktadır.

Harita 2-36: Elektrik Enerjisi Kullanımının Değişimi ve Sektörel Dağılım (2011)

Kaynak: TÜİK verilerinden üretilmiştir.

301. Elektrik enerjisinin kullanımının 2001-2011 yılları arası değişimine bakıldığında belirli illerde %100'ün üzerinde kullanım oranı artışı sağlandığı görülmektedir. Kullanımın sektörel ve kişi başına dağılımı incelendiğinde batıya doğru sanayi işletmeleri ile ticarethanelerin ağırlığının arttığı, doğuda ise mesken tüketiminin yüksek olduğu görülmektedir.

Harita 2-37: Rüzgâr Enerjisi Kapasite Faktörü Dağılımı²⁸

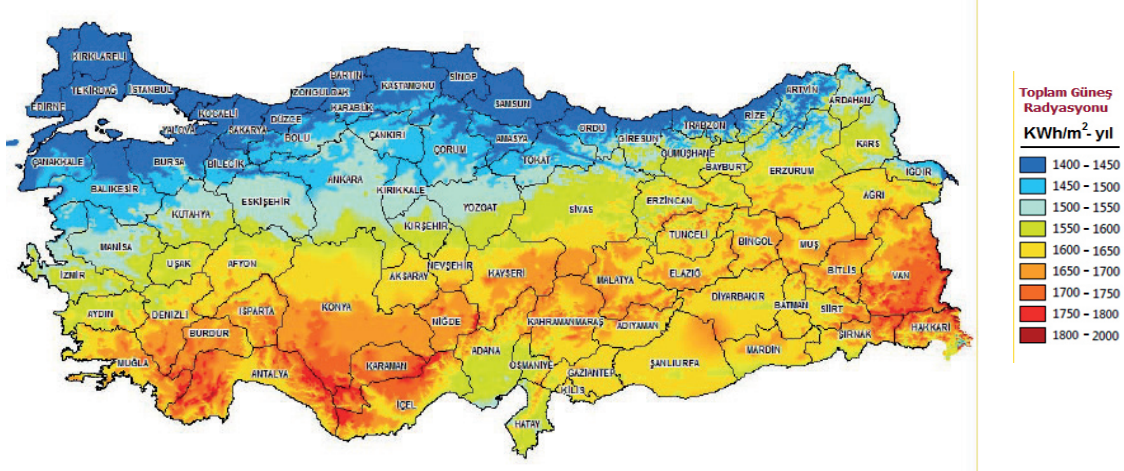
Kaynak: Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı

²⁸ 50 metre yükseklikteki ortalama kapasite faktörü dağılımı.

302. Alternatif enerji kaynakları açısından bölgelerin farklı potansiyellerinin bulunması ve yenilenebilir ve yerli kaynaklara dayalı üretim politikaları bölgelere yeni fırsatlar sunmaktadır. Kamu yatırım ve destek uygulamalarıyla özel sektörün bölgelerdeki bu potansiyelleri harekete geçirmesi sağlanmalıdır.

Harita 2-38: Güneş Enerjisi Potansiyel Atlası

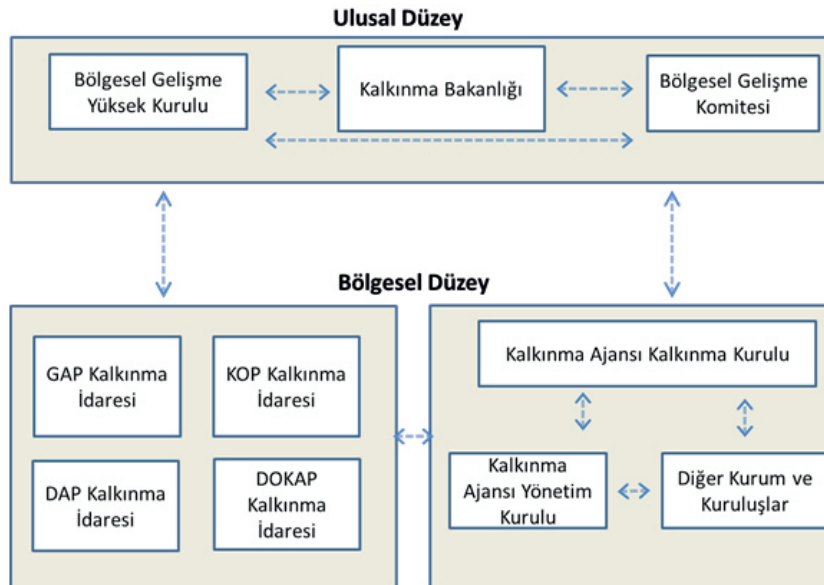
Kaynak: Yenilenebilir Enerji Genel Müdürlüğü

2.7 Kurumsal Yapı

Bölgesel gelişme için ulusal ve bölgesel düzeyde yönetim ve koordinasyon yapıları oluşturulmuştur. Önümüzdeki dönemde bunların etkinliğinin artması beklenmektedir.

303. Bölgesel gelişme politikasının temeli, çok katmanlı ve çok düzlemli yönetişimdir. Bölgesel gelişme politikasının yönetişimi 3 ana düzeyden oluşur; ulusal, üst bölgesel ve bölgesel. Her bir düzeyde, farklı kurum ve kuruluşların oluşturdukları farklı düzlemler karar alma, uygulama ve izleme-değerlendirme süreçlerine dahil olurlar.

Şekil 3-20: Ulusal ve Bölgesel Düzeyde Kurumsal Yapı

304. Ulusal düzeyde iki temel aktör Bölgesel Gelişme Yüksek Kurulu (BGYK) ve Bölgesel Gelişme Komitesidir (BGK). İki Komite'nin sekreteryasını da Kalkınma Bakanlığı yürütür. BGYK, merkezi politikalar ile bölgesel gelişme politikaları arasında planlama, uygulama ve izleme bakımından uyum ve koordinasyonu sağlayarak yönetişimi geliştirmek amacıyla kurulmuştur. Kurul, bölgesel kalkınmaya ilişkin konularda üst karar organıdır. BGYK; Başbakan ve Kalkınma Bakanı ile Başbakanın belirleyeceği ilgili diğer bakanlardan oluşur.

305. Bölgesel kalkınma konularını teknik düzeyde tartışmak ve BGYK'nın karar almasına yönelik öneriler geliştirmek amacıyla da Bölgesel Gelişme Komitesi (BGK) oluşturulmuştur. BGK, Kalkınma Bakanlığı Müsteşarı başkanlığında, Maliye Bakanlığı ve Hazine müsteşarları ile Bölgesel Gelişme Yüksek Kurulunda temsil edilen bakanlıkların müsteşarlarından oluşur. Ayrıca, Komitenin gündemine göre kamu kesimi, özel kesim veya sivil toplum kuruluşu temsilcileri de Komite toplantılarına davet edilebilir.

306. Güneydoğu Anadolu Projesi, Doğu Anadolu Projesi, Doğu Karadeniz Projesi ve Konya Ovası Projesinin programlama, uygulama, izleme ve değerlendirme faaliyetlerini yerinde koordine ederek bölgelerin kalkınmasını hızlandırmak üzere Bölge Kalkınma İdareleri kurulmuştur.²⁹

Tablo 2-2: Bölge Kalkınma İdareleri ve Kapsadıkları İller

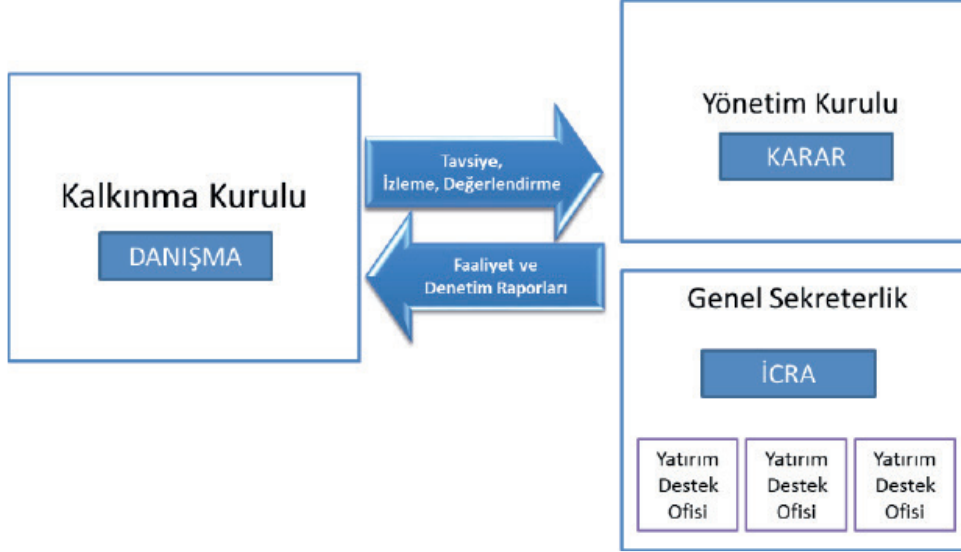
Bölge İdaresi	Merkez	Kapsadığı İller
Güneydoğu Anadolu Projesi BKİ	Şanlıurfa	Gaziantep, Adıyaman, Kilis, Şanlıurfa, Diyarbakır, Mardin, Batman, Şırnak, Siirt
Doğu Anadolu Projesi BKİ	Erzurum	Ağrı, Ardahan, Bingöl, Bitlis, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Hakkâri, Iğdır, Kars, Malatya, Muş, Tunceli, Van
Doğu Karadeniz Projesi BKİ	Giresun	Artvin, Bayburt, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize, Samsun, Trabzon
Konya Ovası Projesi BKİ	Konya	Aksaray, Karaman, Konya, Niğde

307. Bölge Kalkınma İdareleri dışında bölgesel düzeyde ise yönetişimin ana unsurları Kalkınma Ajanslarıdır. Kutu 2-3'de kalkınma ajanslarına ilişkin detaylı bilgiler sunulmaktadır.

²⁹ 2011 yılında GAP Bölge Kalkınma İdaresine ilave olarak Doğu Anadolu Projesi (DAP BKİ), Doğu Karadeniz Projesi (DOKAP BKİ) ve Konya Ovası Projesi Kalkınma İdaresi (KOP BKİ) Başkanlıkları oluşturulmuştur.

Şekil 2-21: Kalkınma Ajanslarının Organizasyon Yapısı

308. Kalkınma Ajansları Yönetim Kurulu ve Kalkınma Kurulu aracılığıyla bölgede yer alan ve kalkınmayla ilgili olabilecek tüm paydaşların programlama, uygulama, izleme ve değerlendirme süreçlerine katılımını temin eder. Ajansların bünyesinde illerde faaliyet gösteren Yatırım Destek Ofisleri de özel sektördeki yatırımcıların talep ettikleri hizmetleri tek elden temin ederek illerde girişimciliğin gelişimini sağlamaktadır.

Bölgesel kalkınmanın bu çok düzlem ve katmanlı yönetim modelinde amaç farklı katılımcılık seviyelerinde, karar alma ve uygulama süreçlerinde ilgili tarafların katılımını sağlamak veya katılım kanallarını açık tutmaktır. Bu modelde Kalkınma Bakanlığının koordinasyon rolü çok önemlidir. Kalkınma Bakanlığı ulusal düzeyde BGYK ve BGK sekreteryaya hizmetlerini, üst bölgesel ve bölgesel düzeylerden beslenerek ve etkileşim halinde yürütmek ve ulusal düzeyde alınan kararları bölgesel düzeyle paylaşmak suretiyle yönetişimin modelinin kilit aktörüdür.

Kutu 2-3: Kalkınma Ajansları³⁰

Kalkınma ajansları, 5449 sayılı “Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun” çerçevesinde, 2006 yılında 2 pilot ajans, 2008 yılında 8 ve 2009 yılında 16 olmak üzere Bakanlar Kurulu kararları ile aşamalı şekilde 26 Düzey 2 Bölgesinde kurularak faaliyetlerine başlamıştır.

Ajanslar, gerek kalkınmanın ülke sathında dengeli dağılımını sağlamak gerekse bölgelerin potansiyelinin harekete geçirilmesi suretiyle ulusal ve küresel ölçekte rekabet güçlerinin artırılmasına öncülük etmek amacıyla kurulmuştur.

Bölgesel düzeyde sosyo-ekonomik gelişme eğilimlerini ve yerleşmelerin gelişme potansiyelini belirleyen, ulusal düzeydeki politika, plan ve stratejiler ile bölgesel ve yerel düzeyde yürütülecek faaliyetler arasındaki ilişkiyi kurgulayan, kamu kesimi, özel kesim ve sivil toplum kuruluşları arasındaki işbirliğini ve koordinasyonu geliştiren, bölgesel program ve projelere temel oluşturan bölge planları Düzey 2 bölgeleri bazında kalkınma ajansları tarafından mahallinde ve ilgili tarafların üst düzey katılımıyla hazırlanmaktadır.

Kalkınma ajansları, çeşitli alanlarda farklılaşmış destek mekanizmaları vasıtasıyla bölgelerinin gelişmesine katkı sağlamaktadır. Kentsel yaşam kalitesinin artırılmasından KOBİ’lerin desteklenmesine, üniversite-sanayi işbirliğinin güçlendirilmesinden Ar-Ge ve yenilik faaliyetlerinin geliştirilmesine kadar farklı alanlarda destek programları uygulanmaktadır. Bu programlar kâr amacı güden ve gütmeyen farklı kesimlere yönelik olabilmektedir.

Kuruldukları günden bugüne kadar ajansların proje teklif çağrısı mekanizmasıyla projelere tahsis ettikleri hibe destek miktarı 1,8 milyar TL’dir. Proje sahipleri tarafından sağlanan eş-finansman ile birlikte bu rakam 3,2 milyar TL olacaktır. Proje teklif çağrısına toplam 32.700 başvuru yapılmış 6.800 yani yüzde 20’den fazlası kalkınma ajanslarından destek almıştır.

Ajansların, Doğrudan Faaliyet Desteği (DFD) ve Teknik Destek (TD) gibi farklı destek mekanizmaları da mevcuttur. DFD ile bölgenin rekabet gücü açısından önemli fırsatlardan yararlanması amaçlanmaktadır. DFD kapsamında, bugüne kadar 55 milyon TL tutarında kaynak kullanılmış, 3.623 projeden 999’una destek sağlanmıştır. TD kapsamında ise 5.500 başvuru alınmış ve bunlardan 3.140 tanesine teknik destek sağlanarak yaklaşık 20 milyon TL’lik kaynak kullanılmıştır.

Bölgelerine yatırımcı çekmek ve yatırımcıların iş ve işlemlerini kolaylaştırıcı rol oynamak da ajansların kuruluş amaçları arasındadır. Bu kapsamda, 81 ilin tamamında kalkınma ajansları bünyesinde Yatırım Destek Ofisi (YDO) kurulmuş, uzman personelin 215’i burada istihdam edilmiştir. YDO’lar bölgenin öncelikli alanlarında yatırımların artırılması, iş bağlantılarının kurulması, fizibilite çalışmalarının yapılması ve bölgenin yatırım imkânlarının uluslararası alanda tanıtımının yapılması gibi pek çok farklı alanda çalışmalar yürütmektedir. Bu kapsamda YDO’larca 65.000 yatırımcıya çeşitli konularda danışmanlık hizmeti verilmiş; 3000 kişinin yurt içi ve yurt dışı tanıtım organizasyonlarına katılımı sağlanmış, 5000 eğitim programı düzenlenmiş, 300 teşvik izleme ziyareti gerçekleştirilmiştir.

³⁰ Ajanslara ilişkin veriler Temmuz 2013 tarihi itibarıyladır.

2.8 Yerleşim Deseni ve Gelişme Eğilimleri

Bölgesel gelişme için ulusal ve bölgesel düzeyde yönetim ve koordinasyon yapıları oluşturulmuştur. Önümüzdeki dönemde bunların etkinliğinin artması beklenmektedir.

309. Doğudan batıya ve sahil kesimlere, iç kesimlerden ve kuzeyden yine sahil kesimlere gerçekleşen göç sonucunda nüfus ülke mekânında belirli merkezlerde toplanmaktadır. Bu dengesiz yerleşim düzeni nedeniyle büyük kentlerin sayısı ve toplam nüfustan aldığı pay artmaktadır.

Tablo 2-3: Kent Nüfusları İtibarıyla Yerleşim Sayısı³¹

Nüfus Aralığı	Yerleşim Sayısı		Toplam Nüfusu		Türkiye Nüfusundan Payı	
	2000	2012	2000	2012	2000	2012
>3.000.000	2	3	12.006.830	21.743.241	%23	%37
1.500.000-3.000.000	1	4	2.232.265	5.147.516	%4	%9
500.000-1.500.000	8	11	6.145.007	9.243.944	%12	%16
200.000-500.000	18	16	5.248.634	4.789.716	%10	%8
50.000-200.000	102	87	8.970.804	8.440.671	%17	%14
20.000-50.000	167	91	5.207.145	2.696.573	%10	%5
<20.000	2677	1941	12.322.804	6.930.550	%24	%12

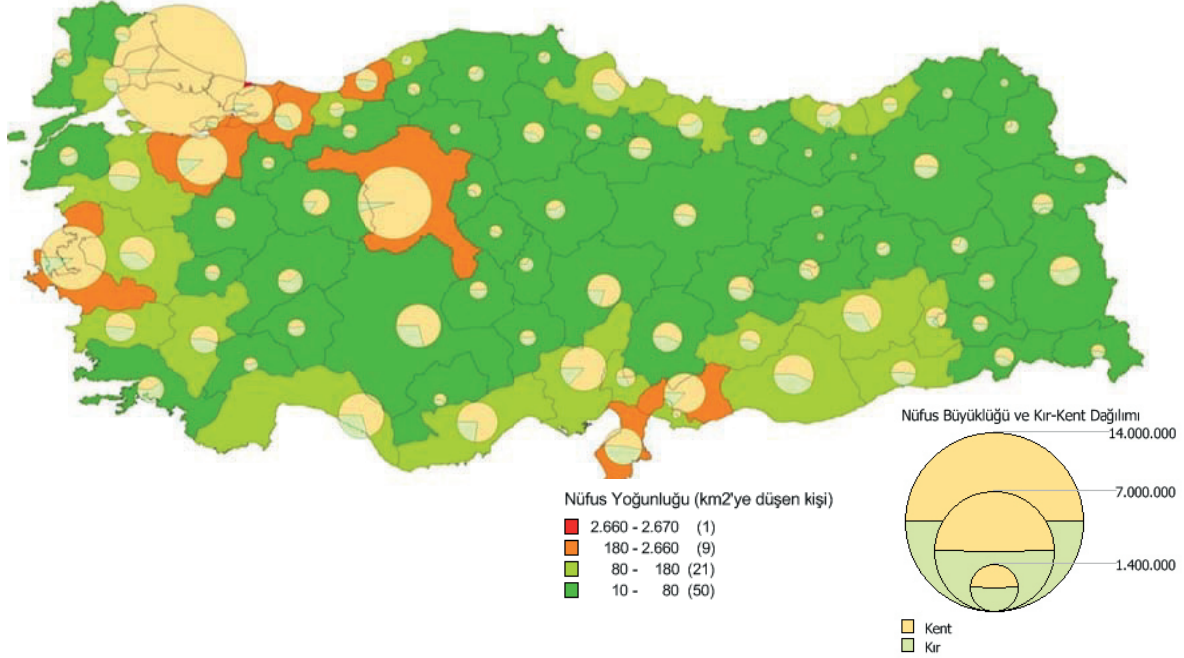
Kaynak: TÜİK verilerinden üretilmiştir.

310. Buna paralel olarak nüfusu 20.000'in altındaki yerleşimlerin toplam yerleşimler içindeki oranı azalırken özellikle nüfusu 500.000 üzerindeki kentlerin oranında artış görülmektedir. Dolayısıyla şehirler büyüdükçe çekim güçleri daha da artmakta nüfus hem doğal yollardan hem de göç vasıtasıyla daha hızlı artış göstermektedir.

311. İstanbul, Ankara, İzmir ve Adana-Mersingibi şehirlerin etki alanlarında süreklilik arz eden birleşik şehirler oluşmaktadır.

312. Cumhuriyetin ilk yıllarında ülke genelinde yüzde 24'ler düzeyinde olan şehirleşme oranı, 1985 yılında yüzde 53, 2010 yılında ise yüzde 76 düzeyine ulaşmış olup, önümüzdeki dönemde de ülkenin batısında şehirleşme oranının hızla artmaya devam etmesi beklenmektedir. 2000-2010 döneminde en hızlı büyüyen il Kocaeli olurken, diğer hızlı büyüyen iller Denizli, Kayseri, Sakarya, Bilecik, Gaziantep, Bursa, Manisa, Antalya, Şanlıurfa olmuştur.

³¹ Belediyeler OECD yerleşim sınıflaması dikkate alınarak sınıflandırılmıştır.

Harita 2-39: İllerin Nüfus Büyüklükleri, Kır-Kent Dağılımı ve Nüfus Yoğunlukları (2012)

Kaynak: TÜİK verilerine göre üretilmiştir.

Not: Şehir nüfusu 20.000 üstü olarak kabul edilmiştir.

313. Bölgeler arası gelişmişlik farkına paralel olarak nüfusun önemli bir bölümü batı bölgelerindeki illerde yerleşmeyi tercih etmektedir. Ülkenin batısı ve sahil kesimlerinde nüfus yoğunluğu artarken doğu ve iç kesimlerde azalmaktadır. İstanbul'da kilometre kareye 2.560 kişi, Tunceli'de ise sadece 10 kişi düşmektedir.

314. 2012 ve 2013 yıllarında yapılan düzenlemelerle büyükşehir belediye sayısı 30'a yükselmiş, büyükşehir belediye sınırları il mülki sınırları ile bütünleşmiş, büyükşehirlerdeki il özel idareleri ile büyükşehir sınırları içerisindeki belde belediyeleri ve köyler kaldırılmıştır. Kırsal alanlar da dâhil bütün il sınırlarını kapsayacak şekilde hizmet sunma yükümlülüğü verilen büyükşehirlerin planlama, örgütlenme ve hizmet sunum yaklaşımlarının geliştirilmesi gerekmektedir.

Kırsal Yerleşimler

315. Planlı dönemin başından beri, ülkemizdeki kırsal alan yerleşim deseni, kırsal kalkınmanın önündeki en önemli engellerden biri olarak kabul edilmiştir. Kırsal yerleşim desenin; küçük, dağınık ve parçalı yerleşim birimlerinden oluşması kırsal kalkınma politikalarının etkin bir şekilde hayata geçirilmesini sınırlamıştır. Bu nedenle, kırsal kesimde öncelikle mekân sorunu tanımlanarak, yerleşimlerin belirli bir düzen içinde işlevlendirilmesi temel politika olarak benimsenmiştir.

316. Gerek tarımdaki yapısal dönüşüm gerekse kırdan kente göç nedeniyle ekonomik ve demografik açıdan kalkınma için gerekli rasyonel ölçekten uzaklaşan kırsal yerleşimlerin artışı nedeniyle topyekün kırsal kalkınma yavaşlamakta ve faaliyetlerin etkinliği azalmaktadır. Bu nedenle, ülkemizde kırsal kalkınmayı hızlandırmak üzere nispeten yeterli nüfus ve ekonomi ölçeğine sahip yerleşimlerin gelişmelerinin programlı bir şekilde desteklenmesi ve bu yerleşimlerin etki alanındaki civar yerleşimler için birer hizmet merkezi haline getirilmesi amaçlanmaktadır. İlçe merkezleri ve beldelerin ortalama nüfuslarındaki değişimin köylere kıyasla daha durağan

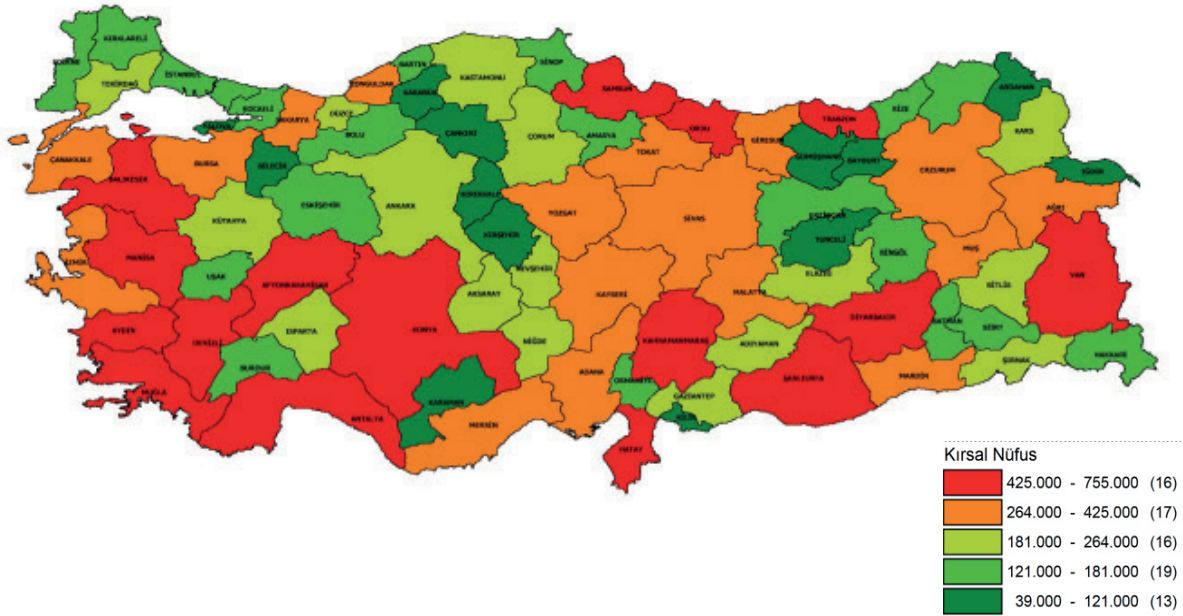
olması, kırsal kalkınma çabalarında bu yerleşimlere odaklanılmasının daha rasyonel bir tercih olacağını göstermektedir.

317. Türkiye’de kırsal yerleşimler idari ayrıma göre, il ve ilçe merkezleri dışında kalan tüm beldeler ve köyler olarak tanımlanırken, diğer bir tanıma göre ise nüfusu 20 binden düşük tüm yerleşim yerlerini kapsamaktadır. İkinci tanım temel alındığında bazı ilçe merkezleri de kırsal alan kapsamına girmektedir. Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisinde (UKKS) ifade edildiği üzere Türkiye’nin kırsal kalkınma politika uygulamalarına esas tanım ikinci tanımdır.

318. Türkiye’de kırsal yerleşim yeri olarak 2012 yılı sonu itibarıyla; 1.977 belde, 34.340 köy ve yaklaşık 47 bin köy başlısı bulunmaktadır. Ancak UKKS gereğince bunların arasına merkez nüfusu 20 binden düşük ilçeleri de dahil etmek gerekir.

319. 2007-2012 döneminde, yukarıda verilen birinci tanıma göre köy nüfusunun ülke nüfusu içindeki payı yüzde 29,5’ten yüzde 22,7 ye gerilemiştir. İkinci tanıma göre kırsal nüfusun payı ise aynı dönemde yüzde 32,5’ten yüzde 27,7’ye düşmüş, kırsal nüfus yaklaşık 2 milyon kişi azalmıştır. Kırsal nüfusun iller itibarıyla dağılımını sergileyen Harita 2-40’de görüldüğü üzere, kırsal nüfus ağırlıklı olarak batı bölgelerinde ve kıyı illerindedir.

Harita 2-40: İllere göre kırsal nüfus büyüklükleri (2012)

320. Özellikle Büyükşehir Belediyesi (BŞB) Kanununda yapılan değişikliğin ardından kırsal yerleşimlere götürülecek hizmetlerden sorumlu birimler önemli ölçüde değişmiştir. BŞB bulunan 30 ildeki köylerin tüzel kişiliği kaldırılarak mahalleye dönüştürülmüştür. Bu köylerde yaklaşık 10,4 milyon kişi ikamet etmektedir. Mart 2014’ten itibaren bu köylere yönelik hizmet sunumu ilçe belediyeleri ile büyükşehir belediyeleri tarafından sağlanacaktır. Geri kalan 51 ilde yaklaşık 6,8 milyon köy nüfusu bulunmaktadır. Bu illerde köylere hizmet sunumu il özel idareleri ve kaymakamlıklar eliyle yürütülecektir. Bu iki kurum tarafından köylere götürülen önemli hizmetlerden biri de Köylerin Altyapısının Desteklenmesi Projesidir (KÖYDES).

Kutu 2-4: KÖYDES

Köylerde süregelen içme suyu ve yol sorunlarının mahalli idareler eliyle ortadan kaldırılması için 2005 yılında pilot düzeyde başlatılan Köylerin Altyapısının Desteklenmesi Projesi (KÖYDES), 2010 yılında küçük ölçekli tarımsal sulama ve 2011 yılında atık su bileşenlerinin dahil edilmesiyle entegre bir kırsal altyapı programına dönüştürülmüştür.

2005-2014 döneminde Projeye cari rakamlarla yaklaşık 9,15 milyar TL kaynak tahsis edilmiştir. 2014 yılı Haziran ayı sonuna kadar yol bileşeni kapsamında; yaklaşık 7 bin km ham ve tesviye, 79 bin km stabilize, 105 bin km asfalt ve 2.700 km beton yol olmak üzere toplamda 194.000 km yol yapılmıştır.

Ayrıca, 15,75 milyon m² alana kilit parke döşemesi yapılmış ve 38 bin km uzunluğundaki yolun ise onarımı gerçekleştirilmiştir. İçme suyu bileşeni kapsamında ise, 4.255 ünitesi (köy ve köy bağılı) susuz, 47.150 ünitesi ise suyu yetersiz olmak üzere 51.405 ünite yeterli ve sağlıklı içme suyuna kavuşmuştur.

Böylece, söz konusu dönemde toplam köy yolu ağı yaklaşık 42 bin km artmasına rağmen, asfalt-beton yol oranı yüzde 33'ten yüzde 46'ya, suyu yeterli ünite oranı ise yüzde 81'den yüzde 92'ye çıkmıştır.

2.9 Gelişmişlik ve Gelir Durumlarına Göre Bölgeler

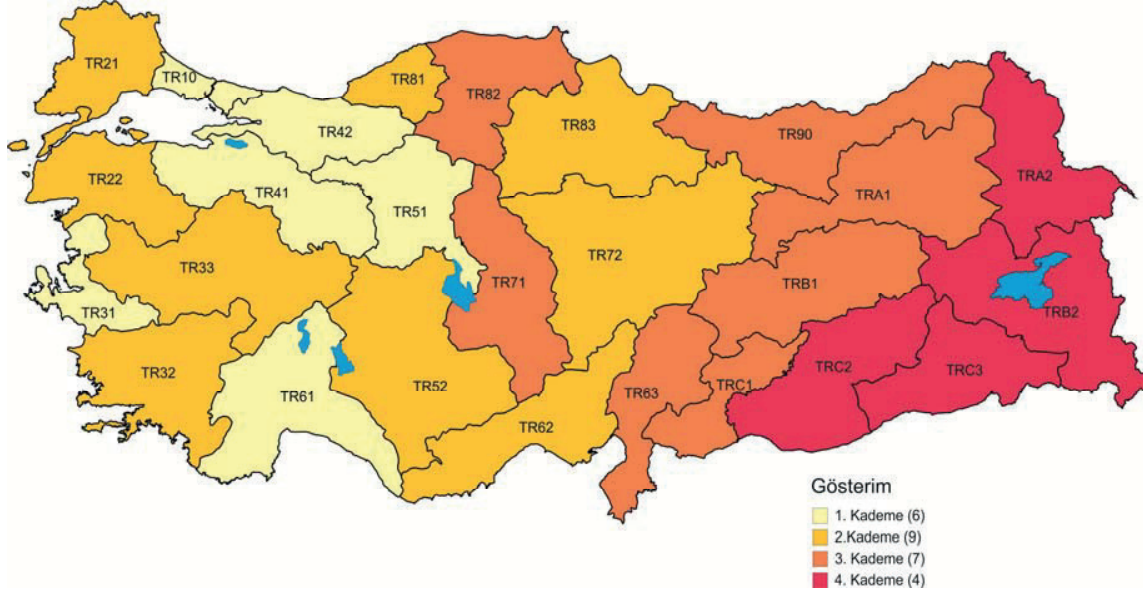
321. Demografi, eğitim, sağlık, istihdam, rekabetçi ve yenilikçi kapasite, mali kapasite, erişilebilirlik ile yaşam kalitesi olmak üzere 8 alt kategoride, çoğunluğu 2009-2010 yıllarına ait 61 değişken kullanılarak hazırlanan 2011 yılı Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi (SEGE) çalışmasına göre ülkemizdeki Düzey 2 bölgeleri gelişmişlik düzeyleri açısından dört kademede ele alınmaktadır.

322. Bu çalışmaya göre, 14 bölge ülke ortalamasının üzerinde, bir bölge (TR83 - Samsun, Tokat, Çorum, Amasya) ülke ortalaması düzeyinde, 11 bölge ise ortalamanın gerisinde endeks değerlerine sahiptir.

323. Tek ilden oluşan Düzey-2 bölgeleri (İstanbul, Ankara ve İzmir) en gelişmiş bölgeler olurken, TR41 (Bursa, Eskişehir, Bilecik) ve TR61 (Antalya, Isparta, Burdur) Düzey-2 bölgeleri dördüncü ve beşinci sırada yer almışlardır.

324. Karadeniz bölgesi içerisinde, Orta ve Doğu Karadeniz bölgeleri ilerleme kaydederken, Batı Karadeniz'de nispi bir gerileme görülmektedir. Akdeniz bölgesinde ise, Batı Akdeniz bölgesindeki hızlı yükselişe karşılık Çukurova ve Doğu Akdeniz bölgeleri daha alt sıralarda yer almıştır.

325. Dördüncü kademede yer alan Düzey-2 bölgelerinin tamamı Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde bulunmaktadır.

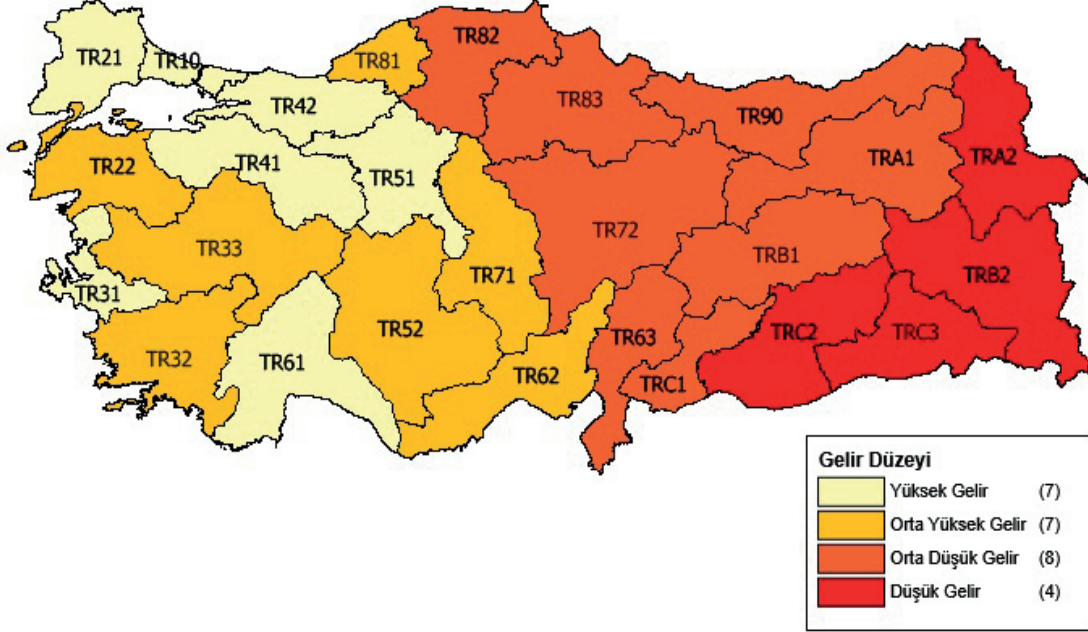
Harita 2-41: SEGE-2011 Çalışmasına Göre Düzey 2 Bölgelerin Gelişmişlik Düzeyi

326. Demografi, eğitim, sağlık, istihdam, rekabetçi ve yenilikçi kapasite, mali kapasite, erişilebilirlik ile yaşam kalitesi olmak üzere 8 alt kategoride, çoğunluğu 2009-2010 yıllarına ait 61 değişken kullanılarak hazırlanan 2011 yılı Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi (SEGE) çalışmasına göre ülkemizdeki Düzey 2 bölgeleri gelişmişlik düzeyleri açısından dört kademede ele alınmaktadır.

Harita 2-42: İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması (2011)

327. Türkiye’deki bölgelere kişi başına düşen gelir açısından bakıldığında, kişi başı GSKD değeri Türkiye ortalaması üzerinde olan bölgeleri “Yüksek Gelirli”, kişi başı GSKD değeri Türkiye ortalamasının altında ancak yüzde 75’inin üzerinde olan bölgeler “Orta-Yüksek Gelirli”, kişi başı GSKD değeri Türkiye ortalamasının yüzde 75’inin altında ve yüzde 50’sinin üstünde olan bölgeleri “Orta-Düşük Gelirli” ve kişi başı GSKD değeri Türkiye ortalamasının yüzde 50’sinden düşük bölgeleri “Düşük Gelirli” olarak sınıflamak mümkündür.

Harita 2-43: Gelir Düzeylerine Göre Bölge Sınıflaması

Şekil 2-22: Gelir Düzeyine Göre Bölgesel Sınıflama

Yüksek Gelir Düzeyi	TR 10 (İstanbul) TR 42 (Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova) TR 51 (Bursa, Eskişehir, Bilecik) TR 21 (Tekirdağ, Edirne, Kırklareli) TR 31 (İzmir) TR 61 (Antalya, Isparta, Burdur)	Kişi başı GSKD Değeri Türkiye Ortalaması üzerinden Olan Bölgeler (son üç yıl)
Orta - Yüksek Gelir Düzeyi	TR 22 (Balıkesir, Çanakkale) TR 32 (Aydın, Denizli, Muğla) TR 81 (Zonguldak, Karabük, Bartın) TR 33 (Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak) TR 62 (Adana, Mersin) TR 52 (Konya, Karaman) TR 71 (Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir)	Kişi başı GSKD Değeri Türkiye Ortalaması altında % 75'inin üzerinde Olan Bölgeler (son üç yıl)
Orta - Düşük Gelir Düzeyi	TR 90 (Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane) TR 72 (Kayseri, Sivas, Yozgat) TR 82 (Kastamonu, Çankırı, Sinop) TR 83 (Samsun, Tokat, Çorum, Amasya) TR A1 (Erzurum, Erzincan, Bayburt) TR 63 (Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye) TR B1 (Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli) TR C1 (Gaziantep, Adıyaman, Kilis)	Kişi başı GSKD Değeri Türkiye Ortalamasının % 75'inin Altında % 50'sinin üstünde Olan Bölgeler (son üç yıl)
Düşük Gelir Düzeyi	TR C3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt) TR C2 (Şanlıurfa, Diyarbakır) TR A2 (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan) TR B2 (Van, Muş, Bitlis, Hakkari)	Kişi başı GSKD Değeri Türkiye Ortalamasının % 50'sinden Düşük Olan Bölgeler (son üç yıl)

BÖLÜM 3

Bölgesel Gelişme Vizyonu,
Amaçlar ve Stratejiler

3. BÖLGESEL GELİŞME VİZYONU VE STRATEJİLERİ

İlkeler

Bölgesel gelişme politikalarının tespiti ve yönetilmesinde aşağıdaki ilkeler esas alınacaktır:

- a) Ulusal önceliklere uyum ve tamamlayıcılık
- b) Kalkınmada fırsat eşitliği
- c) Sürdürülebilirlik
- d) Verimlilik
- e) Katılımcılık, işbirliği ve ortaklık
- f) Çok katmanlı yönetim
- g) Yerellik ve yerindenlik

Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi Vizyonu

“Sosyo-ekonomik ve mekânsal olarak bütünleşmiş, rekabet gücü ve refah düzeyi yüksek bölgeleriyle daha dengeli ve topyekûn kalkınmış bir Türkiye.”

Amaçlar

328. Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi; genel amaçlar, yerleşim sınıflarına özgü amaçlar ve yatay amaçlar olmak üzere üç düzeyde ele alınmıştır.

Genel Amaçlar

329. 2023 yılında “Sosyo-ekonomik ve mekânsal olarak bütünleşmiş, rekabet gücü ve refah düzeyi yüksek bölgeleriyle daha dengeli ve topyekûn kalkınmış bir Türkiye.” vizyonuna ulaşmak üzere dört genel amaç belirlenmiştir:

1. Bölgesel gelişmişlik farklarının azaltılarak refahın ülke sathına daha dengeli yayılması
2. Tüm bölgelerin, potansiyellerinin değerlendirilmesi ve rekabet güçlerinin artırılması suretiyle ulusal kalkınmaya azami düzeyde katkı sağlaması
3. Ekonomik ve sosyal bütünleşmenin güçlendirilmesi
4. Ülke genelinde daha dengeli bir yerleşim düzeni oluşturulması

330. Ülke içinde başta gelir olmak üzere bölgeler arasındaki sosyo-ekonomik gelişmişlik farklarının azaltılması, bireylerin yaşam kalitesinin yükseltilerek asgari standartlara ulaştırılması ve hizmetlere hakkaniyet ölçüleri çerçevesinde erişimin kolaylaştırılması sağlanacaktır. Refahın

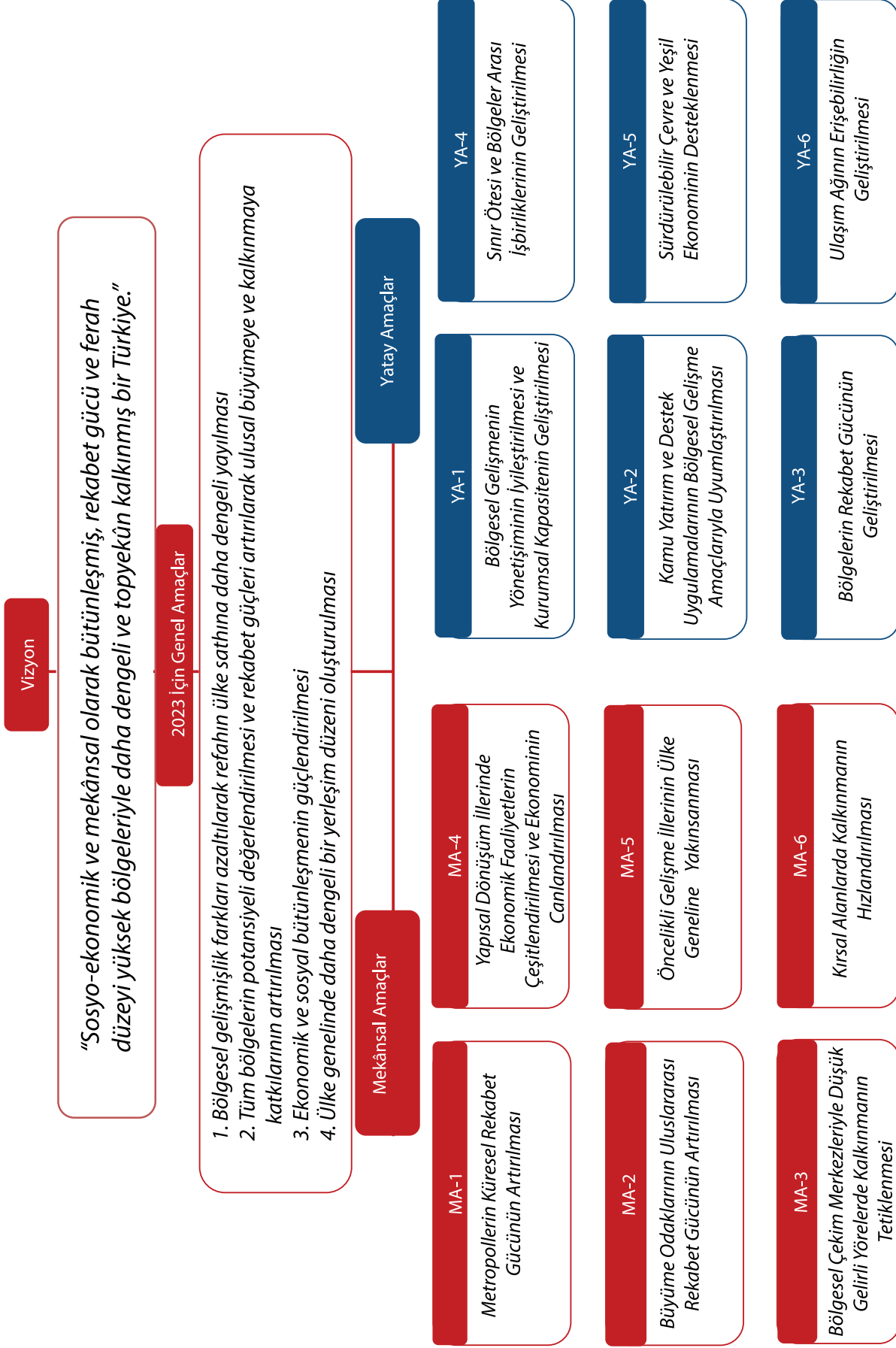
toplum kesimleri, iller ve bölgeler arasında, kısacası mekânda dengeli dağılımın sağlanması ekonomik ve sosyal uyum ile toplumsal istikrarın bir gerekliliği olarak ortaya çıkmaktadır.

331. Bölgesel gelişme farklarının azaltılması geleneksel hedefinin yanında tüm bölgelerdeki atıl kalmış, değere dönüştürülmemiş kaynakların ve tüm bölgelerin içsel potansiyelinin harekete geçirilmesi hususu da bölgesel gelişme politikasının genel amaçları içerisinde yer almaktadır. Tüm bölgelerin rekabet güçlerini artırmak üzere teknolojik ilerleme sağlanması, verimlilik ve istihdam düzeyinin artırılması ihtiyacı bulunmaktadır. Ülkeler arası rekabetin artık kentler ve bölgeler arası rekabete dönüştüğü gözlenmektedir. Bölge ekonomilerinin, yeni rekabet koşullarına ayak uydurma yeteneğinin geliştirilmesi, yerel girişimciliğin desteklenmesi, karşılaştırmalı ve rekabetçi üstünlüklerden yararlanılması bölgelerin ulusal büyümeye ve kalkınmaya katkılarının artırılması için önemli görülmektedir.

332. Türkiye'nin ülke içi ve dış dünyayla ekonomik ve sosyal yönden daha fazla bütünleşmesi sağlanmalıdır. Ülke içinde bölgelerin daha erişilebilir kılınması, insan ve mal hareketliliğinin kolaylaştırılması, üretimin coğrafyada etkin bir şekilde örgütlenmesi, bilgi ve iletişim altyapısının güçlendirilmesi gerekmektedir. Türkiye'nin yakın çevresi ve dünyayla bütünleşmesi ise mali, ticari ve ekonomik ilişkiler ile buna uygun altyapının geliştirilmesinin yanında siyasi ve kültürel ilişkilerin de güçlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Gelişme gücü çeken bölgelerin gelişmiş bölgelerle, kırsal alanların kentlerle etkileşiminin artırılması, özellikle kentlerde sosyal uyum politikalarıyla başta dezavantajlı gruplar olmak üzere toplumun herkesiminde kaynaşmanın sağlanması ve huzurlu bir ortamın oluşturulması sağlanacaktır.

333. Türkiye'de nüfus ve iktisadi faaliyetler başta İstanbul ve Marmara Bölgesi olmak üzere ülkenin batı kesiminde yoğunlaşmıştır. Bu dengesiz dağılım, yoğunluktan kaynaklanan sorunları ve riskleri artırmakta, göçü tetiklemekte, diğer bölgelerin kalkınmasını sınırlayıcı bir işlev görmektedir. Bölgelerin ve bölgelerdeki farklı nitelikteki yerleşimlerin kaynak ve potansiyellerinin en verimli şekilde değerlendirilmesi için yerleşme sisteminin etkinleştirilmesi, daha dengeli bir yapının kurulması, yerleşmeler arası ilişkilerin güçlendirilmesi ve mekâna duyarlı kalkınma politikalarının geliştirilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda, Anadolu'da mevcut metropol kentleri dengeleyecek yeni alt merkezlerin oluşturulması, bölgelerin ve yerleşimlerin ulusal kalkınmada sahip oldukları roller dikkate alınarak bunlara özgü politikalar geliştirilerek kalkınmanın ülke sathına yayılması sağlanacaktır.

334. Yukarıda belirtilen genel amaçlara ulaşmak üzere, bölgelerdeki farklı nitelikteki yerleşimlerin kalkınmasını yönlendirmek üzere "Mekânsal Amaçlar" ve tüm bölgelere yönelik politika, yönetim ve uygulama çerçevesini yönlendiren "Yatay Amaçlar" belirlenmiştir.

MEKÂNSAL AMAÇLAR

335. Mekansal amaçlar, kalkınma politikalarının mekân esaslı yaklaşımla, yerleşimlerin niteliklerine ve ihtiyaçlarına göre farklılaştırılması suretiyle geliştirilmiştir. Yerleşimler bir örnek olmadığından; gelişme amaçları bölgelerin farklı niteliklerine özgü olarak temellendirilmiştir. Bu amaçlar; yerleşim kademeleriyle, yerleşmeler arasındaki göç, mal, bilgi, ulaşım, üretim ve dağıtım gibi farklı akım ilişkileri dikkate alınarak kurgulanmıştır.

336. Yerleşme sistemini daha dengeli bir yapıya kavuşturmak, bölgesel gelişmişlik farklarını azaltmak ve bölgelerin rekabet güçlerini artırmak için politikaların mekâna duyarlılığının ve yerleşimlere özgü uygulanabilirliğinin artırılması gerekmektedir. Düzey 2 bölgeleri veya daha alt düzeydeki bölgesel ve mekânsal gelişme stratejileri bu doğrultuda yönlendirilecektir.

337. Yerleşim sistemi ağı çok merkezli ve dengeli bir niteliğe kavuşturulacaktır. Mevcut durumda mekânsal kutuplaşmalar gelişmiş bölgeler lehine güçlenme, eşitsizlikler artma, sosyal bütünleşme zayıflama eğilimi göstermektedir. Türkiye'nin batısında başta İstanbul olmak üzere belirli merkezlerde yoğunlaşan iktisadi faaliyetlerin ve nüfusun ülke sathına daha dengeli olarak dağılması desteklenecektir. Bölge içi ve bölgeler arası etkileşimin geliştirilmesi sağlanacaktır. Bölgesel ve sektörel ağlar geliştirilecek, yeni yerleşim sistemi ile ölçek ekonomisinden ve yığınlaşma ekonomilerinden yararlanılması, verimliliğin yükseltilerek büyüme ve gelişmenin çevre alanlara yayılması sağlanacaktır.

338. Bölgelerde büyümenin ve istihdamın itici gücü olan kentler ve kentsel ağlar desteklenecektir. Ülke genelinde mevcut kentleşme oranının görece düşük olması ve önümüzdeki dönemde kırdan ayrılan nüfusun kentlere yönelecek oluşu, orta-uzun vadede kentsel altyapı ve kentsel hizmet sunumu talebini artıracaktır. Kentleşme oranının gelişmiş ülkelerdeki oranlara yaklaşması durumunda önümüzdeki on yıllık dönemde kentlerin nüfusu artacak ve yeni yerleşim alanlarına ihtiyaç duyulacaktır.

339. Bu çerçevede yerleşimlerin ülke genelinde oynadıkları roller ve nitelikleri dikkate alınarak altı mekâna özgü amaç belirlenmiştir

Mekânsal Amaçlar:

1. Metropol Alanların Küresel Rekabet Gücünün Artırılması
2. Büyüme Odaklarının Uluslararası Rekabet Gücünün Artırılması
3. Bölgesel Çekim Merkezleriyle Düşük Gelirli Yörelerde Kalkınmanın Tetiklenmesi
4. Yapısal Dönüşüm İllerinde Ekonomik Faaliyetlerin Çeşitlendirilmesi ve Ekonominin Canlandırılması
5. Öncelikli Gelişme İllerinin Ülke Geneline Yakınsanması
6. Kırsal Alanlarda Kalkınmanın Hızlandırılması

3.1 Metropollerin Küresel Rekabet Gücünün Artırılması

340. Metropoller, belirli bir nüfus eşiğinin üzerinde (3 milyon), kurumsal firmaların, ulusal ve uluslararası kuruluşların yönetim ve karar alma merkezlerinin yer aldığı, uluslararası ulaşım ve bağlantı potansiyellerine sahip ülkenin dış dünyaya açılan bağlantı noktası niteliğinde, ekonomik ve sosyal yaşamı çeşitlenmiş görece geniş etki alanlarına sahip kent ve kent bölgeleridir. Türkiye'nin üç geleneksel büyük şehri İstanbul, Ankara ve İzmir, Bursa ile Adana-Mersin şehirleri birlikte metropol arasında sayılabilir.

341. Metropol merkezle sıkı gündelik ilişkileri bulunan, işlevleri bakımından önemli ölçüde süreklilik veya coğrafi yakınlık arz eden, ilgili metropolün ekonomik, sosyal ve idari çekim alanından önemli ölçüde etkilenen şehirler metropollerle birlikte "büyük kentsel bölgeler" oluşturmaktadır. Bu bölgelerde kentsel sistemler, fiziki ya da fonksiyonel süreklilik ve tamamlayıcılık arz etmektedir.

342. Metropol alanlara yönelik politikanın temel amacı, Metropollerin nitelikli mal ve ihtisaslaşmış hizmet üretme, Ar-Ge ve yenilikçilik, yüksek kalitede yaşam ve çalışma imkanları sunma kapasiteleri ile verimlilik düzeyinin yükseltilmesi suretiyle küresel rekabet gücünü artırmaktır.

343. Metropollere yönelik politikalar, Türkiye'nin rekabet gücünün artırılması, ileri teknoloji üreten ülkeler arasında yer alması, ekonomik, siyasi ve kültürel alanlarda daha güçlü bir ülke konumuna gelmesi amaçlarına katkıda bulunacaktır. Türkiye'nin geleneksel olarak en büyük üç şehri İstanbul, Ankara, İzmir'e ilave olarak Bursa ile Adana-Mersin'in metropol özellikleri desteklenecektir. Adana-Mersin'in Gaziantep ve İskenderun gibi önemli merkezlerle bütünleşmesi ise, Doğu Akdeniz Havzasında yeni bir çekim alanı oluşturarak ülke genelinde yerleşim sisteminin daha dengeli hale gelmesine hizmet edecektir.

344. Metropollere ilişkin planlama ve programlama çalışmaları, İstanbul metropoliten alanının Doğu Marmara-Bursa ve Trakya yönlerinde gelişmesi, İzmir metropoliten alanının ise başta Manisa üzerindeki etkisi gözetilerek, diğer ilgili şehirleri kapsayan planlama ve programlama çalışmalarıyla eşgüdüm içinde katılımcı bir yaklaşımla yürütülecektir. Benzer şekilde, Adana-Mersin (Doğu Akdeniz), çevresindeki Gaziantep ve İskenderun gibi sanayi ve liman şehirlerini de kapsayacak şekilde etki alanlarıyla birlikte ele alınacaktır.

345. Metropollerin alt merkezlerle ve etki alanlarında yer alan yerleşimlerle işbirliklerinin geliştirilmesi ve bazı işlevlerini bu alanlara kaydırması sağlanacaktır. Ulusal merkez niteliğindeki bu kentlerin küresel ölçekte rekabet edebileceği işlevler desteklenecektir.

3.1.1 İleri teknoloji sektörler, ihtisaslaşmış hizmetler ve kültürel sektörlere odaklanılması

346. Uluslararası rekabet gücünün artırılmasına yönelik politikalar, metropoller için belirlenecek öncü sektörler için uygun ekonomik, sosyal, kültürel ve mekânsal ortamı bir bütün olarak sağlamaya yönelik tedbirlerle birlikte ele alınacaktır.

347. İstanbul Uluslararası Finans Merkezi Stratejisi kapsamındaki politikalar, gelişmeler değerlendirilerek sürdürülecek, diğer ilgili sektörleri de kapsayacak şekilde dünya çapında yaratıcı şehir olma yönündeki çabalar yoğunlaştırılacaktır.

348. Ankara'nın etkili bir uluslararası siyaset ve yönetim merkezi olması yönünde bir strateji ve eylem planı oluşturulacak, kamu hizmet ve politikaları konusunda uluslararası hizmet sunma yeteneği artırılacaktır. Şehirdeki ileri teknoloji savunma sanayii, sağlık endüstrisi ve bilişim sektörlerinin uluslararası rekabet gücü arttırılacak, Ankara'nın bilgi ekonomisi ve kültürel işlevleri üniversitelerle işbirliği içinde geliştirilecektir.

349. İzmir'in Akdeniz'in önemli üretim, ticaret, turizm, lojistik ve kültür merkezleri arasındaki konumu güçlendirilecek, kaliteli yaşam koşullarının sağladığı avantaj, yenilikçi ve yüksek teknoloji sektörlerinin geliştirilmesi yönünde değerlendirilecektir.

350. İstanbul'un yanında, Ankara ve İzmir'in kültür endüstrilerinin ve sosyal hayatın gelişmesi konusundaki potansiyeli, bu metropollerin gelişme politikaları kapsamında öncelikle değerlendirilecektir. Metropol merkezler, sağladıkları çeşitlilikle birlikte iş-kültür ve turizm olanaklarını uluslararası standartta bir arada sunabilecek altyapı ve yeteneğe kavuşturulacaktır.

351. Adana-Mersin için politikalar, sanayi ve hizmet sektörlerinin canlandırılması, yenilikçilik ve Ar-Ge kapasitesi ile lojistik altyapısının gelişmesi, tarımsal gelişmeyi destekleyici hizmetlerin iyileştirilmesi ile özel kesim, üreticiler ve kalkınma işbirliklerinin örgütlenmesine yönelecektir. Büyük ölçekli sanayi ve lojistik yatırımlarının ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarıyla planlı bir şekilde gerçekleştirilmesi sağlanacaktır.

352. Metropollerde yatırım, tanıtım ve destekleme faaliyetleri; ileri teknoloji kullanan sektörler, ihtisaslaşmış hizmetler, sosyal ve kültürel sektörler, ekonominin etkinliğini artırıcı, küresel veya bölgesel ölçekte etkili ve öncü firmalara odaklı şekillendirilecektir. Küresel ve bölgesel düzeyde etkinliğin artırılması yönünde, uluslararası şirketlerin operasyon merkezlerinin Ankara ve İzmir'e çekilmesine öncelik verilecektir.

353. Öncü ve destekleyici sektörlerde yenilikçi fikirlere dayalı firma kurulması ile gelişme potansiyeli taşıyan mevcut firmaların desteklenmesine odaklanacak, yenilikçiliğe yönelik projelerin uygulamaya konulmasına öncelik verilecektir. Teknoloji odaklı kuluçka merkezleri, iş melekleri ve girişim sermayesi uygulamaları özendirilecektir.

354. Metropollerde temiz üretim yaygınlaştırılacak, çevreye duyarlı üretim ve enerji teknolojilerinin geliştirilebilmesi için araştırma ve üretim altyapısı güçlendirilecektir.

355. Kayıt dışı ekonomiyle mücadele, merkezi yönetim ve mahalli idareler işbirliğinde etkili bir şekilde yürütülecektir.

3.1.2 Sanayi ve teknoloji altyapısının geliştirilmesi: Üniversite, Ar-Ge ve fikir kurumlarında mükemmellik

356. Yükseköğretim kurumlarında, Ar-Ge ve yenilik alanında mükemmellik hedeflenecektir. Metropollerin gelişme politikalarıyla uyumlu alanlarda araştırma ve eğitim kurumlarında en yüksek kaliteyi sağlama yönünde üniversitelerin araştırma ve öğretim yapısındaki eksiklikler, kamu kesimi, özel kesim ve sivil toplum ortaklıklarına öncelik verilerek giderilecektir. Üniversite ve kamu kurumları bünyesindeki araştırma altyapılarının özel sektör işbirliği artırılarak etkin kullanımı sağlanacaktır.

357. Özellikle İstanbul ve Ankara'da uluslararası kuruluşlar ile üniversite dışı araştırma ve fikir kurumlarının gelişmelerini sağlayıcı uygun ortam oluşturulacaktır. Kurumlara kamu yatırımları ve destekleri yoluyla sağlanacak özendirici politikalar yanında, kentsel planlama, altyapı ve şehir kültürünün geliştirilmesine yönelik politikalar, uygun şehir mekanlarının oluşturulması ve nitelikli işgücünün ihtiyaçlarına cevap veren yaşam koşullarını sağlamak üzere, destekleyici bir şekilde uygulanacaktır.

358. Yüksek teknoloji sanayi ve hizmet sektörlerinin Ar-Ge ve yenilik konusunda altyapı taleplerine cevap veren teknoloji bölgeleri, teknokentler ve kuluçka merkezleri ile üniversite-sanayi arasındaki bağlantıları güçlendirerek Ar-Ge çıktılarının ticarileşmesini kolaylaştırıcı teknoloji transfer ofisleri gibi yapılar, metropollerin sektörel önceliklerini destekleyecek şekilde (kümelenme yaklaşımıyla) geliştirilecektir.

359. Endüstri bölgelerinin planlanmasında metropol-alt merkez ilişkileri gözetilerek liman ve lojistik merkez planlamalarıyla etkileşim halinde, desantralizasyon politikaları gözetilerek

ve çevresel önceliklerle uyumlu bir şekilde öncelik verilecektir. Metropollerde mevcut veya gerçekleştirilecek teknokent, inkübatör, OSB gibi yapıların bir arada bulunmasıyla oluşturulabilecek yeni bilişim ve sanayi alanları, şehirlerin gerek ekonomik gerek mekânsal yönden şekillenmesinde etkili bir araç olarak kullanılacaktır.

3.1.3 Kentsel altyapı ve kentsel kültürün geliştirilmesi, sosyal uyumun güçlendirilmesi

360. Metropollerin desantralizasyona yönelik programlarında, öncelikle tarım ve su havzaları olmak üzere çevreye duyarlılık gözetilecek, gereksiz kentsel arsa üretimine gidilmeyecektir. Belediyeler, planlama ve hizmet sunumunda şehirlerin özelliklerine uygun olarak “yoğun şehir” yaklaşımının ilkelerini gözeterek, sağladığı imkanları değerlendirecektir. İşyeri-konut-kentsel hizmetler ilişkileri gözetilerek çok merkezli gelişme imkanları araştırılacak, bu yaklaşım daha etkili, çevreye duyarlı ve bütünleşik ulaşım sistemleriyle desteklenecektir. Kentsel işlevlerin, büyük ölçekli altyapının, yapılaşmanın ve ulaştırma sistemlerinin olumsuz çevresel etkileri azaltıcı şekilde planlaması ve uygulanmasına özen gösterilecektir.

361. Güncel Ulaşım Ana Planları çerçevesinde metropoliten alanların yurtiçi ve yurtdışı bağlantıları, tesis ve ulaştırma hizmetleri, etkin ve hızlı bir ulaşım, nitelikli hizmet sunumuna imkan sağlayacak şekilde yapılandırılacak, şehir içi ulaşım (deniz-kara-raylı sistem) projeleri, farklı ulaşım sistemlerini bütünleştirecek, yaya dostu ulaşım ve toplu taşımaya daha fazla yer verecek, çevreye duyarlılığı azami düzeyde gözetilecek şekilde programlanacaktır. İstanbul-Ankara hızlı tren ve otoyol hatlarına ilave olarak, İzmir’in diğer iki metropole hızlı tren ve otoyol bağlantısı gerçekleştirilecektir. Ankara’nın yük taşımacılığında kuzeyde Filyos Limanına, güneyde Mersin Limanına bağlantıları güçlendirilecektir.

362. Metropollerin doğal ve kültürel özellikleri yanında uluslararası iş potansiyellerini de gözetilecek şekilde, iş-çevre-kültür-turizm ortamı bütüncül bir şekilde ele alınacaktır. Ayrıca, metropol alanların yabancı çalışanlara da nitelikli hizmet verebilecek şekilde sağlık, eğitim, eğlence, konaklama ve barınma imkânlarının iyileştirilmesi ve geliştirilmesi yönünde çalışmalar yapılacak, yetişkinler için temel ve ileri yabancı dil eğitimi yaygınlaştırılacaktır.

363. İşgücü becerisinin geliştirilmesinde (i) nitelikli Ar-Ge personeli, (ii) lisans ve üzeri eğitim, (iii) öncelikli sektör ve kümelenmelerin insan kaynakları talebi dikkate alınarak, nitelikli işgücünün yetiştirilmesine öncelik verilecektir.

364. Yurtdışında bulunan nitelikli vasıflara sahip vatandaşların Türkiye’de istihdam edilmesi konusunda uygulanan politikalarda metropoller ayrıca değerlendirilecektir.

365. Metropollerdeki üniversitelerin, yabancı öğrenciler için cazibesi artırılacak, üniversitelerdeki yabancı öğrenci oranı yükseltilecektir.

366. Metropollerin ve alt merkezlerin iç göçten kaynaklanan temel sorunları tespit edilerek, en çok etkilenen alanlarda sosyal uyuma yönelik çalışmalarla birlikte fiziki ve sosyal altyapı iyileştirilecektir. Sosyal uyum programları, yoksullukla mücadele, çocuk işçiliğinin önlenmesi, sosyal hizmetlere erişimin kolaylaştırılması, dezavantajlı kesimlerin şehir yaşamıyla bütünleştirilmesi gibi konulara odaklanacaktır.

3.2 Büyüme Odaklarının Uluslararası Rekabet Gücünün Artırılması

367. Büyüme Odakları, kamu yatırım veya teşviklerinin etkisiyle birlikte, kendi içsel potansiyellerine bağlı olarak gelişmiş, girişimcilik kapasitesi ve organizasyon kültürünün yüksek olduğu, Türkiye’nin metropoller dışındaki önemli sanayi, hizmet ve turizm merkezi niteliğindeki şehirlerini ifade etmektedir. Bu şehirler Türkiye’nin görece gelişmiş orta ve batı kesimlerinde, nispeten daha sıkı bir şehirler arası ilişkiler sistemi içinde yer almakta ve bölge merkezi niteliği taşımaktadır.

368. Anadolu kaplanları olarak da adlandırılan bu merkezlerin, uluslararası düzeyde rekabet güçlerini artırarak katma değerli mal ve hizmet üretimi ile ihracı açısından konumlarını güçlendirmeleri beklenmektedir. Bu merkezlerin kendi aralarında ve metropoller ile çevrelerindeki diğer yerleşimlerle ilişkilerini geliştirmeleri, bulundukları bölgeler ve ulusal düzeyde büyüme odağı işlevlerini güçlendirecektir.

369. Temel amaç, “büyüme odaklarının yerel potansiyellerini temel alarak rekabet güçlerini geliştirmek ve küresel üretim sistemlerine entegrasyonlarını sağlamaktır”. Büyüme odaklarına yönelik politikalar, bölgelerin rekabet gücünün ve ulusal ekonomiye katkısının artırılması ile metropoller dışında çekim merkezleri oluşturarak daha dengeli bir yerleşme sistemi oluşturulması genel amaçlarına katkıda bulunacaktır.

370. Bu temel amaca yönelik önceliklerin hayata geçirilmesinde, yerel bilginin geliştirilmesi ve üretime yönlendirilmesi suretiyle daha ileri teknoloji ve organizasyon gerektiren, daha yüksek katma değerli mal ve hizmet üreten değer zincirlerine geçilmesi, böylelikle büyüme odaklarındaki gelişmenin sürekli kılınması gözetilecektir.

371. Büyüme odaklarının gelişmesinde kent ekonomilerinin rekabet gücünün artırılması, KOBİ'lerin büyümelerini kolaylaştırıcı bir ortam sağlanması, büyük işletmelerin uluslararası bağlantıların güçlendirilmesi ve pazarlara entegrasyon kabiliyetinin artırılması, üretim ve kentsel hizmetler bakımından nitelik geliştirmesi ve çeşitlendirilmesine ağırlık verilecektir.

372. Büyüme odakları ve çevresindeki tarım ve turizm potansiyeli, sektörel ve kırsal alana yönelik politikalar dikkate alınarak yerel özellikler çerçevesinde ele alınacaktır.

3.2.1 İşletmelerin uluslararası piyasalarda rekabet güçlerinin artırılması

373. İşletmelerin ortak iş yapabilme kültürünün geliştirilmesine ve firmaların işbirliği içinde uluslararası rekabet gücünün artırılmasına yönelik olarak bölge bazında sürükleyici sektörler öncülüğünde ve güçlendirilmiş sosyal ağ yapısı içinde küme bazlı işbirlikleri desteklenecektir.

374. Büyüme odaklarının kendi aralarında veya kendilerine yakın bölgesel çekim merkezleriyle aralarındaki üretim sistemlerini bütünleştirici, ara ürün ticaretini kolaylaştırıcı destek mekanizmaları geliştirilecektir.

375. İşletmelerin münferiden veya ortak Ar-Ge ve yenilik kapasitesini geliştirici, markalaşmayı kolaylaştırıcı girişimleri desteklenecek, finansman kaynaklarına erişimi kolaylaştırılacaktır.

3.2.2 Uluslararası erişilebilirliğin artırılması ve küresel üretim sistemlerine entegrasyonunun güçlendirilmesi

376. Büyüme odaklarının, metropollere ve uluslar arası entegrasyon noktalarına (uluslararası limanlar, hava yolları) erişilebilirlikleri, entegre ulaşım sistemleri yaklaşımı ve planlaması ile bölgelerin erişilebilirliği artırılacaktır.

377. Sanayi alanları ile büyüme odaklarının kendi bünyesinde veya yakın çevresindeki liman ve lojistik merkezler arasındaki kara ve demiryolu bağlantıları güçlendirilecektir. Bu şehirlerin metropollerle hızlı tren bağlantılarının sağlanmasına, fayda-maliyet analizleri çerçevesinde öncelik verilecektir.

378. Marmara Bölgesinin gelişme ve küresel sisteme entegrasyonu, büyüme odakları ile İstanbul'un gelişme süreci içinde güçlenmesi beklenen desantralizasyon dinamikleri dikkate alınacak, buna uygun çok modlu ve entegre bir ulaştırma sistemi geliştirilecektir.

379. İşletmelerin ulusal ve küresel pazara ve bilgiye erişiminin geliştirilmesi için bilgi iletişim teknolojisi altyapısı geliştirilecek, yaygınlaştırılacak ve firmaların bu teknolojilere erişimi kolaylaştırılacaktır.

3.2.3 Kentsel, sanayi ve yenilik altyapısının geliştirilmesi

380. Çevrelerinde yoğun turizm ve tarım potansiyeli bulunan büyüme odaklarında sınai ve kentsel gelişme, tarım ve turizmin sürdürülebilir gelişmesi ile uyumlu olacak şekilde ele alınacaktır.

381. İş ve yaşam kalitesinin artırılmasına, bölge içi ve bölgeler arası etkileşimin geliştirilmesine ve çevrenin korunmasına yönelik kentsel altyapı iyileştirilecek, konut sunumu, nüfus artışı ve değişen ihtiyaçlar dikkate alınarak gerçekleştirilecektir.

382. Ar-Ge faaliyetlerinin desteklenmesi, bilgi ve teknoloji üreten kurumlar (üniversiteler, enstitüler) ile onu kullanan sanayi işletmeleri arasında operasyonel ağlar kurulması ve üniversite-sanayi işbirliğinin etkinleştirilmesi sağlanacak, kümelenme odaklı ihtisaslaşmış OSB'ler oluşturulacaktır. Yenilik kapasitesi bulunan yüksek teknoloji sektörlerinin ihtisas OSB'ler içinde yer alması teşvik edilecektir.

383. Ar-Ge ve yenilik kapasitesinin geliştirilmesi ve transferini sağlamak üzere, bilim parkları, mükemmeliyet merkezleri, teknoloji geliştirme bölgeleri gibi fiziksel yatırımlar desteklenecektir. Büyüme odakları ve metropollerde üretilen bilgi ve geliştirilen teknolojinin sanayiye aktarılması için teknoloji transfer arayüz modelleri geliştirilerek uygulamaya konulacaktır.

3.2.4 Beşeri sermayenin ve kurumsal kapasitenin güçlendirilmesi

384. Ortaklık kurma, karşılıklı etkileşim ve birlikte iş yapabilme kapasitesi geliştirilecek, yerel kalkınma girişimleri desteklenecektir.

385. Araştırmacı, yenilikçi ve verimli beşeri sermaye oluşturulmasına yönelik olarak mühendislik ve mesleki eğitim kurumları güçlendirilecek, imalat sektöründeki işgücünün yaratıcılık ve tasarım kapasitesi artırılacaktır.

386. Şehirlerin öncü sektörlerini destekleyici ihtisaslaşmış mühendislik branşları geliştirilecek, araştırma merkezleri oluşturulacaktır.

387. Üniversite – sanayi işbirliğini güçlendirmek üzere özel sektörle yakın işbirliği içinde, dönemsel teknik beceri programları ile işbaşında mesleki eğitim yaygınlaştırılacaktır.

3.3 Bölgesel Çekim Merkezleriyle Düşük Gelirli Yörelerin Kalkınmasının Tetiklenmesi

388. Bölgesel çekim merkezleri politikası, bölgesel gelişme sorunlarının kısıtlı ulusal kaynakların etkin kullanılması ve yatırımların belirli kentlerde yoğunlaştırılması yoluyla azaltılması amacıyla görece düşük gelirli bölgelerde “büyüme kutupları” oluşturulmasını hedeflemektedir. Kalkınma dinamiklerinin, büyüme potansiyeli yüksek olan stratejik kent merkezlerinde yoğunlaştırılmasıyla, hem yığılma ekonomilerinden kaynaklanan ölçek ekonomileri ve dışsal ekonomileri sağlanacak, hem de bu merkezlerde gelişmenin zamanla çevreye yayılarak bölge genelinde daha dengeli bir gelişme elde edilecektir.

389. Düşük gelirli bölgelerde tarihsel olarak bölge merkezi niteliğindeki, ulusal ulaştırma ağına bağlantısı güçlü olan, belirli ölçüde nüfus yığılması ve ölçek ekonomisine sahip, sanayi ve/veya hizmetler sektörlerinde belirli bir gelişmişlik düzeyine ulaşmış, yükseköğretim altyapısı bakımından nispeten gelişmiş, temel teknik ve sosyal altyapısı bulunan, çevrelerindeki yerleşimlere hizmet verme potansiyeli olan, ekonomik ve sosyal hayatın görece canlı olduğu merkezler bölgesel çekim merkezleri kapsamında ele alınmaktadır.

390. Bu merkezler, göçü bölge içine çekecek baraj kentler, hem de çevre bölgesinde yer alan yerleşim birimlerine bölgesel hizmet merkezleri fonksiyonu görecek birimler olacaklardır.

391. Bölgesel çekim merkezleri, Türkiye'nin görece düşük gelirli bölgelerinde yer alan, ekonomisi, gelişmişlik düzeyi ve altyapısı bakımından büyüme ve çevresine hizmet sunma potansiyeli bulunan şehirlerdir. Söz konusu şehirlerin, aynı zamanda geleneksel olarak bölge merkezi niteliği taşımaktadır.

392. Bölgesel çekim merkezlerine yönelik politikaların temel amacı, düşük gelirli bölgelerde kalkınma etkisi güçlü faaliyet ve yatırımların belirli şehirlerde yoğunlaştırılması suretiyle bu şehirlerde gelişme dinamiklerinin hızlandırılması, uzun vadede ise gelişmenin bu şehirlerin çevrelerine yaygınlaştırılmasıdır. Bu yöndeki politikalar bölgesel farkların azaltılmasına, bölgelerin rekabet gücünün artırılmasına ve düşük gelirli bölgelerden kaynaklanan göç dinamiklerini istikrara kavuşturarak daha dengeli bir yerleşim sistemi oluşturulması genel amaçlarına katkıda bulunacaktır.

393. Bölgesel çekim merkezlerinin gelişimini hızlandırmak amacıyla Erzurum, Diyarbakır, Şanlıurfa ve Van'da başlatılan Cazibe Merkezlerini Destekleme Programı kapsamındaki uygulama güçlendirilerek sürdürülecek ve diğer merkezlerle yaygınlaştırılacaktır. Çekim merkezlerinin ekonomik ve sosyal kalkınmasına yönelik öncelikler, şehir veya alt bölge bazında düzenlenecek programlar kapsamında yerel koşul ve ihtiyaçlar dikkate alınarak belirlenip uygulamaya konulacaktır. Bölgesel çekim merkezi programının tek bir şehir için hazırlanması esas olmakla birlikte birbiriyle yakın olan veya birlikte sinerji oluşturabilecek bölgesel çekim merkezleri aynı programda birlikte ele alınabilecektir.

394. Bölgesel çekim merkezlerinin gelişmesinde öncü sanayi ve hizmetler sektörlerine odaklanılacak, kent ekonomilerinin gelişmesine, kentsel işgücü tabanının geliştirilmesine, ölçek oluşturulmasına ve ihracat kapasitesinin artırılmasına ağırlık verilecektir. Bu şehirler ve çevrelerindeki tarım ve turizm potansiyelinin değerlendirilmesi yönündeki politikalar, bu politikayı destekleyecek şekilde, yerel özellikler çerçevesinde sektörel ve kırsal alana yönelik politikaları dikkate alınarak, bölge bütünü gözetilmek suretiyle ele alınacaktır.

3.3.1 Kentsel ekonomilerin geliştirilmesi

395. Gelecekte yenilikçi, rekabet edebilir, dinamik ve yüksek katma değer yaratma potansiyeli bulunan öncü sektörler ile çekim merkezlerinin bölgelerinde bulunan tarım ve maden potansiyelinin katma değerini artırarak değere çevirecek sektörlerdeki yatırımların desteklenmesine öncelik verilecektir.

396. Kentsel işgücü piyasasının gelişmesine hızla katkı sağlayabilecek yeni iş alanları (lojistik, eğitim ve sağlık hizmetleri gibi) veya üretim aşamaları (düşük teknoloji imalat, operasyon hizmetleri, çağrı merkezleri gibi) geliştirilecek ve bu şehirlere çekilmesi özendirilecektir.

397. Ülke genelinde turizmin coğrafi ve tür bakımından çeşitlendirilmesinde bölgesel çekim merkezlerinin doğal ve kültürel özellikleri temel alınarak, bu şehirlerde kültür, inanç, gastronomi, doğa ve kış turizmi gibi turizm çeşitleri geliştirilecektir.

398. Öncü sektörler ve bunları destekleyen sektörlerdeki firmaların rekabet gücünü yükseltici, girişimciliği artırıcı tedbirler uygulamaya konulacaktır.

399. Çekim merkezlerinin önceliklerine uygun olarak yeni teknolojilerin yaygınlaştırılması ve yenilik kapasitesinin artırılması amacıyla üniversite-iş çevreleri işbirliği güçlendirilecektir.

400. Yenilik aktarım merkezleri ve kuluçka merkezleri gibi araçlar şehirlerin özelliklerine göre tasarlanıp geliştirilecek, yenilikçi girişim ve projeler seçici ve fizibilite esasına dayalı bir yaklaşımla desteklenecektir. Kısa ve orta dönemde girişimciliği canlandırma tedbirlerine ağırlık verilerek şehirlerde girişimci altyapısı güçlendirilmeye çalışılacak, KOBİ'lere yönelik iş destek hizmetleri, istihdam ve verimliliği artıracak yönde geliştirilecektir. KOBİ'lere yönelik belgelendirme sistemi ve kalite altyapısı iyileştirilecektir.

401. KOBİ'lerin finansmana erişimini kolaylaştırıcı araç ve düzenlemeler uygulamaya konulacaktır.

402. Yerel kaynakların kolektif yatırımlara dönüştürülmesi ve refahın yaygınlaştırılması yönünde kooperatif örgütlenmeleri ve bunların yatırımları desteklenecektir.

403. Yatırım tanıtım ve destekleme faaliyetleri öncü sektörler ve bunları destekleyen sektörleri geliştirmek ve hedeflenen üretim aşamalarını çekim merkezlerine yönlendirmek üzere, sektör ve firma temelinde yürütülecektir.

404. Şehirlerin ve ürünlerin markalaşmasına dönük iletişim, tanıtım faaliyetleri desteklenecektir.

3.3.2 Kentsel ve sınai altyapının geliştirilmesi

405. Uygulamada şehirlerin ve çevrelerinin gelişme potansiyellerini ve yerel girişimleri destekleyen stratejik projelere öncelik verilecek, program uygulamaları ile altyapı yatırımlarının uyumu gözetilecektir.

406. Bölgesel çekim merkezlerinde bölge içi erişilebilirliği ve diğer bölgesel çekim merkezleri, büyüme odakları, metropoller ve çevre ülkelerle etkileşimi artıracak şekilde nitelikli altyapı geliştirilecektir. Bölgesel ulaştırma sistemleri, bölgelerinde farklı ulaştırma türlerini birleştiren “aktarma noktaları” olarak tasarlanacaktır.

407. Ülke geneli için hazırlanacak Lojistik Master Planı politikaları esas alınmak üzere, görece düşük gelirli bölgelerimizde lojistik merkezlerin oluşturulmasında bölgesel çekim merkezlerine öncelik verilecek veya lojistik merkezlerin bu şehirlerin gelişmesine katkı sağlayacak şekilde konumlandırılıp tasarlanmasına önem verilecektir.

408. Sanayi arsası talebi göz önünde bulundurularak, üretimin şehir merkezlerinin dışına çıkarılması ve sanayileşmenin organize alanlara yönlendirilmesi amacıyla OSB ve KSS yatırımları, kümelenme odaklı ihtisas OSB’lerin oluşturulması, KSS’den OSB’ye dönüşüm projeleri ve İŞGEM uygulamalarında bölgesel çekim merkezlerine ve büyüme odaklarına öncelik verilecektir.

409. Su, atık su, katı atık gibi çevre korumaya yönelik altyapı tesisleri tamamlanacaktır. Enerji arz güvenliği sürekli ve güvenli olarak sağlanacaktır.

410. Turizm faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi ve kalitesinin artırılmasına hizmet edecek altyapı geliştirilecektir.

411. Rekreasyon alanları, kültür ve sanat yatırımları, şehir ve üniversite entegrasyonu ve toplu taşıma öncelikli olmak üzere kent içi ulaşım geliştirilecektir.

3.3.3 Beşeri ve sosyal sermayenin geliştirilmesi

412. Eğitim ve sağlık hizmetleri altyapısı geliştirilecek, bölgesel çekim merkezlerinin bölgesi ve çevre ülkeler için bu hizmetlerin sunumunda merkez haline gelmesi sağlanacaktır. Bu hizmetleri sağlayacak nitelikli kadroların istihdamını teşvik edici tedbirler alınacaktır.

413. Yabancı öğrencilere daha fazla hizmet verme ve ihtisaslaşma imkanı bulunan şehirlerde, halen kurulu bulunan üniversitelerin eğitim kalitesi ve araştırma kapasitesi geliştirilecek, ekonomiyle bağlantılı uzmanlaşma alanları esas alınarak ve ihtiyaçlar doğrultusunda yeni bölüm açılması veya ilave üniversite kurulması imkanları değerlendirilecektir.

414. İşgücü becerisi, öncelikli ve lokomotif sektörler ile bunları destekleyici sektörlerle öncelik verilerek geliştirilecek; bu amaçla mesleki eğitim üniversite ilişkisi güçlendirilecektir. Ayrıca, OSB ve uygun KSS’lerde işbaşında ilgili diğer kurum ve kuruluşlarla koordinasyon halinde mesleki eğitim sağlanabilecek, uygulamalı eğitim merkezleri kurulacaktır.

415. Kısa süreli eğitim programlarıyla, kalifiye olmayan işgücünün çağrı merkezi, lojistik gibi sektörlerde istihdam edilebilirliği ve üniversite öğrencilerinin okurken çalışma imkanları artırılacaktır.

416. Kadınlar, gençler ve dezavantajlı grupların ekonomik ve sosyal yaşama entegrasyonunun sağlanmasına yönelik olarak bu kesimlere girişimcilik ve kendi hesabına çalışma konusunda ilgili kurumların işbirliğinde destek sağlanacaktır.

417. Göç baskısı altında olan şehirlerin (Diyarbakır) göçten kaynaklanan temel sorunları tespit edilerek en çok etkilenen alanlarda sosyal uyuma yönelik çalışmalarla birlikte fiziki ve sosyal altyapı iyileştirilecektir.

418. Dezavantajlı kesimlerin ekonomik ve sosyal hayata entegrasyonuna yönelik olarak cinsiyet eşitliğini sağlayıcı, yoksulluğu azaltıcı, gençlerin üretkenliğini, istihdam edilebilirliğini ve sosyal imkanlarını artırıcı tedbirler geliştirilecektir. Düşük nitelikli yaşam alanlarında bulunan dezavantajlı kesimlerin yaşam kalitesinin artırılması ve şehre entegrasyonu amacıyla ilgili şehir özelliklerine uygun mekânsal düzenlemeler yapılacaktır.

419. Şehir kültürünün ve şehirlik bilincinin geliştirilmesi sağlanacaktır.

420. Rekabet gücünü destekleyen, kesimler arası ortak çalışma kültürüne dayanan bölgesel ve yerel işbirliği kurumlarının fiziki, sosyal, beşeri ve kurumsal altyapısı geliştirilecektir.

3.3.4 Yurt içi ve çevre piyasalarla ticaretin ve ilişkilerin geliştirilmesi

421. Bölgesel çekim merkezlerinin etki alanları, birbirleri ve ülkenin önemli merkezleri (metropoller, sanayi odakları, limanlar ve yüksek hacimli sınır kapıları) ile karayolu ve demiryolu bağlantıları güçlendirilecektir. Çekim merkezleriyle ilişkili konvansiyonel demiryolu hatları öncelikle iyileştirilecektir. Havameydanı altyapısı, talep koşulları değerlendirilerek geliştirilecek, ülkenin önemli merkezlerine ve çevre ülkelere doğrudan uçuş gerçekleştirilmesi imkanları değerlendirilecektir.

422. Bölgesel çekim merkezleri ile çevre yöreler arasındaki ilişkilerin ve işbirliklerinin geliştirilmesi konusunda yerel yönetimlerin ve iş örgütlerinin teknik ve yönetsel kapasiteleri geliştirilecektir.

423. Çekim merkezlerinin ihracat kapasitesi lojistik merkezlerin kapasitesinden de yararlanılarak geliştirilecektir. Sınır komşularımızla ticari ilişkileri geliştirmek üzere, dış politikamızla bağlantılı olarak, sınır kapılarındaki altyapı ve hizmet kalitesi ile bu ülkelere olan ulaştırma bağlantıları geliştirilecektir.

424. Üniversite bünyesinde firmalara yönelik olarak ihracatı destekleyici eğitim ve hizmetler sağlanacaktır.

425. Yurt içi ve yurt dışı ticaretin geliştirilmesine yerel ve ulusal markaların tanıtılmasına yönelik olarak uygun şehirlerde fizibilite çalışmasına dayalı fuar ve kongre merkezlerinin kurulması desteklenecek, mevcutların nitelikleri geliştirilecektir.

3.4 Yapısal Dönüşüm İllerinde Ekonomik Faaliyetlerin Çeşitlendirilmesi ve Ekonominin Canlandırılması

426. Orta gelişmişlik düzeyine sahip ekonomisi genelde tek sektöre bağımlı aşağıda belirtilen özelliklere sahip kentler yapısal dönüşüm illeri kapsamında ele alınmaktadır. Ulusal düzeyde değerlendirildiğinde sanayi açısından belirli bir altyapıya sahip ancak bu potansiyeli daha ileri düzeye taşıyabilmek için yapısal bir dönüşüme ihtiyaç gösteren, büyük ölçekli kamu sanayi yatırımları bulunan ve henüz ekonomisini tek sektöre bağımlı yapıdan kurtarıp çeşitlendirememiş, sanayi konusunda temel düzeyde altyapıya sahip ve sanayi kenti olma yolunda ilerleyen, tarım ve doğal kaynaklara dayalı ekonominin hakim olduğu, turizm alanındaki potansiyelini açığa çıkarması beklenen orta düzeydeki gelişmiş iller yapısal dönüşüm illeri kapsamında ele alınmaktadır.

427. Yapısal dönüşüm illerine yönelik politikanın temel amacı, orta düzeyde gelişmişliğe sahip illerin mevcut ekonomik ve sosyal yapısının dönüştürülerek gelişmişlik düzeylerini bir ileri düzeye taşımaktır.

428. Yapısal dönüşüm illerinde sermaye birikiminin hızlandırılması, sanayi altyapı imkanlarının geliştirilmesi, tarımsal verimliliğin yükseltilmesi, dışarı verilen göçün azaltılması, ekonominin çeşitlendirilmesi ile ticaret ve hizmet sektörlerinin geliştirilmesi sağlanacaktır.

3.4.1 Girişimciliğin ve katma değeri yüksek yenilikçi sektör oluşumlarının desteklenmesi

- 429.** Ekonomide tek sektöre bağımlı istihdam yapısının dönüşümünü sağlamak amacıyla alternatif iş alanları ve yenilikçi sektörel oluşumlar desteklenecektir.
- 430.** Kredi garanti fonu kullanımı yaygınlaştırılarak girişimcilerin finansmana erişimi kolaylaştırılacaktır.
- 431.** Özellikle başlangıç ve büyüme aşamasında ve yüksek katma değer üreten sektörlerde faaliyet gösteren girişimlerin desteklenmesi amacıyla “Bölgesel Girişim Sermayesi” uygulaması başlatılacaktır.
- 432.** Ar-Ge ve yenilikçilik temelinde İŞGEM, iş kuluçka merkezi ve bireysel katılım yatırımcısı benzeri mekanizmaların yaygınlaştırılması sağlanacak, üniversite, mesleki örgüt ve sanayi (OSB, KSS) işbirliği ile yenilikçi sektörel uzmanlaşma esasına dayalı araştırma ve yenilik merkezleri oluşturulacaktır.
- 433.** Girişimcilerin ortaklık kurmaları desteklenecek, beraber iş yapma ve faaliyet yürütmeleri teşvik edilecektir.
- 434.** Girişimcilik, markalaşma ve yenilikle ilgili destek sistemleridaha etkin hale getirilecektir. Girişimcilerin rekabet güçlerini artırmak ve yeni pazarlara açılmalarını sağlamak için iş kurma ve iş geliştirme aşamalarında eğitim ve danışmanlık hizmeti sağlanacaktır.
- 435.** Yapısal dönüşüm illerinin,büyüme odakları ve bölgesel çekim merkezleriyle fonksiyonel bağlantıları kuvvetlendirilecektir. Bunların art alanlarında yer alan dönüşüm illerinde sanayinin geliştirilmesine yönelik çalışmalarda ilgili büyüme odağı veya çekim merkezindeki öncü sektörleri destekleyici veya tamamlayıcı nitelikteki yatırımlara öncelik verilecektir.
- 436.** Kırsal ekonominin çeşitlendirilmesi yönünde yerel koşul ve imkanlara dayalı olarak mikro girişimcilik desteklenecek, tarımsal ürünlerin işlenmesi ve pazarlanmasına yönelik yapılar güçlendirilecek, yerele özgü ürünlerin üretimi desteklenerek katma değer artışı sağlanacak, kırsal turizm geliştirilecektir.

3.4.2 Kentsel ve kırsal altyapının iyileştirilmesi, çevre standartlarının geliştirilmesi ve kent imajının güçlendirilmesi

- 437.** Kent merkezlerinde, hizmet sektörünün yoğunlaştığı alanlarda, doğal, tarihi ve kültürel değerler civarında kentsel altyapının güçlendirilmesi ve bu alanlara erişimin kolaylaştırılması sağlanacaktır.
- 438.** Kentsel alanda yer alan çöküntü bölgelerinin kentin ortak kullanımına yönelik farklı kullanım amaçlarına hizmet edecek şekilde dönüştürülmesi sağlanacaktır.
- 439.** İş ve yaşam kalitesinin artırılmasına ve çevrenin korunmasına yönelik kentsel altyapı geliştirilecektir.
- 440.** Çevrelerinde yoğun turizm ve tarım potansiyeli bulunan yerleşmelerde sınai ve kentsel gelişme, bu alanlardaki gelişmeleri tehdit etmeyecek şekilde planlanacaktır.
- 441.** Sanayinin neden olduğu çevresel kirlilik azaltılacak, dengeli ve sürdürülebilir sanayi gelişimi desteklenecektir.
- 442.** İllerin göç tutma kapasitesini artırmak üzere kırsal kesimde ilçe merkezleri ve beldeler gibi merkezi yerleşim birimleri öncelikli olmak üzere temel altyapı ve hizmetlere erişim kolaylaştırılacaktır.
- 443.** Kültür ve sanat faaliyetleri desteklenecek, kente özgü tarihi ve kültürel değerler geliştirilecek; şehirlerin, yerel kültürün, yerele özgü ürün ve hizmetlerin tanıtımı ülke içinde ve dışında etkili bir şekilde yapılacaktır.

3.4.3 Beşeri ve sosyal sermayenin güçlendirilmesi

444. Girişimciliği ve yeniliği besleyen ve destekleyen beşeri ve sosyal sermaye yapısına kavuşulması temel öncelik olacaktır. Ortaklık kurma, karşılıklı etkileşim ve birlikte iş yapabilme kapasitesi gelişmiş beşeri ve sosyal sermaye yapısı bu bölgelerde ekonomik faaliyetlerin canlanması ve çeşitlendirilmesinde anahtar olacaktır.

445. İşgücünün ekonomik yapıdaki değişimlere uyumunu artıracak eğitim programları düzenlenecektir.

446. Yüksek öğrenim ve mesleki eğitim programları girişimci ve yenilikçi işgücü piyasalarının gerekliliklerine göre tasarlanacaktır. Yeni üniversite programları yerel kalkınmayı destekleyecek şekilde geliştirilecektir.

447. Mesleki eğitim, üniversite ve sanayi ilişkisinin güçlendirilerek sanayide ihtiyaç duyulan ara eleman karakterinin analiz edilmesi ve insan kaynaklarının talep edilen uzmanlıklar doğrultusunda geliştirilmesi sağlanacak, bu amaçla özel programların oluşturulması desteklenecektir.

448. Meslek eğitim merkezleri, meslek liseleri ve meslek yüksekokullarında verilen eğitimin kalitesi arttırılacak; hayat boyu öğrenme programları ile desteklenecektir.

449. Potansiyel yeni iş alanlarında faaliyet gösteren, kesimler arası ortak çalışma kültürüne dayanan yerel kalkınma girişimleri ile meslek örgütlerinin sosyal, beşeri ve kurumsal altyapısı geliştirilecektir.

3.4.4 Tarımsal verimliliğin yükseltilmesi

450. Tarımsal yapı modernize edilecek, tarımsal üretim altyapısını geçimlik üretim ölçeğinden üst düzeylere çıkarmak üzere, sosyal yapı da dikkate alınarak, destek mekanizmaları geliştirilecektir.

451. Kırsal kesimde yaşayanların işbirliği, ortaklık kurma ve iş yapabilme kapasitesi geliştirilerek, örgütlenmeleri teşvik edilecek ve tarımsal ürünlerin pazarlanmasına ilişkin idari ve teknik kapasite güçlendirilecektir. Her türlü tarımsal ve kırsal destek mekanizmasının (üretici örgütleri ve sulama yatırımları gibi) ilçe ölçeği üzerinden sunulması ve kırsal alandaki doğal merkez konumundaki ilçe merkezlerinin kurumsal kapasitelerinin güçlendirilmesi sağlanacaktır.

452. Tarım desteklerinin tarım havzaları bazında sosyal amaçlı ve üretim odaklı uygulanması sağlanacak, yereldeki kurumsal kapasitenin güçlendirilmesi öncelikli olacaktır.

3.5 Öncelikli Gelişme İllerinin Ülke Geneline Yakınsaması

453. Üretimleri tarım ve hayvancılık ile madencilik sektörlerine dayalı olan, kırsal niteliği yüksek ve sanayileşme konusunda mikro denebilecek işletmelere sahip, kalkınmada yapısal güçlük yaşayan, çeşitli dezavantajlar nedeniyle potansiyelleri yeterince değerlendirilememiş iller, öncelikli gelişme illeri kapsamında ele alınmaktadır. İşsizlik, göç, nitelikli işgücünün yetersizliği, eğitim ve sağlık altyapısındaki yetersizlikler, tarımsal verimliliğin düşüklüğü, kırsal alanda gelir getirici faaliyetlerin azlığı, temel fiziki ve sosyal altyapı eksiklikleri, bölge içi sermaye birikiminin sağlanmasında yaşanan sorunlar, öncelikli gelişme illerinin temel sorun alanlarıdır.

454. Öncelikli gelişme illerine yönelik politikanın temel amacı, kalkınmada yapısal güçlük yaşayan öncelikli gelişme illerinin dezavantajlarını gidererek gelişmişlik seviyelerini ülke ortalamasına yaklaştırmak, atıl kaynaklarını harekete geçirmek ve yakın bölge merkezleri başta olmak üzere Türkiye'nin ekonomik ve sosyal yapısına işlevsel entegrasyonunu güçlendirmektir.

455. Öncelikli gelişme illerinde hizmetlere erişimin kolaylaştırılması, tarımsal verimliliğin artırılması, temel fiziki ve sosyal altyapı eksikliklerinin giderilmesi, kırsal alanda gelir getirici faaliyetlerin çeşitlendirilmesi, ekonominin canlandırılması, işgücü niteliğinin yükseltilmesi ve göçün bölgede tutulması sağlanacaktır.

3.5.1 Tarım sektöründe yapısal dönüşümün hızlandırılması

456. Kırsal nüfus başına düşen tarımsal katma değeri ve verimliliği artırmak üzere tarımsal yapı modernize edilecektir.

457. Kırsal alanda üretimin yeniden örgütlenmesi ve arazi varlığının daha ekonomik kullanımını sağlamak üzere entegre çiftlikler ve örtü altı tarımı gibi üretim teknikleri geliştirilecektir. Başta sulamaya açılan veya açılacak olan alanlar olmak üzere işletmelerin bölünmesini önleyici ve arazi toplulaştırma faaliyetlerini yaygınlaştırmaya yönelik çalışmalar özendirilecektir.

458. Bölgede üretilen tarım ve hayvancılık ürünlerini bölgede işleyerek katma değer yaratacak ilk tesisleşme girişimleri ile üretici örgütlerine dayanan işletme modelleri desteklenecektir.

459. Hayvancılığın başat ekonomik faaliyet olduğu yörelerde yem bitkisi ekimi, sulu tarımın yapıldığı yörelerde ise meyve-sebze ve katma değeri yüksek sinai bitkilerin yetiştirilmesi ve çeşitlendirilmesi teşvik edilecektir.

3.5.2 Ekonominin çeşitlendirilmesi ve mikro işletmelerin geliştirilmesi

460. KOBİ ve mikro ölçekli işletmelerin geliştirilmesi sağlanacaktır.

461. Girişimciliği yaygınlaştırmak ve yeni girişimleri geliştirmek üzere kuluçka merkezleri gibi işletme destek birimlerinin kurulmasına öncelik verilecektir.

462. OSB ve KSS gibi sanayi altyapı uygulamaları geliştirilecektir.

463. KOBİ'lerin ve mikro işletmelerin finansmana erişimini geliştirmek üzere kredi garanti destekleri yaygınlaştırılacak, uygun kredi imkanları geliştirilecektir.

464. KOBİ'lerin kollektif rekabet düzeylerini artırmak üzere işbirliği ve ortaklıkları teşvik edici destek mekanizmaları geliştirilecektir.

465. KOBİ'lerde e-ticaretin gelişimi desteklenecek, çağrı merkezleri gibi yeni ekonomik faaliyetlerin geliştirilmesi sağlanacaktır.

466. Uzmanlaşan sektörlerde modernizasyon ve yeni teknolojilerin uygulanması ile verimlilik ve kapasite artışı sağlanacaktır.

467. Yerel sermayenin küçük veya kollektif yatırımlarla yerel kaynak ve olanakları değerlendirerek kalkınmada aktif rol oynayabilmesini sağlayacak destek mekanizmaları geliştirilecektir.

468. Komşu ülkelerin ihtiyaçlarına yönelik ve bölge kaynaklarına dayalı özel işletmelerin kurulması özendirilecek, mevcut işletmelerin dış piyasalara açılması kolaylaştırılacaktır.

469. Yeni iş alanı yaratarak kalkınmayı tetikleyici yatırımların doğrudan devlet öncülüğü ve kolaylaştırıcılığıyla gerçekleştirilmesi sağlanacaktır. Kırsal kesimde ekonomi çeşitlendirilecek, alternatif istihdam imkanları geliştirilecektir.

3.5.3 Beşeri ve sosyal sermayenin güçlendirilmesi

470. Beşeri sermayenin güçlendirilmesine yönelik politika araçları geliştirilecektir.

471. Becerilerin geliştirilerek iş gücünün niteliği artırılacak ve ekonomiye entegrasyonu sağlanacaktır. Öncelikle düşük nitelikli işgücünün istihdam edilebilirliğini artırmak üzere emek yoğun sektörlerle yönelik mesleki eğitim uygulamaları yaygınlaştırılacaktır.

472. Başta eğitim, öğretim, sağlık ve yayım hizmetleri ile teknik hizmetlerde olmak üzere nitelikli kamu personelinin istihdam edilmesi ve uzun süreli olarak bölgede mukim kalmasını özendirerek lojman temini ve ücret farklılaştırması gibi tedbirler alınacaktır..

473. Nitelikli gençlerin yörelerinde yükseköğrenimlerini tamamlaması ve özel veya kamu kesiminde istihdam edilmesine yönelik mekanizmalar geliştirilecektir. Üniversitelerin bölgelerin ve bulundukları illerin ekonomik ve sosyal kalkınması ile bölgeye özgü değerlerinin korunmasına katkısı artırılacaktır.

- 474.** Eğitim ve sağlık hizmetleri iyileştirilecek, bu hizmetlerin erişilebilirliği artırılacaktır. Temel eğitim kalitesinin artırılmasına, orta ve mesleki eğitimde okullaşma oranının yükseltilmesine, koruyucu sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılmasına, anne ve çocuk sağlığı hizmetlerine ağırlık verilecektir.
- 475.** Kadınların ve gençlerin bilgi ve beceri düzeylerini artırmaya yönelik eğitim ve bilinçlendirme programları uygulanacak, bu kesimlerin toplum içindeki statüleri geliştirilecektir.
- 476.** Yerel yönetimler ile bölgedeki meslek örgütlerinin kurumsal ve beşeri kapasitesi geliştirilecek, proje oluşturmadaki etkinlikleri artırılarak bölgenin kaynaklarından ve ihtiyaçlarından yola çıkan rasyonel projeler desteklenecektir.
- 477.** Yerel katılımı artıracak, ortak girişim imkanları yaratacak ve yerel ekonomik gelişme sürecine ilgili tüm aktörlerin kolektif müdahalesini düzenleyecek iyi yönetim modelleri yoluyla yerel kurumsal yapılar güçlendirilecektir. Kalkınma girişimlerinde yerindenlik esas alınacaktır.
- 478.** Sivil toplum kuruluşlarının yerel ve bölgesel kalkınma çabalarına katkı sağlamaları özendirilecektir.

3.5.4 Kentsel ve kırsal alanda yaşam kalitesinin artırılması

- 479.** Temiz içme suyu temini, kanalizasyon sistemi, arıtma sistemi, çöp toplama ve depolama sisteminin kurulmasıyla bu bölgede yaşayanların altyapıya erişim imkanları ülke ortalamalarına yaklaştırılacaktır.
- 480.** Kent merkezlerinin ve iş alanlarının altyapı eksiklikleri giderilecek, kentlerin gelişme önceliklerine uygun olarak mekansal kaliteleri arttırılacaktır.
- 481.** OSB ve KSS'lerin altyapı ihtiyaçları giderilecek, elektrik, su ve arıtma tesisleri gibi altyapı ihtiyaçları iyileştirilecektir.
- 482.** Sinema, tiyatro ve kütüphane gibi kentsel hizmet imkânlarının artırılması sağlanarak bu hizmetlerin özel sektör eliyle sunulması desteklenecektir.
- 483.** Kırsal kesimde ilçe merkezleri ve beldeler gibi merkezi yerleşim birimlerinin temel altyapı ihtiyaçları karşılanacak, ekonomik ve sosyal gelişmeye yönelik proje ve destekler ile eğitim ve sağlık hizmetlerinin sunumunda bu merkezi birimlere öncelik verilecektir.
- 484.** Bilgi ve iletişim teknolojileri altyapısının geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması sağlanacak, geniş bant internet erişim imkânlarının kırsal alanlarda da geliştirilecektir. Yeni nesil erişim altyapısını yaygınlaştırmak ve sayısal bölünmeyi azaltmak için bölgesel bazlı düzenleme yaklaşımı benimsenecektir.
- 485.** Bilgisayar okur yazarlığı ve kamu hizmetlerine internet ortamından erişim konusunda programlar uygulanacaktır.

3.5.5 Yakın bölge merkezlerine işlevsel entegrasyonun sağlanması

- 486.** Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin birbirleri ve ülkenin diğer bölgeleriyle bütünleşme düzeylerini artırmak için ulaşım zamanını azaltıcı bir ulaştırma ağı oluşturulacak ve mevcut yol bağlantıları iyileştirilecektir.
- 487.** Öncelikli gelişme illerinin bölgesel çekim merkezleriyle fonksiyonel bağlantıları kuvvetlendirilecektir. Bölgesel çekim merkezlerinin art alanlarında yer alan bu şehirlerde sanayinin geliştirilmesine yönelik çalışmalarda, merkezdeki sektörleri destekleyici veya tamamlayıcı nitelikteki yatırımlara öncelik verilecektir.
- 488.** Bölge illerinin ulaştırma altyapısı güçlendirilerek limanlara ve önemli turizm merkezlerine erişimi kolaylaştırılacaktır.

489. Bölge illerinin uluslararası entegrasyonunu artırmak üzere ulaştırma altyapısı oluşturulacak, mevcut ulaştırma ağı güçlendirilecek, sınır kapıları iyileştirilecek ve gümrük işlemleri kolaylaştırılacak, sınır ötesi işbirliklerini geliştirmeye yönelik programlar uygulanacaktır.

3.5.6 Doğal kaynakların endüstriye kazandırılması

490. Başta madenler olmak üzere bölgenin yer altı kaynaklarının işlenerek endüstriye kazandırılması sağlanacak, katmadeğer ve ürün çeşitliliğinin artırılması desteklenecektir.

491. Tıbbi ve aromatik bitkiler ile endemik bitki türleri kayıt altına alınarak genetik kaynakların ve biyo çeşitliliğin fikri mülkiyetinin edinilmesi sağlanacaktır.

492. Ekonomik değeri olan bitkilerin etken maddelerinin endüstriyel üretimi desteklenecektir.

493. Jeotermal, biyogaz, güneş ve rüzgar enerjisi gibi alternatif enerji üretimi ve kullanımı desteklenecektir.

3.5.7 Ulusal ve uluslararası etkinliklerle ekonominin canlandırılması

494. İllerin bilinirliğini ve cazibesini artırarak kalkınmayı tetiklemek üzere ulusal ve uluslararası etkinlikler gerçekleştirilecektir.

495. Bu etkinliklere yönelik geliştirilen altyapılar etkin bir şekilde kullanılacak, etkinlikler dört mevsime yaygınlaştırılarak illerde ekonomik canlılık sağlanacaktır.

496. Etkinliklerle bölge illerinin tanıtım imkanları sağlanarak turizmin geliştirilmesi desteklenecektir.

497. Etkinlikler için kentsel altyapı ihtiyaçları giderilecek çevre ve yaşam kalitesini yükseltecek düzenlemeler yapılacaktır.

3.6 Kırsal Alanlarda Kalkınmanın Hızlandırılması

498. Türkiye'nin kırsal kalkınma politikasının temel amacı, kırsal kesimdeki asgari refah düzeyinin ülke ortalamasına yaklaştırılması için kırsal toplumun iş ve yaşam koşullarının kentsel alanlarla uyumlu olarak kendi yöresinde geliştirilmesi ve sürdürülebilir kılınmasıdır.

499. Kırsal politikanın genel çerçevesini; kırsal ekonominin geliştirilmesi ve istihdam imkanlarının artırılması, beşeri sermayenin geliştirilmesi ve yoksulluğun azaltılması, sosyal ve fiziki altyapının geliştirilmesi, kırsal çevrenin iyileştirilmesi ve doğal kaynakların korunması ile yerel kalkınma kapasitesinin güçlendirilmesi oluşturacaktır. Kırsal politikaların hedef kitlesi, tarım politikasında olduğu gibi sadece çiftçiler veya tarımsal işletmeler değil, kırsal yerleşimlerde ikamet eden tüm bireyler veya hane halklarıdır.

3.6.1 Kırsal ekonominin geliştirilmesi ve istihdam imkânlarının artırılması

500. Tarım işletmelerinin verimliliğini ve geliri artırmak üzere, arazi toplulaştırma yatırımları yaygınlaştırılacak, başta eğimli tarım arazilerinde olmak üzere uzun ömürlü bitkilerin üretimi teşvik edilecek, hayvancılıkta köy bazlı örgütlenme ve etkin ölçekte işletmecilik teşvik edilecektir.

501. Uygun köylerde yerleşik nüfusun hasat sezonu dışındaki gelir kayıplarını azaltmak üzere örtü altı tarımın desteklenmesi sağlanacaktır.

502. Tarım topraklarının terki nedeniyle düzenli işletilmeyen arazilerin üretici örgütleri aracılığıyla ortaklık temelinde işletilmesine imkan veren köy bazlı işletmecilik teşvik edilecektir.

503. İşletmelerin entansif tarıma geçişlerini kolaylaştırmak üzere üretici örgütleri aracılığıyla çiftçilerin yeni üretim yöntemleri, ürün çeşitleri ve tarım teknolojileriyle tanışmasını sağlayacak uygulamalı eğitim ve yayım programları yaygınlaştırılacaktır.

504. Tarım-gıda sanayi işletmelerinin kırsal yerleşimlerde kurulması özendirilecektir.

- 505.** Tarım istihdamından ayrılan ve kırsalda ikamet etmeye devam eden kadınlar başta olmak üzere atıl kırsal işgücü yeni ve alternatif tarımsal üretim faaliyetlerine yönlendirilecektir.
- 506.** Türkiye tarımsal istihdamının çözülme eğilimleri bölgesel ölçekte analiz edilerek, yörelere özgü farklı çözümler üretilecektir.
- 507.** İlçe bazında aktif işgücü programları yoluyla tarım ve tarım dışı alanlarda kırsal ekonominin ihtiyaç duyduğu alanlarda mesleki eğitim geliştirilecektir.
- 508.** Genç çiftçilere yönelik yayım hizmetleri, işletme desteklerini içerecek şekilde bir paket halinde ulaştırılacaktır.
- 509.** Gençlere mikro işletmecilik ve girişimcilik eğitimleriyle birlikte tarım dışı iş geliştirme destek programları hayata geçirilecektir.
- 510.** Tarım çalışanlarına yönelik olarak sosyal güvenlik sistemi etkinleştirilecektir.
- 511.** Üretici örgütü bulunmayan köylere öncelik verilerek örgütlenme yaygınlaştırılacak ve güçlendirilecektir.

3.6.2 Beşeri sermayenin geliştirilmesi ve yoksulluğun azaltılması

- 512.** Okulöncesi eğitim hizmetinde mobil eğitim hizmetleri altyapısı güçlendirilecektir.
- 513.** Yaşlılara ve engellilere yönelik sosyal hizmetler için yerel kurumsal altyapı geliştirilecektir.
- 514.** Genel eğitim seviyesinin düşük olduğu ilçelerde yetişkin gruba yönelik mesleki eğitim faaliyetleri programlanacaktır.
- 515.** Genç ve yetişkin kırsal işgücü için meslek yüksekokullarıyla işbirliği içinde uygulamalı yaygın eğitim programları oluşturulacaktır.
- 516.** Yoksul hanelere yönelik piyasa garantili mikro kredi destekleri geliştirilecektir.
- 517.** Geçimlik düzeyde tarım yapan işletmelere mikro işletmecilik temelinde gelir desteği uygulaması yürütülecektir.

3.6.3 Sosyal ve fiziki altyapının geliştirilmesi

- 518.** Yeterli nüfusa sahip köy gruplarının birleşerek belediyeleşmesi teşvik edilecektir.
- 519.** Belediyelere uzak köylerdeki hizmetlerin aksamaması için hizmet bazlı mahalli idare birlikleri kurulacaktır.
- 520.** Köy bağılısı yerleşim yeri sayısındaki artışın disiplin altına alınması yönünde hukuki düzenlemeler yapılacaktır.
- 521.** Aile hekimliği uygulaması kapsamında köylere yönelik mobil sağlık hizmetleri altyapısı güçlendirilecektir.
- 522.** İlköğretim sonrasında köylerdeki öğrencilerin ortaöğretime geçişlerini teşvik etmek için yakın ilçe ve/veya beldelerdeki okulların barınma kapasitesi ve öğrenciler için burs imkanları artırılacaktır. Taşımalı eğitim hizmeti, köylerdeki ortaöğretim öğrencilerini de kapsayacak şekilde yaygınlaştırılacaktır.
- 523.** Kırsal nüfusun bilgi işlem teknolojilerine erişimini kolaylaştırmak amacıyla uygun belde ve ilçe merkezlerinde kamu internet erişim merkezleri kurulacaktır.
- 524.** Küçük ölçekli tarımsal altyapı konusunda ulusal ölçekte entegre altyapı programları başlatılacaktır.
- 525.** Afetlere dayanıksız konutlarda yaşayan haneler öncelikli olmak üzere köylerde ve beldelerde yöresel mimari kimliği yansıtan mini toplu konut programları geliştirilecektir.

3.6.4 Kırsal çevrenin iyileştirilmesi ve doğal kaynakların korunması

- 526. Su tasarrufu sağlayan yöntemleri teşvik edici programlar hayata geçirilecektir.
- 527. Çevreyle dost enerji kullanımı için yenilenebilir enerji üretimi desteklenecektir.
- 528. Hayvan içmesuyu ve yangın söndürme amaçlı gölet yapımı desteklenecektir.
- 529. Erozyonla mücadele kapsamında uzun ömürlü bitki ve yem bitkisi ekimi desteklenecektir.
- 530. Dağlık alanlarda kurulu köyler ile orman köyleri için sürdürülebilirlik temelinde yeşil kalkınma programları oluşturulacaktır.
- 531. Korunan alanlarda ve civarındaki yerleşimlere özel kalkınma programları başlatılacaktır.
- 532. Piyasada rekabet gücü olan yöresel ürünlerin üretimi ve pazarlanması için mikro havza bazlı destekleme programları başlatılacaktır.

3.6.5 Yerel kalkınma kapasitesinin güçlendirilmesi

- 533. Kentsel alanlarla etkileşimi güçlü bütünlük kırsal alanlar oluşturulması, bütüncül kalkınma programlarının hayata geçirilmesi, ilçe düzeyinde yerel kalkınma girişimlerinin bölgesel politikalar içinde programlanması temel öncelikler arasında yer alacaktır.
- 534. Hizmet sunumunda kırsalın yeni demografik yapısını ve coğrafi dezavantajlarını gözeterek yenilikçi yöntemler geliştirilecek; arz yönlü bir hizmet sunumu için ihtiyaç duyulan kurumsallaşma, merkezi ve yerel idarelerin işbirliğiyle gerçekleştirilecektir.
- 535. Türkiye kırsalının sosyo-ekonomik dönüşümünü ölçmeye imkân veren ve istatistik yayımına esas oluşturmak üzere mevcut kırsal alan tanımı kademelendirilerek revize edilecektir.
- 536. Büyükşehirlerde köy tüzel kişiliklerinin iptal edilmesinin ardından ilçe belediyelerinin kurumsallaşma çabalarının desteklenmesi başta olmak üzere kırsal kesime hizmet sunumunda etkinliği artıracak önlemler alınacaktır.
- 537. Merkezi düzeyde kırsal kalkınmaya ayrılan kaynakların toplulaştırılarak, ülkenin idari yapısı ve bölgesel gelişmişlik farklarını gözeterek ilçe kalkınma programları geliştirilecektir.
- 538. Kırsal kalkınma alanında faaliyet gösteren kamu ve kamu dışı aktörler arasında deneyim paylaşımı ve işbirliği süreçlerini etkinleştirmek üzere, AB gereklerine uygun bir ulusal kırsal kalkınma ağı tesis edilecektir.

YATAY AMAÇLAR

- 539. Yatay amaçlar, mekansal amaçları destekleyen; bölgesel gelişme politikalarıyla doğrudan ilişkili, bölge ve yerleşimlerin bütünü için geçerli olan alanlarda ulaşılması gereken sonuçlardır.
- 540. Yatay amaçlar sektörel ve tematik stratejilerle bölgesel stratejilerin uyumunu güçlendirmede, merkezi ve yerel idarelerin hizmetlerini yönlendirmede, kaynak tahsisi ve uygulamayı etkinleştirmede işlevsel olacaktır.
- 541. Yatay amaçlar kapsamında, bölgesel gelişmenin yönetişiminin iyileştirilmesi, kurumsal kapasitenin geliştirilmesi, kamu yatırım ve destek uygulamalarının bölgesel gelişme amaçlarıyla uyumlaştırılması, bölgelerin rekabet gücünün geliştirilmesi, yatırım imkânlarının tanıtımı ve yatırım sürecinin desteklenmesi, girişimcilik ortam ve kültürünün geliştirilmesi, üretim organizasyonu ve kümelerin geliştirilmesi, bölgesel yenilik stratejilerinin geliştirilmesi, turizm potansiyelinin yerel ve bölgesel kalkınma için etkili kullanımı, üniversitelerin bulundukları bölgelere sağlayacakları katkılarının artırılması, sınır ötesi ve bölgeler arası işbirliklerinin geliştirilmesi, sürdürülebilir çevre ve yeşil ekonominin desteklenmesi ve ulaşım ağının ve erişilebilirliğin geliştirilmesi konularında stratejiler geliştirilmiştir.

Yatay Amaçlar:

1. Bölgesel Gelişmenin Yönetişiminin İyileştirilmesi ve Kurumsal Kapasitenin Geliştirilmesi
2. Kamu Yatırım ve Destek Uygulamalarının Bölgesel Gelişme Amaçlarıyla Uyumlaştırılması
3. Bölgelerin Rekabet Gücünün Geliştirilmesi
  - a. Yatırım İmkânlarının Tanıtımı ve Yatırım Sürecinin Desteklenmesi
  - b. Girişimcilik Ortam ve Kültürünün Geliştirilmesi
  - c. Üretim Organizasyonu ve Kümelerin Geliştirilmesi
  - d. Bölgesel Yenilik Stratejilerinin Geliştirilmesi
  - e. Turizm Potansiyelinin Yerel ve Bölgesel Kalkınma İçin Etkili Kullanımı
  - f. Üniversitelerin Bulundukları Bölgelere Sağlayacakları Katkıların Artırılması
4. Sınır Ötesi ve Bölgeler Arası İşbirliklerinin Geliştirilmesi
5. Sürdürülebilir Çevre ve Yeşil Ekonominin Desteklenmesi
6. Ulaşım Ağının ve Erişilebilirliğin Geliştirilmesi

3.7 Bölgesel Gelişmenin Yönetişiminin İyileştirilmesi ve Kurumsal Kapasitenin Geliştirilmesi**3.7.1 Bölgesel gelişme politikalarının merkezi düzeyde koordinasyonunun güçlendirilmesi**

542. Bölgesel politika ve stratejilerin hazırlanması, koordinasyonu ve uygulaması, katılımcı ve çok katmanlı yönetim anlayışı ile gerçekleştirilecektir.

543. Bölgesel gelişmenin yönetimi merkezi düzeyde Bölgesel Gelişme Yüksek Kurulu (BGYK) ve Bölgesel Gelişme Komitesi (BGK), bölge düzeyinde kalkınma ajansı yönetim kurulları ve kalkınma kurulları aracılığıyla daha etkili ve işler hale getirilecektir.

544. BGYK, bölgesel gelişme alanında ulusal düzeyde genel politikaları ve öncelikleri tayin edecek, ulusal düzeyde hazırlanan sektörel ve tematik politikalarla bölgesel gelişme politikalarının bütünlüğünü ve koordinasyonunu sağlayacak üst düzey kararlar alacaktır.

545. Merkezi kuruluşların bölgesel etkisi bulunan merkezi düzeydeki eylem ve politikalarının tasarımına yerelden katkı verilmesi sağlanacaktır.

3.7.2 Merkezi ve yerel düzeyde kurumsal kapasitenin artırılması ve işbirliklerinin geliştirilmesi

546. Bölgesel politikaların geliştirilmesi ve etkili olarak uygulanması için yerel yönetimler, özel kesim ve STK'ların kurumsal kapasiteleri geliştirilecek, bu kuruluşların kalkınma politikalarının belirlenmesi ve uygulaması süreçlerine aktif katılımı sağlanacak, merkezi ve yerel yönetimler arası koordinasyon artırılacaktır.

547. Bölgesel gelişme politikalarının uygulanmasında katılımcılığın geliştirilmesi kalkınma ajansları, BKİ'ler, yerel yönetimler, özel kesim ve sivil toplum kuruluşları arasında yönetim esaslı ortaklık kültürünün oluşturulması uygulamaya yönelik sinerjinin ve sahiplenmenin artırılması sağlanacaktır.

548. Bölgesel ve yerel kalkınma amaçlı sivil toplum örgütlenmeleri ve birlikleri ile özel kesim örgütlenmeleri teşvik edilecek ve desteklenecektir. Bu amaca yönelik özel programlar hazırlanacak ve destekler sunulacaktır.

549. Bölgesel düzeyde politikaların hayata geçirilmesinde başta yerel yönetimler olmak üzere, yerel düzeyde bölgesel gelişmede rolü olan kurumların ve aktörlerin; uzmanlaşma düzeyi, proje hazırlama, uygulama, izleme, değerlendirme ve koordinasyon kapasitesi artırılacaktır.

550. Yatırım ve uygulamaların performans ve etkinliğini artırmak üzere bölge ve il düzeyindeki mevcut izleme ve değerlendirme altyapısı geliştirilecektir.

551. Bölgesel kalkınma ve rekabet edebilirliğin tespitine yönelik veriler üretilecek, analitik çalışmaların nicelik ve nitelikleri arttırılacaktır. Bu kapsamda bölgesel gelişmişliğe yönelik istatistikler ilçe, il ve bölge düzeylerinde TÜİK tarafından düzenli aralıklarla üretilecektir. İdari kayıtlar mekansal verilerin üretilmesine imkan verecek şekilde düzenlenecektir.

552. Kamu hizmetlerinin sunumunda yerellik ve yerindenlik ilkesinin hayata geçirilmesi için kalkınma ajansları ve belediyeler güçlendirilecektir. Başta yeni kurulan büyükşehir belediyeleri olmak üzere mahalli idarelerde çalışan personelin uzmanlaşma düzeyi yükseltilecek, proje hazırlama, finansman, uygulama, izleme ve değerlendirme, mali yönetim, katılımcı yöntemler konularda kapasiteleri artırılacaktır.

553. Büyükşehir belediyelerinin kırsal kesime hizmet sunumuna yönelik olarak idari ve teknik kapasiteleri geliştirilecek, artan görevlerini etkin şekilde yerine getirebilmelerini sağlayacak planlama, örgütlenme ve hizmet sunum modelleri geliştirilecektir.

554. Kalkınma ajanslarının kurumsal yetkinliklerini en üst düzeye çıkarmaları, bölge potansiyellerini değerlendirmek üzere analitik çalışma, strateji ve politika üretme kapasitelerini geliştirmeleri, yerelde işbirlikleri ve ortaklıklara öncülük etmeleri, bölgeler arası ilişkilerin güçlendirilmesini desteklemeleri ve AB fonlarının kullanılmasında roller üstlenmeleri sağlanacaktır.

555. GAP Bölge Kalkınma İdaresine ilave olarak kurulan DOP, DOKAP ve KOP Bölge Kalkınma İdarelerinin kurumsal kapasiteleri geliştirilecektir. Bulundukları bölgelerde eylem planları hazırlayarak kamu yatırım projelerinin önceliklendirmesini ve koordinasyonunu gerçekleştirecek olan idarelerin, uzmanlaşma düzeyi, proje hazırlama ve koordinasyon kapasiteleri artırılacaktır.

3.7.3 Bölgeler arası işbirliklerinin geliştirilmesi

556. Bölgelerdeki aktörlerin diğer bölgelerdeki aktörlerle belirli konu veya sektör bazındaki işbirlikleri ve ortaklıklarının bölgesel gelişme amaçlarına da hizmet edecek şekilde yönlendirilmesi, bölgesel gelişmenin temel öncelikleri arasında görülmektedir.

557. Bölgelere küresel pazara mal ve hizmet sunma, yatırım ve nitelikli işgücü çekme konusunda ülkemiz dışındaki benzer bölgeler ile aralarında mevcut olan rekabeti kendi lehlerine geliştirmeleri için destek olunacak, ülkemizdeki diğer bölgeler ile işbirliği sağlayarak dayanışmacı rekabeti gerçekleştireceklerdir.

558. Benzer özellik ve potansiyellere sahip bölgelerin sorunlarına ortak çözümler bulma, karşılıklı olarak deneyimlerinden yararlanma konularında işbirliği yapmaları desteklenecektir.

559. Bölgeler arasında yıkıcı rekabet yerine uzmanlaşma ve işbölümüne dayalı işbirliğini geliştirecektir. Bölgelerin rekabet gücünü artırması ile serbest piyasa ve küresel pazar nedeniyle oluşan rekabet koşullarında bölgelerin görece rekabetçi üstünlüklerinin belirlenip pekiştirilmesi sağlanacaktır.

560. Kalkınma ajanslarınca bölgedeki diğer paydaşlarla birlikte bölgenin çekirdek üstünlüğü olan uzmanlaşma alanlarının tespit edilmesi, teknik ve mali desteklerin bu alanlara odaklanması sağlanacaktır. Farklı bölgelerin uzmanlaştıkları sektörler arasındaki ileri geri bağlantılar ve değer zincirleri konularında işbirliği sağlamaya yönelik çalışmalar yürütülecektir. Ajanslarca işbirliğini, dayanışmayı ve ortak faydayı gözetten projeler desteklenecektir.

3.8 Kamu Yatırım ve Desteklerinin Bölgesel Gelişme Amaçlarıyla Uyumlaştırılması

3.8.1 Kamu yatırımlarının bölgesel gelişmişlik farklarının azaltılması ve bölgelerin rekabet güçlerinin artırılması yönündeki hedeflerle uyumunun sağlanması

561. Ulusal nitelikli olmayan kamu yatırımlarında, geliştirilecek standartlar çerçevesinde bölgesel önceliklerin ve yerel düzeyde karar alma süreçlerinin belirleyici olması sağlanacak, uygun bölgelerde BKİ'lerin, kalkınma ajanslarının özellikle kalkınma kurulları aracılığıyla bu süreçteki etkinliği artırılacaktır.

562. Bölgeler ve yerleşimler bazında gelir, nüfus ve temel sosyo-ekonomik karakterlere göre altyapı ve yatırım kriterlerinin geliştirilmesi sağlanacaktır. Sosyal ve fiziki altyapı açısından idari birimler ve yerleşimler düzeyinde hedef göstergeler tanımlanacak ("Ulusal Altyapı Kıyaslama Göstergeleri"- UAKG), yerleşimler bu düzeylere ulaşana kadar kamu yatırımlarında öncelik verilecektir. Benzer şekilde kamu hizmetlerine erişim için standartlar belirlenecek ve bunlara uyum sağlanması için yatırımlar yönlendirilecektir. Yapılacak düzenlemelerde yerleşmelerin göç ve gelişme eğilimleri gözetilecektir.

563. Kamu kurum ve kuruluşları plan ve strateji çalışmaları ile uygulamalarında bölgesel farkları gözeterek, farklı bölgelerin özelliklerine uygun çeşitlendirilmiş politikalar belirleyecek, bölge düzeyinde uygulamaların koordinasyonunun mümkün olduğu takdirde kalkınma ajansları tarafından yapılması hususunu gözeteceklerdir.

3.8.2 Devlet desteklerinin ulusal kalkınma yanında bölgesel gelişme hedefine de hizmet etmesi

564. Bölgelerin niteliklerini gözeterek farklılaştırılmış destekleme mekanizmaları tanımlanacaktır. Kalkınma ajansları, merkezi kurum ve kuruluşların uygulayacakları ulusal ve uluslararası programlarda bölge düzeyinde koordinatörlük işlevi görecek, destek uygulamalarının izlenmesi ve değerlendirilmesi yapılarak mükerrerlikler önlenecektir.

565. Bölgesel gelişme açısından özel tedbirler alınmasını gerektiren alanlardaki müdahalelerin ve bölge kalkınma idarelerince eylem planları kapsamında uygulanan bölgesel gelişme projelerinin (GAP, DAP, DOKAP ve KOP) finansmanı için belirli miktarda yatırım ödeneği ayrılabilir.

566. Bölgesel gelişme projeleri, bölge planlarının uygulanması için hazırlanabilecek bölgesel programlar, kalkınma ajanslarının destek programları ve bölgesel gelişmeye dair diğer programlar ile yatırım programı kapsamındaki projelerin finansmanı arasında bütünlük ve tamamlayıcılık gözetilecektir.

567. Teşvik sistemi, bölgesel gelişme politikaları doğrultusunda sektörel ve bölgesel açıdan daha hassas hale getirilecek, yerel potansiyeli değerlendirecek ve bölgesel uzmanlaşmayı teşvik edecek şekilde uygulanmasına devam edilecektir. Uygulamada yerindenlik esas alınacaktır.

568. Düşük gelirli bölgelerde istihdam yoğun sektörlerde özel teşvik oranları uygulanacak, gelişmiş bölgelerde ise bölgelerarası işbölümü ile bölge özelliğine göre sektörler belirlenecektir.

569. Gelişmiş bölgelerden düşük gelirli bölgelere taşınacak, özellikle emek yoğun işletmeler kapsamlı teşviklerden yararlandırılacaktır.

570. Turizm konusunda düşük gelirli bölgelerde özel teşvik uygulamaları yapılacak ve kamu destekleri sağlanacaktır. Başta termal turizm olmak üzere turizmi çeşitlendirici yatırımlara özel teşvik tedbirleri uygulanacaktır.

571. Sosyal girişimcilik geliştirilerek bölgesel gelişmede etkili olarak kullanımı için gerekli mevzuat düzenlemeleri yapılacak ve destek mekanizmaları geliştirilecektir.

3.8.3 AB Katılım Öncesi Mali Yardımları ve Yapısal Fonların bölgesel gelişme amaçlı etkin kullanımı

572. Katılım öncesi dönemde ve muhtemel üyelikte kaynakların bölgesel gelişme amacıyla etkin ve etkili kullanımı sağlanacaktır. Fonların kullanımında, bölgesel ihtiyaç ve öncelikler ile ulusal kaynaklarla tamamlayıcılık esas alınacaktır.

573. Kaynakların etkin kullanımı için Kalkınma Bakanlığının koordinasyonunda proje havuzu oluşturulacaktır. Kalkınma ajansları yerelde proje havuzu oluşturulması için gerekli koordinasyona yardımcı olacak, kurumsal kapasitenin artırılması için teknik ve mali kaynak tahsis edecektir.

574. Kalkınma Bakanlığı bölgesel gelişme kapsamında AB kaynaklarıyla finanse edilen ve ulusal kaynaklardan yürütülen projelerin eşgüdümünü ve tamamlayıcılığını sağlayacak, mükerrerlikleri önleyecektir.

575. IPA II döneminde (2014-2020) kalkınma ajanslarının, fonların kullanımı için proje geliştirme ve olgunlaştırma sürecinde daha etkin rol almaları, bölgelerindeki uygulamaları koordine eden aracı kurum rolü üstlenmesi ve AB fonları ile finanse edilecek sektörel programların belirli öncelik ve tedbirleri kapsamında bölgelerindeki uygulamalara destek sağlaması öngörülmektedir. Ajansların bu görevi üstlenmelerine yönelik kurumsal kapasite geliştirme faaliyetleri hızlandırılacaktır.

576. AB tarafından Ar-Ge ve inovasyon alanında yürütülmekte olan Çerçeve Programları ile KOBİ ve girişimcileri hedef alan rekabet edebilirlik temelli Programlar başta olmak üzere tüm Birlik Programlarına katılım teşvik edilecek ve katılımın düşük kaldığı bölgelere özel önem verilerek sunulan finansman imkanlarının farkındalığı artırılacaktır. Bu sayede, bölgesel yakınsamanın gerçekleştirilmesine katkı sağlanırken, Birlik Programlarının sunduğu fonların kullanım kapasitesi de artırılacaktır.

3.9 Bölgelerin Rekabet Gücünün Geliştirilmesi

577. Bölgelerin ve işletmelerin rekabet gücünü artırmaya yönelik politikalar BGUS kapsamında yapılan bölgesel sınıflamaya ve yerleşme özelliklerine duyarlı kaynak tahsisi ve kullanımı esasına göre uygulanacaktır.

İşletmelere Yönelik Destekler ³²				
Yerleşim Düzeyi	Sanayi Altyapı ve Üstyapı Destekleri	İş Geliştirme Destekleri	Finansal Destekler	AR-GE ve Yenilik Destekleri
Metropoller	<ul style="list-style-type: none"> • KÖİ Modeline Dayalı Yeni Endüstri Bölgeleri • Kümelenme Odaklı İhtisas OSB'ler • KSS'den OSB'ye Dönüşüm Projeleri • Entegre İhtisas OSB Projeleri • Sınai Arıtma Tesisleri • Yenilenebilir Enerjiye Dayalı Altyapı Geliştirme • Metropol Çevresindeki Alanlara Taşınma Destekleri 	<ul style="list-style-type: none"> • Girişim Park • Girişim Ofis • İş Melekleri • Sanayi Okulları • Erken Dönem Girişim Sermayesi • Girişimcilik Eğitimleri • Çekirdek Sermayesi 	<ul style="list-style-type: none"> • Sektörel Odaklı Girişim Sermayesi • Program Bazlı Sektörel Kredi/Kredi Garanti Programları • Program Bazlı Küme Üyesi İşletme Destek Programları • Program Bazlı Küme Üyesi İşletme Kredi Programları 	<ul style="list-style-type: none"> • İhtisas Teknoparklar • KÖİ Modeline Dayalı Sektörel AR-GE Merkezleri • Program Bazlı AR-GE ve Yenilik Destekleri • Program Bazlı Sözleşmeli Araştırma Destekleri • Tasarım Merkezleri • Teknoparklar
Metropol Çevresindeki Alanlar	<ul style="list-style-type: none"> • Metropolle Entegrasyon Amaçlı Lojistik Destekler • Kümelenme Odaklı İhtisas OSB'ler • KSS'den OSB'ye Dönüşüm Projeleri • Sınai Arıtma Tesisleri • Yenilenebilir Enerjiye Dayalı Altyapı Geliştirme • OSB'ler • KSS'ler 	<ul style="list-style-type: none"> • Girişim Park • Girişim Ofis • İş Melekleri • Sanayi Okulları • Erken Dönem Girişim Sermayesi • Girişimcilik Eğitimleri • Çekirdek Sermayesi 	<ul style="list-style-type: none"> • Sektörel Odaklı Girişim Sermayesi • Program Bazlı Sektörel Kredi/Kredi Garanti Programları • Program Bazlı Küme Üyesi İşletme Destek Programları 	<ul style="list-style-type: none"> • Teknoparklar • Üniversite AR-GE Merkezleri • KÖİ Modeline Dayalı AR-GE Merkezleri • Program Bazlı AR-GE ve Yenilik Destekleri • Program Bazlı Sözleşmeli Araştırma Destekleri

³² Teşvik ve istihdam başta olmak üzere diğer vergisel destekler bu tabloda yer almamaktadır.

İşletmelere Yönelik Destekler ³²				
Yerleşim Düzeyi	Sanayi Altyapı ve Üstyapı Destekleri	İş Geliştirme Destekleri	Finansal Destekler	AR-GE ve Yenilik Destekleri
Büyüme Odağı	<ul style="list-style-type: none"> • Kümelenme Odaklı İhtisas OSB'ler • KSS'den OSB'ye Dönüşüm Projeleri • Sınai Arıtma Tesisleri • OSB'ler • Orta Ölçekli OSB'ler • KSS'ler • Yenilenebilir Enerjiye Dayalı Altyapı Geliştirme • Liman Bağlantısı Destekleyen Lojistik Projeler 	<ul style="list-style-type: none"> • Girişim Park • Girişim Ofis • İş Melekleri • Sanayi Okulları • Erken Dönem Girişim Sermayesi • Girişimcilik Eğitimleri 	<ul style="list-style-type: none"> • Sektörel Odaklı Girişim Sermayesi • Program Bazlı Sektörel Kredi/Kredi Garanti Programları • Program Bazlı Küme Destek Programları • Program Bazlı Küme Üyesi İşletme Kredi Programları 	<ul style="list-style-type: none"> • İhtisas Teknoparklar • Üniversite AR-GE Merkezleri • Program Bazlı AR-GE Destekleri • Program Bazlı Sözleşmeli Araştırma Destekleri • Tasarım Merkezleri • Teknoparklar
Bölgesel Çekim Merkezleri	<ul style="list-style-type: none"> • Kümelenme Odaklı İhtisas OSB'ler • KSS'den OSB'ye Dönüşüm Projeleri • Sınai Arıtma Tesisleri • OSB'ler • Orta Ölçekli OSB'ler • İhtisas KSS'ler 	<ul style="list-style-type: none"> • İŞGEM'ler • Erken Dönem Girişim Sermayesi • Girişimcilik Eğitimleri 	<ul style="list-style-type: none"> • Girişim Sermayesi • Program Bazlı Sektörel Kredi/Kredi Garanti Programları • Program Bazlı Küme Destek Programları • Hibe Programları • Faiz/Faizsiz Kredi Desteği • Kredi Garanti Programları 	<ul style="list-style-type: none"> • Teknoparklar • Üniversite AR-GE Merkezleri • AR-GE Destekleri • Sözleşmeli Araştırma Destekleri • ÜR-GE Destekleri
Yapısal Dönüşüm İlleri	<ul style="list-style-type: none"> • Orta Ölçekli OSB'ler • İhtisas KSS'ler • KSS'ler • KÖİ Modeline Dayalı KSS'ler (Örnek KSS) • İŞGEM'den KSS'ye Dönüşüm Projeleri 	<ul style="list-style-type: none"> • İŞGEM'ler • Erken Dönem Girişim Sermayesi • Girişimcilik Eğitimleri 	<ul style="list-style-type: none"> • Girişim Sermayesi • Hibe Programları • Faiz/Faizsiz Kredi Desteği • Kredi Garanti Programları 	<ul style="list-style-type: none"> • Üniversite AR-GE Merkezleri • AR-GE Destekleri • Sözleşmeli Araştırma Destekleri • ÜR-GE Destekleri
Öncelikli Gelişme İlleri	<ul style="list-style-type: none"> • Orta Ölçekli OSB'ler • KSS'ler • KÖİ Modeline Dayalı KSS'ler (Örnek KSS) • İŞGEM'den KSS'ye Dönüşüm Projeleri 	<ul style="list-style-type: none"> • İŞGEM'ler • Girişimcilik Eğitimleri 	<ul style="list-style-type: none"> • Hibe Programları • Faiz/Faizsiz Kredi Desteği • Kredi Garanti Programları 	<ul style="list-style-type: none"> • ÜR-GE Destekleri
Kırsal Alanlar	<ul style="list-style-type: none"> • Ortak Üretim Atölyeleri • KÖİ Modeline Dayalı KSS'ler (Örnek KSS) • Üretici Kooperatifi Destekleri 	<ul style="list-style-type: none"> • Girişimcilik Eğitimleri 	<ul style="list-style-type: none"> • Hibe Programları • Faiz/Faizsiz Kredi Desteği • Kredi Garanti Programları 	

578. BGUS kapsamında yapılan analiz çalışması neticesinde işletmelere yönelik devlet destekleri yerleşme düzeylerine göre sanayi altyapı ve üst yapı destekleri, iş geliştirme destekleri, finansal destekler, Ar-Ge ve yenilik destekleri temelinde farklılaştırılmıştır.

579. Kalkınma Ajansları tarafından öncelikle düşük gelirli bölgelerde ve dezavantajlı kesimlere yönelik olmak üzere hibe uygulamaları devam edecektir. Hibe desteklerinde, düşük gelir düzeyine sahip bölgelerden yüksek gelir düzeyine sahip bölgelere doğru kademeli olarak destek oranlarının düşürülmesi esastır.

580. Gelişmiş bölgelerde ajans destekleri ağırlıklı olarak geri dönüşü olan destek uygulamalarına yönlendirilecektir.

581. Kalkınma ajanslarının işletmelere yönelik hibe desteklerinde bölgelerin gelir düzeyi dikkate alınarak konu bakımından farklılaştırmaya gidilmesi sağlanacaktır. Düşük gelirli bölgelerde özellikle yeni ürün üretilmesi, ürün çeşitlendirme, üretim kapasitesinin artırılması, kalite sertifikasyonu, dışa açılma, kapasite geliştirme, işbirliği oluşturma, pazarlama konuları desteklenecek; orta gelirli bölgelerde Ar-Ge, markalaşma, uluslararasılaşma, kümelenme, kalite sertifikasyonu, ürün çeşitlendirme, profesyonel yönetime geçiş, pazarlama konuları öne çıkarılacak; yüksek gelirli bölgelerde ise Ar-Ge, yenilik, tasarım, markalaşma, uluslararasılaşma, kümelenme, bilgi ekonomisine geçiş, üretim-hizmet entegrasyonu, üst düzey finansal beceriler öncelikle desteklenecektir.

582. Bölgesel gelişme süreçlerini desteklemek üzere yerel ve bölgesel gelişmeye yönelik finansman olanaklarının çeşitlendirilerek artırılmasına yönelik çalışmalar yürütülecektir. Bu kapsamda, finansal kurumlar, ajanslar ve kamu işbirliğinde yenilikçi finansman araçlarının geliştirilmesine yönelik çalışmalar yürütülecek ve geliştirilen modeller yerinden hizmet anlayışıyla uygulanacaktır.

3.9.1 Yatırım imkânlarının tanıtımı ve yatırım sürecinin desteklenmesi

583. Uluslararası doğrudan yatırımlar ile her türlü yatırım sürecinin kolaylaştırılması ve bölge yatırım imkânlarının nitelikli tanıtımı, her bölgenin öncelikleri arasında yer alacaktır.

584. Bölgelerin mevcut imkân ve potansiyelleri, çekirdek üstünlükleri ve değer zincirleri incelenerek bölgeye çekilmek istenen hedef sektörler ve ülkeler ile uygun yatırım büyüklükleri belirlenecektir.

585. Kalkınma ajansları, Türkiye Yatırım Tanıtım ve Destek Ajansı (TYDTA) ile işbirliği içerisinde ulusal stratejilerle uyumlu olarak “Bölge Yatırım Destek ve Tanıtım Stratejisi ve Eylem Planı” hazırlayacaklardır.

586. Kalkınma ajansları bünyesinde kurulan Yatırım Destek Ofislerinin (YDO) yetki alanı, kurumsal kapasitesi ve insan kaynakları geliştirilecektir.

587. Yerelde yatırım sürecinde karşılaşılan sorunların giderilmesine yönelik olarak YDO’ları odağa alan bir çerçevede yereldeki kurum ve kuruluşlar arasındaki koordinasyonu gerçekleştirmek ve hızlı çözümler üretmek üzere mekanizmalar geliştirilecektir.

588. Bölge yatırım imkânlarının uluslararası alanda etkili tanıtımı için kalkınma ajansları ve TYDTA arasındaki işbirliği ve koordinasyon güçlendirilecektir.

589. Kalkınma ajansları koordinasyonunda bölge, il ve ilçe düzeyinde yatırım yapılabilecek arsa ve arazilerin envanterleri çıkarılacak, OSB, KSS, diğer sanayi bölgelerindeki imkânlar tespit edilerek şeffaf bir şekilde yatırımcının bilgisine sunulacaktır. Coğrafi bilgi sistemlerinden etkili şekilde yararlanılacaktır.

590. Altyapılı sanayi alanlarının üretilmesinde ve işletilmesinde özel sektörün katılımını artıracak model çalışmaları gerçekleştirilecek; bu kapsamda EB, OSB ve KSS uygulamaları kümelenme

stratejileri ile bölgesel ve sektörel gereksinimlere daha iyi cevap verebilecek şekilde esnek bir çerçeveye kavuşturulacaktır.

3.9.2 Girişimcilik ortam ve kültürünün geliştirilmesi

591. Bölgelerde girişimcilik kültürünü yaygınlaştırmak ve girişimciliği geliştirmek üzere girişimci dostu ekosistem oluşturulacaktır.

592. Girişimcilik kültürünün geliştirilmesi için girişimcilik eğitimleri yaygınlaştırılacak, başarılı girişimcilerin ödüllendirilmesi ve tanıtılmasına yönelik programlar geliştirilecektir.

593. Girişimci profili ve yönelimlerinin bölge düzeyinde ölçülmesi amacıyla bölgesel girişimcilik endeksi oluşturulacaktır.

594. Girişimcilerin finansmana erişim olanaklarının artırılması için girişim sermayesi, bireysel katılım sermayesi, kitlesel finansman, kredi garanti fonu gibi destek mekanizmaları bölge düzeyinde geliştirilecektir. Bu destek araçları arasındaki ilişki kurulacak, devlet desteklerinin bütüncül ve kapsayıcı olması sağlanacaktır.

595. Kalkınma ajansları girişimci kuluçka merkezlerinin kurulmasına öncülük edecek, ilgili firmalar ve kurumları bir araya getirerek koordinasyonu sağlayacak ve merkezlere kuruluş aşamasında teknik destek sağlayacaktır. Ajanslar tarafından kuluçka merkezlerindeki firmalara özel mali ve teknik destek programları sunulacaktır.

596. İş Geliştirme Merkezlerinin yapısı gözden geçirilecek ve firmalara verdikleri hizmetlerin verimliliğinin artırılması sağlanacaktır.

597. Yeni girişimcilik kuluçka merkezi modelleri geliştirilecek ve uygulanacaktır:

- GİRİŞİM_Park (Üretim içeren girişimlere yönelik)
- GİRİŞİM_Ofis (Kent merkezinde üretim içermeyen girişimlere yönelik)
- GİRİŞİM_Akademik (Üniversiteler bünyesinde öğrenci ve akademisyenlere yönelik)

3.9.3 Üretim organizasyonu ve kümelerin geliştirilmesi

598. 2023 ihracat ve üretim hedeflerinin yerleşme bazlı dağılımı gerçekleştirilecek, üretimin mekânsal organizasyonu bu hedeflere dayanılarak geliştirilecektir. Yerleşmelerin ve sektörlerin ileri-geri bağlantılarını dikkate alan bu yaklaşım çerçevesinde, özel sektöre yönelik organize ve işletme bazlı destekler bu bağlantıları güçlendirecek şekilde uygulanacaktır. Söz konusu destekler, yerleşmelerin ve üretim altyapısının gelişmişlik düzeylerine göre farklılaştırılacak, özellikle sınai altyapısının geliştirilmesinde ve Ar-Ge kapasitesinin artırılmasında özel sektör katılımını artıracak kamu özel işbirliği modelleri ile hayata geçirilecek destek mekanizmaları uygulanacaktır.

599. Bölgelerin üretim altyapısını daha yenilikçi ve verimli kullanmalarını teminen üniversiteler, özel sektör temsilcileri ve kamu kurumları arasında kurumsal işbirliği tesis edilecek ve bu aktörler arası koordinasyon yapıları kümelenme uygulamaları ile güçlendirilecektir.

600. Ulusal ve bölgesel düzeyde uygulanacak kümelenme programları ile mevcut ve potansiyel kümelerin verimliliklerinin artırılması, yenilik yapma kapasitesinin geliştirilmesi, bilgiye dayalı ve yüksek katma değerli üretim yapısına geçmeleri ve rekabetçi avantajlarını kullanmaları temin edilecektir.

601. Küme ve potansiyel kümelerin belirlenmesine yönelik çalışmaların analitik ve teknik altyapısı güçlendirmek amacıyla “Türkiye Küme ve Potansiyel Küme Haritası” mevcut destek programlarına da girdi temin edecek şekilde düzenli aralıklarla güncellenecektir.

602. Kümelenme politikalarının ve desteklerinin ulusal düzeyde koordinasyonunu sağlamak üzere Bölgesel Gelişme Komitesi bünyesinde “Küme Yönlendirme Komisyonu” oluşturulacaktır. Bu komisyonun temel görevi kümelenmeye ilişkin ilgili tarafları bir araya getirerek kurumlar arasında koordinasyonu sağlamak ve küme destek mevzuat ve programlarını güncellemek olacaktır. Küme Yönlendirme Komisyonu’nda Kalkınma Bakanlığı, Ekonomi Bakanlığı, Hazine Müsteşarlığı, Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Kalkınma Ajansları, KOSGEB, TÜBİTAK ve Kalkınma Bankası gibi Türkiye’de küme yapılarına destek sağlayan ilgili kurumlar yer alacaktır.

603. Kalkınma ajansları, bölgesel düzeyde kümelenme analizleri yapılmasından, küme desteklerinin bölgesel düzeyde uygulanmasından, izlenmesinden ve koordinasyonundan sorumlu olacaktır. Kümelerin gelişimi sürecinde ajanslar bölgelerindeki yerel yönetimler, kamu kuruluşları, sivil toplum örgütleri ve özel sektör temsilcileri arasında işbirliği ve koordinasyonun tesisi için teknik destek verecektir. Uygulanmakta olan küme destek programlarını tamamlayıcı nitelikte programlar tasarlayacak ve uygulayacaktır.

3.9.4 Bölgesel yenilik stratejilerinin geliştirilmesi

604. Tüm Düzey 2 bölgelerde kalkınma ajanslarının koordinasyonunda bölge plan ve programları ile entegre olacak şekilde bölgesel yenilik stratejileri hazırlanacaktır.

605. Sistem yaklaşımı ile hazırlanacak yenilik stratejileri çerçevesinde bölge düzeyinde yenilik aktörleri tanımlanacak ve bu aktörler arasında ilişkilerin ve etkileşimlerin gerçekleştirilebileceği mekanizmalar ve ortamlar oluşturulacaktır.

606. Bölgesel yenilik stratejilerinin hayata geçirilmesine yönelik eylem planları hazırlanacaktır. Bölgelerde yenilik kapasitesinin artırılması için yeni destek imkanları sunulacak farklı destek uygulamalarının uyumu yerindenlik esasına göre güçlendirilecektir.

3.9.5 Turizm potansiyelinin yerel ve bölgesel kalkınma için etkili kullanımı

607. Turizm hareketliliğinin yıl geneline yayılması, farklı bölgelere kaydırılarak kalış süreleri ve gelir imkânlarının genişletilmesi ve turizmin bölgesel ve yerel kalkınmadaki katkısının üst düzeye çıkarılması için Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından önerilen ve kalkınma ajanslarının katkıları ile hazırlanan Şekil 3-1’deki çerçeve uygulanacaktır.

608. Turizm ekonomisinin bölgesel boyutunu güçlendirmek ve kalkınmaya katkısını artırmak amacıyla yönetişimi iyileştirilecek, yerindenlik esasıyla merkezi kuruluşlar, yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları ve ilgili paydaşlarla kurumsal işbirliği mekanizmaları hayata geçirilecektir.

609. Ülkemize yurtdışından gelen uluslararası hastalar ile turistlere sunulacak sağlık hizmetlerine dair mevzuat altyapısının geliştirilmesi ve çevresel etki doğuran durumlar için koruma-kullanma dengesinin kurulması amacıyla düzenlemeler yapılacaktır.

610. Turizm sektöründe sunulan hizmetlerde nitelik bakımından standartlaşmanın sağlanması, sektörde marka bilincinin geliştirilmesi, bölgelerin turistik potansiyelinin ve varlıklarının (tarihi kişilikler, kültürel mekânlar) koordineli bir şekilde tanıtılması ve pazarlanması sağlanacaktır.

611. Bölgesel bazda destinasyonlar ve turizm türleri arası bağlantıların kurulmasına yönelik çalışmalar yapılacaktır.

612. Turizm gelişim bölgeleri, turizm koridorları, turizm kentleri, eko turizm bölgeleri odağında planlama yapılması yoluyla noktasal planlama anlayışından farklılaşacaktır.

Şekil 3-1: Turizm Stratejileri

Ölçek- Sınıflama	Bölge-Aks-Yer	Hedefler
Turizm Koridorları	<ul style="list-style-type: none"> Yayla Turizmi Gelişim Kuşağı Artvin, Rize, Ordu, Trabzon, Giresun, Gümüşhane, Bayburt 	<ul style="list-style-type: none"> Yerel halkın turistik ürün, hediyelik eşya yapımı, servis, kalite ve işletme yönetimi, pansiyonculuk konularında eğitimi Doğa turizmi alanlarında barınak, mesafe ve yön levhaları gibi gereksinimlerin karşılanması
	<ul style="list-style-type: none"> Kış Turizmi Gelişim Koridoru ve Merkezleri Erzincan, Erzurum, Ağrı, Kars, Ardahan kış turizmi gelişim koridoru Bolu, Çankırı, Kastamonu kış turizmi gelişim koridoru Bursa, Kayseri, Isparta, Kocaeli kış turizm merkezi 	<ul style="list-style-type: none"> Tesis niteliği ve kapasitelerinin artırılması, farklı gelir gruplarına yönelik konaklama tesislerinin çeşitlendirilmesi Kayak merkezlerine erişim imkânlarının artırılması ve kayak merkezleri planlanırken yöre halkının da faydalanabileceği çeşitlilikte planlanması Kayak merkezlerinin diğer turizm destinasyonları ile ulaşım bağlantısının güçlendirilmesi Kayak pistlerinin uluslararası standartlar dikkate alınarak düzenlenmesi
	<ul style="list-style-type: none"> Zeytin Koridoru Bursa ili Gemlik ve Mudanya ilçeleri, Balıkesir ili Gönen, Bandırma, Erdek ilçeleri, Çanakkale ili Ezine ilçesine uzanan kıyı şeridi, Erdek Kapıdağ yarımadası ve Avşa, Paşalimanı, Ekinlik adaları ile Marmara ilçesine bağlı Marmara adasının içinde bulunduğu bölge. 	<ul style="list-style-type: none"> Bölgenin sağlık ve gastronomi alanında varış noktası olması
	<ul style="list-style-type: none"> İnanç Turizmi Koridoru Tarsus'tan başlayarak Hatay, Gaziantep, Şanlıurfa ve Mardin yöresi Destinasyonlar: Diyarbakır 	<ul style="list-style-type: none"> İnanç aksında ulaşım altyapısının geliştirilmesi ve çeşitlendirilmesi
	<ul style="list-style-type: none"> İpek Yolu Turizm Koridoru Ayaş-sapanca koridoru, Adapazarı, Bolu ve Ankara, Sapanca, Geyve, Taraklı, Göynük, Mudurnu, Beypazarı, Gündül ve Ayaş ilçeleri 	<ul style="list-style-type: none"> Koridorun eko-doğa turizm yörüngeli olarak geliştirilmesi ve bölgede yer alan kış turizmi imkânıyla entegre edilmesi Ankara-İstanbul güzergâhında olması ve tarihi açıdan zengin bir dokuya sahip olması bakımından pansiyonculuğun ağırlıklı olacağı kültür ve eko turizm odaklı geliştirilmesi
	<ul style="list-style-type: none"> Batı Karadeniz Kıyı Koridoru Şile-Sinop arasında uzanan 500 km'lik alan. 	<ul style="list-style-type: none"> Ankara ve İstanbul'a ve yakın çevresine hizmet edecek iç turizm koridoru olarak geliştirilmesi Yöredeki balıkçı barınaklarının yatları kabul edebilecek altyapıya kavuşturulması
	<ul style="list-style-type: none"> Trakya Kültür Koridoru Edirne, Kırklareli ve Tekirdağ 	<ul style="list-style-type: none"> Bölgenin önemli mimari özelliklerinden olan Edirne Evleri turizme yönelik butik otel ve pansiyon gibi konaklama tesisleri olarak değerlendirilecektir.

Kültür Turizmi Destinasyonları ve Gelişim Bölgeleri	<ul style="list-style-type: none"> • Frigya-Afyonkarahisar, Uşak, Eskişehir, Kütahya • Troya- Balıkesir, Çanakkale • Aphrodisya- Aydın, Denizli Söğüt-Bursa, Bilecik, İznik • Kapadokya- Aksaray, Kayseri, Kırşehir, Nevşehir • Hitit kültür ve turizm gelişim bölgesi- Çorum, Yozgat • Urartu kültür ve turizm gelişim bölgesi -Van, Bitlis • GAP kültür ve turizm gelişim bölgesi- Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa, Şırnak • Destinasyonlar: Safranbolu, Amasya, Adıyaman 	<ul style="list-style-type: none"> • Kültür turizmine yönelik potansiyel kazı, restorasyon, alan düzenlemeleri gibi çalışmalar yapılmak suretiyle ortaya çıkarılacaktır. • Ulaşım bağlantılarının güçlendirilmesi ve çeşitlendirilmesi yönünde çalışmalar yapılacaktır. • Tarihi eski yolların canlandırılması ve mevcut kalıntıların restorasyonunun yapılması sağlanacaktır. • Tarihi ve doğal yapı içerisinde gelişmiş özgün kentsel dokular, el sanatları ve gurme turizmi gibi potansiyelin sürdürülebilir turizm gelişmesi anlayışı çerçevesinde pazarlanması sağlanacaktır.
Turizm Kentleri	<ul style="list-style-type: none"> • İğneada-Kıyıköy, Datça Eko-Turizm Kenti, Kilyos, Saros Körfezi, Kapıdağ Yarımadası-Avşa-Marmara Adaları, Kaş-Finike, Anamur Kıyı Kesimi, Samandağ, Kâhta Maçka Turizm Kenti 	<ul style="list-style-type: none"> • Turizm kentlerinde belli temalar çerçevesinde turizmin gelişimi planlanacaktır. Bu kentlerdeki alternatif turizm türlerinin gelişiminin yakın çevredeki diğer kültürel ve doğal değerlerle de ilişkilendirilmesi sağlanacaktır.
Eko Turizm Bölgeleri	<ul style="list-style-type: none"> • Göller Bölgesi: Konya, Isparta, Afyonkarahisar, Burdur • Bolu, Bartın, Zonguldak, Kastamonu ve Sinop illerini kapsayan bölge, Torosların eteklerinde Antalya ve Mersinin birleştiği alanlar, GAP koridoru ile Kış koridorunu birleştiren "GAP Eko Turizm Koridoru", • Küre Dağları Milli Parkı, 	<ul style="list-style-type: none"> • Bölgede başta Beyşehir, Eğirdir, Kovada, Acıgöl, Burdur, Salda, Eber ve Akşehir Gölleri olmak üzere çok sayıda göl bulunmaktadır. • Bölgede doğa turizmine yönelik alanlar ve turizmi destekleyen trekking, araçlı ve çadırli kamp, yamaç paraşütü, dağcılık, avcılık, binicilik vb. faaliyetler geliştirilecektir. • Sayılan bölgeler biyolojik çeşitlilik ve eko turizm potansiyeli bakımından potansiyel barındırmakta olup öncelikli olarak geliştirilecektir.
Kongre Turizmi	<ul style="list-style-type: none"> • İstanbul, Ankara, Antalya, İzmir, Konya, Bursa, Mersin, Diyarbakır 	<ul style="list-style-type: none"> • Kongre ve fuar merkezi hüviyetine sahip illerin nitelikli turizm tesislerine, uluslararası havalimanına sahip olmaları sağlanacaktır. • Bu doğrultuda etkili tanıtım ve pazarlama stratejileri oluşturulacaktır.

Fuar Turizmi	<ul style="list-style-type: none"> • İstanbul, Ankara, Antalya, İzmir, Adana, Gaziantep, Trabzon, Diyarbakır 	<ul style="list-style-type: none"> • Fuar turizmi kapasitesinin yüksek olduğu illerde planlama çalışmaları yapılacak ve uluslararası fuarların yapılması yönünde çalışmalar yapılacaktır.
Sağlık ve Termal Turizmi	<ul style="list-style-type: none"> • Güney Marmara: Balıkesir, Çanakkale, Yalova 	<ul style="list-style-type: none"> • Bölgelerde termal turizmin altyapı ve üstyapı eksiklerinin tamamlanmasına yönelik çalışmalar yapılacak ve termal tesislerin kompleks şeklinde planlanması sağlanacaktır. • Kaplıca tesislerinde mimarinin tarihsel ve yöresel dokuya uygun olması sağlanacaktır. • Termal turizm öncelikli teşvikler arasına alınacaktır.
	<ul style="list-style-type: none"> • Frigya: Afyonkarahisar, Ankara, Uşak, Eskişehir, Kütahya 	
	<ul style="list-style-type: none"> • Güney Ege: Aydın, Manisa, Denizli, İzmir 	
	<ul style="list-style-type: none"> • Orta Anadolu: Aksaray, Niğde, Kırşehir, Nevşehir, Yozgat 	
Deniz Turizmi	<ul style="list-style-type: none"> • Trabzon, Kuşadası, Samsun, İzmir, Antalya, Mersin 	<ul style="list-style-type: none"> • Hâlihazırda kurvaziyer gemi kabul eden limanlar kapasite ve hizmet sunumu yönünden geliştirilecektir.
	<ul style="list-style-type: none"> • İstanbul 	<ul style="list-style-type: none"> • Çok sayıda kurvaziyer gemilere hizmet verebilen limanlar yapılacaktır.
	<ul style="list-style-type: none"> • İstanbul, Antalya, İzmir 	<ul style="list-style-type: none"> • Yat limanları mega yatları kabul edecek şekilde geliştirilecektir.

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kalkınma Ajansları Bölge Planları.

3.9.6 Üniversitelerin bulundukları bölgelere sağladıkları katkıların artırılması

613. Üniversitelerin bulundukları şehirler ve bölgeler ile bütünleşmesi sağlanacak, iktisadi, sosyal ve beşeri sermayeyi geliştirme yönündeki çabaları kuvvetlendirilecektir.

614. Bölgelerin yenilik ve rekabet ihtiyaçları doğrultusunda üniversitelerin, bölümlerini ve programlarını dönüştürmeleri, yeni programlar tasarlamaları teşvik edilecektir.

615. Özellikle düşük gelirli bölgelerde olmak üzere “Girişimci Üniversite” modelleri hayata geçirilecek, diğer iktisadi aktörlerle birlikte kalkınmayı sürükleyici bir rol oynamaları desteklenecektir.

616. Üniversitelerin sahip oldukları araştırma imkânlarının ortaklığa dayalı bir model çerçevesinde bölgedeki özel sektör ve kamu kurumları tarafından etkin ve tam zamanlı kullanımı sağlanacaktır.

617. Bölgede yer alan üniversiteler arasında bölgesel ve yerel kalkınma amaçlı işbirliklerinin ve ortak projelerin uygulanması desteklenecektir. Üniversitelerdeki bölgesel kalkınmaya yönelik merkezler arasında ağ oluşumu teşvik edilecektir.

618. Üniversitelerin kalkınma ajanslarıyla ilişkileri güçlendirilecek, yerel ve bölgesel kalkınma potansiyelinin tespiti ve değerlendirilmesine yönelik çalışmalarda bölge üniversitelerine öncelik verilecektir.

3.10 Sınır Ötesi ve Bölgeler Arası İşbirliklerinin Geliştirilmesi

619. Özellikle sınır bölgelerde ekonomik ve sosyal gelişmeyi sağlanmasında sınır ötesi ile sosyal ve ekonomik işbirliklerin geliştirilmesine öncelik verilecektir.

3.10.1 Girişimcilik ve İşletme alanlarında işbirliğinin hızlandırılması

620. Mevcut sınır ticaret merkezleri altyapı, hizmet sunumu hızı ve kalitesi açılarından geliştirilecek, ayrıca yeni ticaret merkezleri oluşturulması amacıyla sınırın her iki yakasında uygun bölgeler tespit edilecek ve faaliyete geçirilecektir.

621. İş adamlarının ve iş örgütlerinin karşılıklı ziyaretleri ve bilgi paylaşımı teşvik edilecektir.

622. Bölge içi yeni bilgilere, haberleşme, ulaşım ve ticaret bağlantılarına erişebilirliğin ve bağlanabilirliğin güçlendirilmesi amacıyla ortak işbirliği projeleri geliştirilecektir.

623. Ortak turizmi geliştirme çabalarını ve geleneksel ürünleri için turizm ağları oluşturulacak, turizm hizmetlerinin çeşitlendirilmesi ve hizmet kalitesinin artırılması amacıyla eğitim faaliyetleri yürütülecek, alternatif turizm imkanları değerlendirilecektir.

3.10.2 Toplumlar arası ilişkilerin güçlendirilmesi

624. Tüm sınırdaş ülkeler ile mevcut mekanizmalar kullanılarak işbirliği programları geliştirilecek, özellikle sınır bölgelerde ekonomik ve sosyal canlanmayı sağlayacak projelere öncelik verilecektir.

625. Eğitim sağlık, turizm gibi hizmet olanaklarından faydalanabilmeye yönelik stratejiler geliştirilecek, özellikle eğitim ve sağlık kuruluşlarından sınır ülke vatandaşlarının karşılıklı olarak faydalanabilmelerine olanak sağlanacaktır.

626. Ortak kültür öğelerinin öne çıkarılması suretiyle kültürel ağlar kurulmasına çalışılacak, bu amaçla kültür ve eğitim amaçlı girişimler desteklenecektir.

627. Komşu ülkelerle ortak fuar, festival, spor etkinlikleri vb. organizasyonlar düzenlenecek, bazı spor dallarında uluslararası organizasyonların düzenlenmesi amacıyla ortak başvurular yapılabilecektir.

3.10.3 Çevre, altyapı ve hizmet sunumu alanlarında işbirliklerin geliştirilmesi

628. Mevcut sınır kapılarının fiziksel ve teknolojik altyapıları iyileştirilecek, ihtiyaç olan alanlarda yeni sınır kapıları açılacak, bu suretle sınır kapılarında bekleme süreleri en aza indirilecek, kaçakçılık vb yasadışı faaliyetler önlenecektir.

629. Sınır ötesi işbirliği program alanının ekonomik potansiyelinin artırılması için ortak altyapılar tesis edilecek ve havalimanı gibi mevcut altyapıların ortak kullanımı teşvik edilecektir.

630. Sınır bölgelerde lojistik merkezlerin oluşturulması, lojistik hizmetlerin sunumunun geliştirilmesi, karşılıklı olarak ulaşım akslarının ve toplu taşıma imkânlarının geliştirilmesi sayesinde erişilebilirlik artırılacak ve ülkeler arası ticaret kolaylaştırılacaktır.

631. Doğal kaynakların, kültürel ve tarihi mirasın sürdürülebilir kullanımı için kapasitenin artırılması amacıyla kamu kurum kuruluşları, sivil toplum kuruluşları, üniversiteler arası işbirliği mekanizmaları tesis edilecektir.

632. Uygun olan yörelerde katı atık ve atık su sistemleri yönetiminde işbirliği sağlanarak, ortak bertaraf, geridönüşüm, içme suyu ve arıtma tesisleri kurulacaktır.

3.11 Sürdürülebilir Çevre ve Yeşil Ekonominin Desteklenmesi

633. Uzun vadede sürdürülebilir kalkınma amaçlarına ulaşılması ve daha çevre dostu bir ekonomiye geçiş, kademeli olarak temiz üretim ve tüketim sistemlerine geçiş, altyapı eksikliklerinin giderilmesi, daha temiz bir ulaştırma sistemi tesis edilmesi, kentsel ve kırsal gelişmenin bu bakış açısıyla yeniden yorumlanması gibi farklı alanlarda politikaların uygulanmasını gerekli kılmaktadır. Bu konuda temel alınacak politikalar ile kalkınma ajansları veya mahalli idarelerce değerlendirilebilecek politika alternatifleri aşağıdadır:

634. Taşımacılıkta deniz yolu ve raylı taşımacılığa geçilmesine, lojistik altyapısı ve hizmetleriyle sistemin ekonomik açıdan daha rasyonel ve çevre dostu hale gelmesine öncelik verilecektir.

635. Metropollere ve nüfusu 1 milyon kişinin üzerinde bulunan kentlere öncelik verilerek, belediyelerin detaylı yoğunluk, yayılma alanı çalışması yapması ve bununla ilişkili ulaştırma düzenlemeleri gerçekleştirmesi özendirilecektir. Bu kapsamda bölgesel ve yerel kurumlar aşağıdaki politika alternatiflerini değerlendirebilirler:

- Kentlerin alansal olarak kontrolsüz ve ihtiyaç dışında gelişmesi sonucunda oluşan ya da oluşabilecek olumsuz çevresel etkilerin azaltılması; imara açılmış alanlarda belli bir yoğunlukta yerleşim sağlanmadan yeni alanların imara açılmamasının teşvik edilmesi
- Özellikle metropollerde, işyeri-konut-kentsel hizmetler ilişkileri çerçevesinde, etkinliği artıracak, çevresel etkileri azaltacak çok merkezli gelişmenin teşvik edilmesi ve buna uygun bütünsel ulaşırma sistemlerinin geliştirilmesi
- Ulaştırma etkinliğini ve ulaşımın olumsuz çevresel etkilerini azaltmak üzere bütünsel, çok modlu, yapılabirlik analizleriyle raylı sistemlere daha çok ağırlık veren ulaşırma sistemlerinin tesisi
- Kamu hizmet binalarına öncelik verilerek çevre dostu, akıllı ve enerji etkin bina sistemlerinin ve inşaat teknolojilerinin yaygınlaştırılması

636. Nüfusu yüksek ve sanayi veya turizm faaliyetlerinin yoğunlaştığı kentlere öncelik verilerek enerji verimliliğinin artırılmasına, temiz üretim sistemlerine geçişe önem verilecek, çevresel altyapı eksiklikleri giderilecektir.

637. Çevre dostu teknolojilerin geliştirilmesi ve üretilmesi, bu alanlarda rekabet gücünün artırılması konusunda metropoller ve sanayi kentlerinin Ar-Ge, yenilikçilik ve üretim kapasiteleri değerlendirilerek harekete geçirilecektir. Bu kapsamda, uzmanlaşılacak ve öncelikle geliştirilecek ürün ve ürün grupları, kümelenme yaklaşımı içinde belirlenerek gelişme stratejileri belirlenecektir. Böylelikle yeşil büyüme fırsatlarından yararlanılması, ülkede ve dünyada bu konuda gelişen piyasa imkanlarının değerlendirilmesi ve ülke içinde yaygınlaştırılması düşünülen çevre dostu teknoloji, altyapı ve üretim sistemlerinin maliyetlerinin azaltılması gözetilecektir.

638. Yerel yenilenebilir enerji imkanları, çevresel etki değerlendirmesi yapılmak suretiyle değerlendirilecektir.

639. Kırsal yerleşimlerin sürdürülebilir kalkınmasını desteklemek üzere, yerel yönetimlerin çevreci uygulamaları yeşil büyüme kapsamında değerlendirilecektir.

640. Kalkınma süreçlerinde afet risk ve zararlarının dikkate alınması sağlanacak, afetlere dair bilinç düzeyinin artırılması, afetlere dayanıklı ve güvenli yerleşimler oluşturulması sağlanacaktır. Afet risk ve zararlarını azaltmak üzere farklı düzeylerdeki planlama çalışmalarında afet risk tedbirleri gözetilecektir.

641. Havza Koruma Eylem Planları ve Su Çerçeve Direktifi'ne uyumlu bir şekilde oluşturulacak olan Nehir Havza Yönetim Planlarında yer alan önlemlerin ilgili tüm kuruluşlarla koordinasyon sağlanarak hayata geçirilmesiyle su ve toprak kaynaklarının korunması ve etkin kullanımı sağlanacaktır.

3.12 Ulaşım Ağının ve Erişilebilirliğin Geliştirilmesi

642. Doğu-batı yönünde gelişmiş olan ulaşırma altyapısının kuzey-güney aksları boyunca da geliştirilmesi sağlanacak, düşük gelirli bölgelerin limanlara, metropollere ve turizm bölgelerine olan bağlantıları güçlendirilecektir.

643. İstanbul-Ankara-İzmir ve Adana-Mersin boyunca belirlenmiş ana gelişme koridoru ile birbirlerine daha iyi entegre olmuş, otoyol, hızlı tren ve havayolu gibi ulaşırma altyapısıyla

birbirlerine bağlanmış ve metropollerin çevreleriyle fonksiyonel bağların sürdürülebilir bir şekilde kurulduğu bir yapı hedeflenmiştir.

644. Ankara üzerinden Samsun-Artvin hattı boyunca, yine Ankara üzerinden Sivas-Erzurum-Van hattı ve Adana-Gaziantep-Şanlıurfa-Şırnak hattı boyunca belirlenmiş olan gelişme koridorlarıyla ülkenin doğu-batı entegrasyonunun artırılması, dış ülkelerle başta mal akımları olmak üzere ilişkilerin güçlendirilmesi amaçlanmıştır. Özellikle Doğu ve Güneydoğu Bölgelerindeki yerleşimlerin uluslararası ticaret imkanlarının geliştirilmesi sağlanacak, öncelikli gelişme bölgelerinin limanlara, metropollere ve turizm bölgelerine bağlantıları güçlendirilecektir.

645. Trabzon-Diyarbakır, Van-Trabzon, Samsun-Mersin, Samsun-Antalya gibi kuzey-güney aksları boyunca bu aksta yer alan illerin limanlara erişimi artırılacak, iç pazarda bütünleşme sağlanacak, dış ekonomik coğrafyayla entegrasyon güçlendirilecektir.

646. İstanbul-Antalya ulaşım koridoru boyunca metropoller ve metropollerin çevresindeki illeri turizm niteliği öne çıkan iller ile bağlayan yüksek standartlı demiryolu hatları kurulacaktır. Kuzeydoğu-güneydoğu aksı boyunca demiryolu bağlantıları güçlendirilecektir. Ankara'nın hızlı tren merkezi olması sağlanacak, metropollerarası hızlı tren bağlantıları sağlanacaktır. Çandarlı, Fiyos gibi limanlar başta olmak üzere önemli limanların ulusal ulaştırma ağına entegre edilmesi sağlanacaktır.

647. Doğu-batı (Kars-Erzurum-Sivas-Ankara-İstanbul-Edirne) ve kuzey-güney (Samsun-Antalya, Samsun-Mersin-İskenderun, İstanbul-Antalya) ulaşım koridorları boyunca, metropoller ve turizm niteliği öne çıkan iller yüksek standartlı demiryolu hatlarıyla birbirine entegre edilecektir.

648. Öncelikle kuzey-güney ulaşım koridorları boyunca, metropoller, üretim merkezleri, turizm şehirlerini birbirine bağlayacak ulaştırma ağları güçlendirilecektir.

649. Metropollerin büyüme odaklarıyla, bu odakların ise sanayi gelişimi başlamış kentlerle ulaşım imkanları geliştirilecektir. Bölgesel çekim merkezleri ile civar yerleşmeler arasındaki ulaşım imkanları iyileştirilecektir.

650. Şehirlerin erişilebilirliğinin artırılması ile İstanbul ve Ankara aktarmalı uçuşlarda katlanılan maliyetlerin azaltılmasını teminen, altyapısı uygun iller arasında çapraz uçuşlar özendirilecektir.

651. Yurt içi yolcu taşımacılığının daha güvenli bir taşımacılık türü olan havayoluna kaydırılması için bölgesel havayolu işletmeciliği güçlendirilecektir.

652. Metropoller ve turizm kentleri başta olmak üzere önemli havalimanlarının bulundukları yerleşimlerle erişilebilirliğini artırmak üzere raylı sistem bağlantıları kurulacak ve güçlendirilecek, uygun görülen uluslararası havalimanlarının yüksek hızlı tren sistemiyle bağlantı kurmaları sağlanacaktır.

653. Limanların öncelikle etki alanları içerisindeki demiryolları ile olmak üzere ulusal ulaşım ağlarına entegrasyonu kuvvetlendirilecektir.

654. Özellikle iç kesimlerdeki yeni sanayi merkezlerinin ve önemli metropollerin limanlarla hızlı, verimli ve hesaplı yük taşımacılığına imkan veren demiryollarına kavuşması sağlanacaktır.

655. Kuzeydoğu-güneydoğu aksı boyunca demiryolu bağlantıları sağlanacaktır.

656. Yurtiçi taşımacılıkta denizyolu ulaşımının kullanımı artırılacak, uygun akarsu ve göllerde (tabii ve baraj gölü) taşımacılık desteklenecek; iç sularda ulaştırmayla bağlantılı yerel üretim ve hizmet sektörleri özendirilecektir.

657. Özellikle yük taşımacılığında tek ulaştırma türünden çok kombine sistemlerden yararlanılması ve karayolu, demiryolu, denizyolu ve havayolu türlerinin birlikte hizmet sunmaları sağlanacaktır.

658. Sınır kapılarına ulaşan ulaştırma altyapıları iyileştirilecek, kapıların hizmet standartları ve kapasiteleri yükseltilecektir.

BÖLÜM 4

Uygulamanın Koordinasyonu,
İzleme ve Değerlendirme

4. UYGULAMANIN KOORDİNASYONU, İZLEME VE DEĞERLENDİRME

4.1 Uygulamanın Koordinasyonu

659. BGUS, bölgesel gelişmeyi ilgilendiren sektörel ve tematik stratejilerin geliştirilmesinde ve uygulanmasında dikkate alınır; bunlarla bölgesel gelişme öncelikleri arasındaki uyum ve bütünlüğün sağlanmasında da referans oluşturur. Bölgesel gelişme politikasına dair unsurlar ve bunların ilişkileri Şekil 4-1’de gösterilmiştir.

660. Mekânsal strateji planları; sosyal, ekonomik ve çevre stratejilerini mekânla ilişkilendirerek fiziki gelişmeyi ve mekânsal stratejileri yönlendirmek üzere, ülke düzeyinde ve gerekli görülen bölgelerde ilgili kurumlarla işbirliği içinde, BGUS’un öncelik ve hedefleriyle uyumlu bir şekilde uzun vadeli olarak hazırlanacaktır.

661. BGUS ve bölge planları ile farklı düzeylerde hazırlanan mekânsal strateji planları arasında bütünlük ve tamamlayıcılık tesis edilecektir.

662. Kalkınma Bakanlığı, özel sektör ve sivil toplumun bölgesel gelişmeyle ilgili çalışmalarını ve bunların BGUS ile ilişkisinin tesis edilmesini özendirir.

Şekil 4-1: Bölgesel Gelişme Politikası Çerçevesi

4.1.1 Bölge planlama

663. Bölge planlama ilgili tarafların ortak bir kalkınma vizyonu ve hedefler geliştirdiği sürekli bir öğrenme süreci olarak idrak edilecek; bölgelerin yapısal dönüşümünü hedefleyecek ve yönlendirecektir.

664. Bölge planlama, bölgelerin potansiyelini ve yerel değerleri harekete geçirecek strateji ve öncelikleri belirleyen; esnek, dinamik, katılımcı, alt ölçekli plan ve stratejilere temel çerçeve sağlayan ve uygulamaya önem veren bir yaklaşımla gerçekleştirilecektir.

665. Bölge planları, ulusal ve sektörel politikaların mekana uyarlanması ve bölgesel düzeyde sektörler arası bağların kuvvetlendirilerek koordinasyonun sağlanması için arayüz olarak işlev görecektir.

666. Bölge planları, bölge düzeyinde temel stratejik mekânsal kararları belirleyecek; bu planlar ile mekânsal stratejiler ve çevre düzeni planları tamamlayıcı bir nitelikte hazırlanacaktır.

667. Bölge planının altında yer alan ölçeklerdeki planların hazırlanmasında yerindenlik ilkesi esas alınacak; planların yönetimi ve denetimi için bütüncül bir sistem oluşturulacaktır.

4.1.2 Bölgesel programlar ve eylem planları

668. Bölge planı önceliklerinin gerçekleştirilmesi için orta vadeli eylem planları niteliğinde bölgesel programlar hazırlanabilir. Programlar bölge planının amaç, hedef ve stratejilerinin belirli bir dönem içinde nasıl hayata geçirileceğini tanımlar, öncelik alanlarını, tedbir, faaliyet ve projeleri, sorumlu kuruluşları, araçları ve finansman öngörülerini içerir.

669. GAP, DAP, DOKAP ve KOP projeleri eylem planları, beş yıllık bir dönem için kamu yatırımları ve bölgenin kalkınmasına yönelik eylemleri önceliklendiren ve finansman ihtiyacını genel olarak ortaya koyan programlama belgeleri olarak işlev görür.

4.1.3 Yerleşimlere özgü programlar

670. Stratejide belirlenen yerleşim sınıflarına özgü programlar oluşturularak hayata geçirilebilir.

671. Bu programların Onuncu Kalkınma Planı ve Öncelikli Dönüşüm Programlarıyla uyumu sağlanır.

4.2 İzleme ve Değerlendirme

672. BGUS'un izlenmesine ve değerlendirilmesine yönelik teknik çalışmalar Kalkınma Bakanlığınca yürütülür.

673. BGUS uygulama döneminin ortasında, sonundaveya gerekli görülen durumlarda değerlendirilir. Ara değerlendirme, uygulama döneminin ikinci kısmında yürütülecek çalışmalara yön vermek; son değerlendirme, stratejinin yenilenmesi için girdi sağlayacak şekilde oluşturulur.

674. BGUS, politika öncelikleri kapsamında izlenir ve değerlendirilir. Bu çerçevede izleme göstergeleri Tablo 4.1'de gösterilen dört başlık altında oluşturulmuştur. Söz konusu göstergeler, ihtiyaca göre revize edilebilir.

675. Bakanlık, kurum ve kuruluşlarla işbirliği tesis ederek, içerik ve sıklığı belirlenecek izleme ve değerlendirme raporları hazırlar. İzleme gösterge değerlerindeki değişme, izleme raporlarında incelenir.

676. Kalkınma ajansları, Bakanlıkça yürütülecek çalışmalara girdi sağlamak üzere bölge planı ve bölgesel program uygulamalarına ilişkin bilgi toplanmasını, analiz edilmesini, programların fiziki ve mali ilerlemelerinin ve sonuçlarının takip edilmesini içerecek düzenlemeleri yapar. Ajanslar, karar alma süreçlerini etkinleştirmek üzere izleme ve değerlendirme işlevlerini güçlendirici ilave tedbirler alabilir.

677. Bölge planı ve ilgili programlar kapsamındaki gelişmeleri izlemek ve yönlendirmek üzere kalkınma ajansları kalkınma kurullarının bünyesinde, gerekli görülen durumlarda Bakanlık temsilcisinin de katıldığı, “Bölgesel İzleme Komitesi” oluşturulabilir.

678. Ajanslar, bölge planları kapsamında hazırlayacakları izleme ve değerlendirme raporlarını Bakanlığa sunar. Bakanlık bu raporlardan da yararlanarak “Bölgesel Durum Raporunu” yayımlar.

679. İzleme ve değerlendirme raporları doğrultusunda veya gerekli görülen hallerde, BGUS revize edilebilir.

Tablo 4-1: İzleme Göstergeleri

Sosyo Ekonomik Bütünleşme
• En yüksek gelirli bölgenin kişi başına gelirinin en düşük gelirli bölgenin kişi başına gelirin oranı
• Gini katsayısı
• İller arası göç hızı
• Nüfus artış hızı
Beşeri ve Sosyal Sermaye
• İlk ve orta öğretimde öğretmen başına öğrenci sayısı
• Ortaöğretim net okullaşma oranı
• Yüksekokul ve üzeri mezunların oranı
• İşgücüne katılım oranı
• Tarımın toplam istihdamdaki payı
Ekonomik Yapı ve Rekabet Edebilirlik
• Bin kişi başına kurulan girişim sayısı
• Yüz bin kişi başına patent başvuru sayısı
• İhracat tutarı
• Yabancı sermayeli şirket sayısı
• Sanayi ve hizmetlerin GSKD içindeki payı
• OSB işyeri parsel sayısı
• OSB doluluk oranı
• Küçük sanayi sitesi işyeri sayısı
• Küçük sanayi sitesi doluluk oranı
• On bin kişiye düşen özel otomobil sayısı
• Turizm yatırım-işletme ve belediye belgeli yatak sayısı
• Kişi başına banka kredi miktarı
• Kişi başına banka mevduat tutarı
• Kamu yatırımlarının Türkiye içerisindeki payı
Kentleşme ve Altyapı
• Şehirleşme oranı
• İçme ve kullanma suyu şebekesi ile hizmet verilen belediye nüfusunun toplam belediye nüfusuna oranı
• Kanalizasyon şebekesi ile hizmet verilen belediye nüfusunun toplam belediye nüfusuna oranı
• Genişbant internet abone sayısı

EKLER

EKLER

EK-3.1

Bölgesel Gini Katsayıları

2004-2011 döneminde yayımlanankişi başına GSKD değerleri, 2001 öncesi yayımlanan kişi başına GSYİH değerlerinden gerek yöntem gerekse kapsam yönünden farklı olmasına rağmen, iki verinin beraber kullanımının Türkiye’de bölgeler arasında gelişmişlik farkının gelişimi konusunda kısmen de olsa bir fikir verebileceği düşünülmektedir. Bu kapsamda gini katsayıları 1995-2001 ve 2004-2011 dönemlerinde sırasıyla kişi başına GSYİH ve kişi başına GSKD değerleri kullanılarak hesaplanmıştır.

Bölgeler arasında eşitsizliği ölçmek için kullanılan Gini katsayısı 0 ile 1 arasında değişmektedir. Gini katsayısının 0’a yaklaşması bölgeler arasında gelir dağılımının daha adil olduğunu, 1’e yaklaşması bölgeler arasında gelir dağılımındaki farklılığın arttığını ifade etmektedir.

OECD, “Regions at a Glance”da $GINI = \frac{2}{n-1} \sum_{i=1}^{n-1} |F_i - Q_i|$ formülü ile

hesaplanmaktadır. Burada; n: bölge sayısını $F_i = \frac{i}{n}$, $Q_i = \frac{\sum_{j=1}^i y_j}{\sum_{i=1}^n y_i}$ ve y_i farklılığı

ölçülmek istenen değişkenin (kişi başına GSYİH, işsizlik oranı vb.) bölgeler arasında küçükten (y_1) büyüğe (y_n) sıralandığında i bölgesindeki değerini göstermektedir.